

- Asya Hunlarının Tarihinde Çinli Komutan Li Ling
Gülnar KARA
- Rus İstihbaratçı Mihail Pavloviç Vronçenko'nun "Küçük Asyalı" Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri
Ayşen MÜDERRİSOĞLU
- Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu
Can Tankut ESMEN
- Moğol İstilasına Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. İoannes Vatatzes Dönemi
Hüseyin ŞEN-Mehmet YAĞCI
- Kadınların Güneşi "Mihrünnisâ": Nurchihan'ın Ekonomik ve Politik Faaliyetleri
Habibe KARAYEL KÜLÜNK
- Çeviri: Ermeni ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Kudüs Ermenileri
Oğuzhan ÇAKIR
- Kitap Tanıtımı: Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı
Samet Can DEMİR

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Alpargu
Prof. Dr. Fatih Ünal
Doç. Dr. Murat Özkan
Doç. Dr. Mesut Karakulak

**Türk Tarihi
Araştırmaları Dergisi**

Yıl 6, Sayı 1, Haziran 2021

**Journal of Turkish History
Researches**

Volume 6, Issue 1, June 2021

Ordu

2021

Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Yılda iki kez, Aralık ve Haziran aylarında yayımlanır. Derginin elektronik versiyonuna <http://dergipark.gov.tr/turktarars> adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programı ile denetlenmektedir.

Journal of Turkish History Researches
Vol. 5 Number 1 June 2020

Journal of Turkish History Researches is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in December and June. Also a special issue will be published every year. The electronic version of the journal can be read at <http://dergipark.gov.tr/turktarars>. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. Journal of Turkish History Researches is using plagiarism detection software in order to detect and prevent plagiarism.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner
Fatih ÜNAL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief
Fatih ÜNAL

Editörler / Editors
Mehmet ALPARGU, Fatih ÜNAL, Murat ÖZKAN, Mesut KARAKULAK

Editör Yardımcıları
Harun ARSLANTÜRK, Zafer SEVER

E-Dergi Yöneticisi / E-Journal Director
Murat ÖZKAN, Mesut KARAKULAK

Dergi Sekreteryası / Journal Secretariat
Kamil YAVUZ, Nebil KARADUMAN

ISSN (Çevrimiçi) 2459-0185

ISSN (Basılı) 2548-091X

Yayına Katkıda Bulunanlar

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / THE JOURNAL IS INDEXED IN

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asos Index)

AcademicKeys

Akademik Araştırmalar İndeksi

Acarindex.com

Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1 Asya Hunlarının Tarihinde Çinli Komutan Li Ling
Gölnar KARA
- 29 Rus İstihbaratçı Mihail Pavloviç Vronçenko'nun "Küçük Asyalı" Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri
Ayşen MÜDERRİSOĞLU
- 65 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu
Can Tankut ESMEN
- 94 Moğol İstilasası Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. İoannes Vatatzes Dönemi
Hüseyin ŞEN-Mehmet YAĞCI
- 122 Kadınların Güneşi "Mihrünnisâ": Nurcihan'ın Ekonomik ve Politik Faaliyetleri
Habibe KARAYEL KÜLÜNK
- 146 Çeviri: Ermeni ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Kudüs Ermenileri
Oğuzhan ÇAKIR
- 167 Kitap Tanıtımı: Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı
Samet Can DEMİR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Taşığıl, Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Alfinasibgatullina, Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Darkhan Kydyrali, Uluslararası Türk Akademisi / Kazakistan

Prof. Dr. Döölötbek Saparaliev, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi/ Kırgızistan

Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Ankara Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Ali Merthan Dündar**, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil Bal, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hava Selçuk, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrunnisa Alan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Telliöğlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami Durmuş, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal Özcan, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Konuralp Ercilasun, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Tezcan, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekleli, Azerbaycan
Prof. Dr. Muhammet BeşirAşan, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Daş, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan Durak, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin Sariahmetoğlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Okan Yeşilot, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Olcabay Karatayev, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Doğan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Yorulmaz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Kılıç, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Yılmaz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Salim Çöhçe, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler Bulduk, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan Acar, Ege Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ

- Doç. Dr. Ranetta Gaffarova**, Ardahan Üniversitesi (Rusça)
Dr. Hakan Güngör, Ordu Üniversitesi (İngilizce)
Dr. Öğr. Ü. Halim Kılıç, Ordu Üniversitesi (İngilizce)

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet Şimşek, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Dinçer Koç, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Öztürk, İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Ali Rıza Yağlı, Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Ali Toraman, Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Fuat Hacısalihoğlu, Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. H. Hilal Şahin, Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Hayrettin İhsan Erkoç, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Özgür Türker, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Özkan Dayı, Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Şenay Yanar, Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Cihan Oruç, Artvin Çoruh Üniversitesi
Arş. Gör. Faruk Şirin, Ankara Üniversitesi

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara University

Prof. Dr. Abdulvahap Kara, Mimar Sinan Fine Arts University

Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere, Marmara University

Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Yeditepe University

Prof. Dr. Alfinasibgatullina, Russia Academy of Sciences

Prof. Dr. Darkhan Kydyrali, International Turkish Academy/ Kazakhstan

Prof. Dr. Döölötbek Saparaliev, Kyrgyz-Turk Manas University / Kyrgyzstan

Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu University

Prof. Dr. İlhan Ekinci, Ordu University

Prof. Dr. Mehmet Alpargu, Sakarya University

Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel, Istanbul University

Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç, Ankara University

BOARD OF ADVISERS

- Prof. Dr. Ali Merthan Dünder**, Ankara University
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar University
Prof. Dr. Haldun Eroğlu, Ankara University
Prof. Dr. Halil Bal, İstanbul University
Prof. Dr. Hava Selçuk, Erciyes University
Prof. Dr. Hayrunnisa Alan, İstanbul Civilization University
Prof. Dr. İbrahim Telliöğlu, Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. İlhami Durmuş, Gazi University
Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Kemal Özcan, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Konuralp Ercilasun, Gazi University
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Gazi University
Prof. Dr. Mehmet Tezcan, Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekleli, Azerbaijan
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan, Fırat University
Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel, Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Mustafa Daş, Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Neslihan Durak, İnönü University
Prof. Dr. Nesrin Sariahmetoğlu, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Gazi University
Prof. Dr. Okan Yeşilot, Marmara University
Prof. Dr. Olcabay Karatayev, Kastamonu University
Prof. Dr. Orhan Doğan, Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Dr. Osman Yorulmaz, Mimar Sinan Fine Arts University
Prof. Dr. Remzi Kiliç, Erciyes University
Prof. Dr. Salih Yılmaz, Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Salim Çöhçe, İnönü University
Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya University
Prof. Dr. Üçler Bulduk, Ankara University
Prof. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Serkan Acar, Ege University

LANGUAGE EDITORS

- Assoc. Prof. Dr. Ranetta Gaffarova**, Ardahan University (Russian)
Dr. Hakan Güngör, Ordu University (English)
Research Assistant Halim Kiliç, Ordu University (English)

REVIEWERS FOR THE CURRENT ISSUE

Prof. Dr. Ahmet Şimşek, İstanbul University
Prof. Dr. Altay Tayfun Özcan, Kütahya Dumlupınar University
Prof. Dr. Ergin Ayan, Ordu University
Doç. Dr. Dinçer Koç, İstanbul University
Doç. Dr. Murat Öztürk, İnönü University
Dr. Öğr. Ü. Ali Rıza Yağlı, Giresun University
Dr. Öğr. Ü. Ali Toraman, Amasya University
Dr. Öğr. Ü. Fuat Hacısalihoğlu, Ordu University
Dr. Öğr. Ü. H. Hilal Şahin, Giresun University
Dr. Öğr. Ü. Hayrettin İhsan Erkoç, Çanakkale On Sekiz Mart University
Dr. Öğr. Ü. Özgür Türker, Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Ü. Özkan Dayı, Bayburt University
Dr. Öğr. Ü. Şenay Yanar, Gümüşhane University
Dr. Cihan Oruç, Artvin Çoruh University
Research Assistant Faruk Şirin, Ankara University

TAKDİM

Genel Türk Tarihi alanındaki süreli yayın eksikliğini gidermek maksadıyla yayınlamaya başladığımız Türk Tarihi Araştırmaları Dergisinin 6. Yılına girmiş oluyoruz. Başlangıçta yayın ilkelerini tespit etmiş ve bu ilkelere riayet edeceğimize dair söz vermiş ve bir ölçüde de taahhütte bulunmuştuk. Bu sözümüzü yerine getirmenin mutluluğu içinde olduğumuzu özellikle belirtmek istiyoruz.

Alandaki çalışmacıların sayısının az olmasına rağmen bu yayın süresi içinde araştırmacılar dergimize büyük ilgi göstermişler, birçok araştırmacı gerçekleştirdiği yayın faaliyeti ile dergimize güç katmıştır. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Dergimizin kuruluşunun üstünden çok uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi Genel Türk Tarihi çalışmalarının daha organize olması için planlanan ve çok sayıda katılımı gerçekleşen, çeşitli kuruluşlarla işbirliği içinde "Genel Türk Tarihi Çalıştayları"nın düzenleyicisi olarak önemli bir faaliyet göstermiş ve çalıştaylarda sunulan görüş ve düşüncelerin yer aldığı bildirilerin bir bölümünün yayınlanmasını da başarıyla gerçekleştirmiştir.

Bu dergide yayın yapan araştırmacıların emekleri ile birlikte dergideki yazıların hakemleri de gerçekten dikkatli ve sabırlı bir mesai içinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Onlara da gösterdikleri ilgi ve titiz çalışmaları için teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızın hayırlı olmasını diliyor, saygılarımızı sunuyoruz.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

INTRODUCTION

The Turkish History Research Journal, which started to publish in order to overcome the lack of journals in the field of General Turkish History, is celebrating its 6th year. The journal determined its principles before it went on publishing and it is our pleasure to announce that it has proved to comply with these principles.

Although there is a small number of researchers in the field, researchers showed great interest to the Turkish History Research Journal during this period of publication. As the board of the journal, we thank those who has contributed. Although it has not been a long time since the establishment of our journal, the Turkish History Research Journal has been an important organizer of the “General Turkish History Workshops” in collaboration with various organizations. The journal has also successfully published some of the papers containing the opinions and thoughts presented in the workshop.

Along with the efforts of the researchers publishing in this journal, the referees of the articles in the journal also made important contributions in a careful and patient work. We thank them for their interest and meticulous work.

We wish this volume to be beneficial and we offer our respect.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

EDİTÖRLERDEN

Değerli Okuyucular,

Genel Türk Tarihi alanında altı yıldır yayın hayatına devam eden Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin son sayısında 5 özgün araştırma, 1 çeviri ve 1 kitap tanıtımı yer almaktadır.

Bu sayının ilk makalesi Gülnar KARA tarafından kaleme alınmıştır. "Asya Hunlarının Tarihinde Çinli Komutan Li Ling" adlı çalışmada Hun-Türk tarihinde önemli bir yer edinen Çin'in "en sempatik haini" diyebileceğimiz Li Ling'in hayat serüveni Çin tarihî kayıtları ışığında sunulmuştur. "Rus İstihbaratçı Mihail Pavloviç Vronçenko'nun "Küçük Asyalı" Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri" adlı yayında Aşşen Müderrisoğlu bir Rus askeri olan Mihail Pavloviç Vronçenko'un değerlendirmelerine göre XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaşayan Türk kadının toplumsal konumu, hak ve özgürlükleri irdelenmiştir. Can Tankut Esmen'in "Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu" adlı çalışmasında eski Türk tarihçiliğinin bir araştırma alanı olarak Avrupa'da doğuşu konu edilmiştir. Tek bir merkezde ve tek bir amaca hizmet etmeksizin gelişen ve geniş bir külliyata dönüşen bu öncü çalışmalar, kategorize edilip araştırmacılara sunularak eski Türk tarihine yönelen günümüz araştırmacılarının, beslendikleri temel çalışmaların kökenleri hakkında bilgi sahibi olmaları umulmuştur.

Hüseyin Şen ve Mehmet Yağcı tarafından kaleme alınan "Moğol İstilasını Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. İoannes Vatatzes Dönemi" adlı çalışmada Moğol istilâsının İznik Rum İmparatorluğu tarafından nasıl algılandığı ve dönemin İmparatoru İoannes Vatatzes'in bu istila karşısında ne tür adımlar attığı değerlendirilmiştir. Habibe Karayel Külünk'ün "Kadınların Güneşini "Mihrünnisâ": Nurcihan'ın Ekonomik Ve Politik Faaliyetleri" adlı çalışmasında temel olarak Nurcihan ekseninde Babürlü İmparatorluğu'nda saray kadınlarının ekonomik ve politik faaliyetlerine odaklanarak, kadınların etkin konumları ve kendini gerçekleştirmesi sürecine ışık tutmaya çalışılmıştır.

Oğuzhan Çakır'ın, "Ermeni ve İslam Tarihi Yazıcılığına Göre Kudüs Ermenileri" başlıklı çevirisi Ermenileri kültür tarihi çerçevesinden değerlendirirken Kudüs Ermenilerinin faaliyetlerini konu edinmektedir. Son olarak, Emine Sonnur Özcan tarafından kaleme alınan "Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı" adlı eser Samet Can Demir tarafından tanıtılmıştır.

Bu sayının ortaya çıkmasında emek sarf eden ve değerli vakitlerini bize

ayırırn başta yazarlara, hakemlere, maddi manevi katkı sunan tüm dostlarımıza müteşekkirimiz.

Editör Kurulu Adına
Prof. Dr. Fatih ÜNAL

FROM EDITORS

Dear Readers,

The last issue of the Journal of Turkish Historical Studies, which has been publishing for six years in the field of General Turkish History, includes five genuine studies, one translations and one books.

The first article of this issue was written by Gülnar KARA. In the study titled " Chinese Commander Li Ling in the History of the Asian Huns (Xiongnu)", the life adventure of Li Ling, who we can call the "most sympathetic traitor" of China, which has an important place in the Hun-Turk history, is presented in the light of Chinese historical records. According to the evaluations of Mihail Pavlovich Vronchenko, a Russian soldier, Ayşen Müderrisoğlu was published in the publication titled "Turkish and Turcoman Woman of "Asia Minor" from the Perspective of a Russian Spy Mihail Pavlovic Vroncenko". The social position, rights and freedoms of Turkish women living in Anatolia in the first half of the century were examined. The birth of old Turkish historiography in Europe as a research area is discussed in Can Tankut Esmen's work titled "The Birth of Ancient Turkish Historiography in Europe". These pioneering studies, which developed in a single center and did not serve a single purpose, and turned into a large corpus, were categorized and presented to researchers, and it was hoped that today's researchers who turn to ancient Turkish history will have information about the origins of the basic studies they feed on. Written by Hüseyin Şen and Mehmet Yağcı, "The Empire of Nicaea Against the Mongolian İnvation: Period of III. İoannes Vatatzes" In this study, it is evaluated how the Mongolian invasion was perceived by the İznik Greek Empire and what steps the Emperor İoannes Vatatzes took against this invasion. Habibe Karayel Külünk's work titled "Sun of Women "Mehr-un-Nissa": Nur Jahan Begam's Economic and Political Activities (1607-1627)" focused mainly on the economic and political activities of the palace women in the Mughal Empire, on the axis of Nurcihan, and tried to shed light on the effective position of women and the process of self-realization.

Oğuzhan Çakır's translation titled "Armenians of Jerusalem According to Armenian and İslamic Historical Sources" focuses on the activities of Armenians in Jerusalem while evaluating Armenians from the perspective of cultural history. Finally, the work titled "Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı" by Emine Sonnur Özcan was introduced by Samet Can Demir.

We are grateful to the authors, referees, and all of our friends, who are supporting us and spent their efforts and devoted their time to us in the emergence of this issue.

On behalf of the Editorial Board
Prof. Dr. Fatih ÜNAL

Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

Gülнар KARA*

Öz

Hun-Çin ilişkileri tarihinde her iki devlet de karşı tarafın nüfuzlu kişileri ve ünlü komutanlarını kendi tarafına çekme, onları yüksek mevkilere getirme politikasını sıkça uygulamıştır. Dolayısıyla tarih boyunca farklı dönemlerde her iki devletten de karşı tarafa geçmiş ve hizmet vermiş önemli şahsiyetlerin bulunduğu tarihî bir hakikattir. Bunlardan birisi Han Hanedanı döneminde Hunlar tarafına geçmiş ve vefatına kadar Hunlara 20 yıldan fazla hizmet etmiş Çinli komutan Li Ling'dir. Han Hanedanı döneminin ünlü generallerinden "Uçan General" lakaplı efsanevi komutan Li Guang'ın torunu olan Li Ling, Çin tarihinin en tartışmalı karakterlerinden biridir. İlk başlarda çoğunluk onu bir vatan haini olarak eleştirdiyse de onu haklı bulanların sayısı da oldukça çoktu. Han Hanedanı sarayının baş tarihçisi Sima Qian bile onu savunduğu için hadım edilme cezasına çarptırılmıştı. Li Ling'in ismi sonraki hanedanların tarihinde de karşımıza çıkmakla beraber, Çin edebiyatı ve sanatında önemli yer tutan konulardan biri olmuştur. Bu çalışmada Hun-Türk tarihinde önemli bir yer edinen Çin'in "en sempatik haini" diyebileceğimiz Li Ling'in hayat serüveni Çin tarihî kayıtları ışığında araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hunlar, Han Hanedanı, Li Ling, Han Wudi.*

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
gulnarkara06@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3283-7246.
(Makale gönderim tarihi: 21.04.2021; Makale kabul tarihi: 18.06.2021)

2 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

Chinese Commander Li Ling in the History of the Asian Huns (Xiongnu)

Abstract

In the history of Hunnic (Xiongnu)-Chinese relations, both states have frequently applied the policy of attracting the influential people and famous commanders of the opposite side to their side and bringing them to high positions. Therefore, it is a historical fact that there have been important figures who have passed from both states and served the opposite side in different periods throughout history. One of them is the Chinese commander Li Ling, who passed to the side of the Huns during the Han Dynasty period and served the Huns for more than 20 years until his death. The grandson of the legendary commander Li Guang, nicknamed the “Flying General”, one of the famous generals of the Han Dynasty, Li Ling is one of the most controversial characters in Chinese history. Although the majority criticized him as a traitor at first, the number of those who found him right was also quite high. Even Sima Qian, the chief historian of the Han Dynasty court, was sentenced to castration for defending him. With the fact that Li Ling's name appears in the history of later dynasties, it has been one of the important subjects in Chinese literature and art. In this study, the life adventure of Li Ling, who can be called the “most sympathetic traitor” of China, which has an important place in Hunnic-Turkish history, will be investigated in the light of Chinese historical records.

Key Words: *Huns (Xiongnu), Han Dynasty, Li Ling, Han Wudi.*

Giriş

Han Hanedanı döneminin cesaretiyle ünlenmiş komutanlarından biri olan Li Ling 李陵 (MÖ. 149-MÖ. 73), aslen Longxi'li 陇西¹ olan ve

¹ Longxi, ismini Long Dağı'nın (Liupan Dağı'nın güney kısmı) batısındaki konumu nedeniyle almış Qin Hanedanı döneminde kurulmuş eyaletti. Burası Wei Irmağı Vadisi'nin büyük bir kısmını içeriyordu. Han Hanedanı döneminde

fertlerinin önemli bir kısmı ünlü komutanlar olmuş Li 李 ailesinin mensubuydu. Li ailesi nesiller boyunca okçuluk ve binicilik konusunda ustaydılar. Onun Li Xin 李信 isimli yedinci kuşaktan ecdadı Qin 秦 [Hanedanı]² döneminde komutandı. Dedesi Li Guang ise, Hunların “Han [Devleti’nin] Uçan Generali” 汉之飞将军 lakabı taktıkları efsanevi bir komutandı. Önceki Han Hanedanı’nın (MÖ. 208-MS. 8) üç imparatoruna (Wendi, Jingdi, Wudi) hizmet etmiş Li Guang, ilk defa yedi prensin isyanının³ bastırılmasında gösterdiği başarısıyla adını duyurmuştu. Ancak İmparator Jing, Li Guang’ın imparatorun kardeşi olan Liang Prensi 梁王 Liu Wu 刘武 tarafından verilen general unvanını kabul etmesinden memnun kalmamış, böylece isyancılara karşı mücadele konusundaki başarılarına rağmen Hou 侯, yani Marki unvanıyla mükâfatlandırılmamıştı.⁴ Onun bundan sonraki askerî

tekrar düzenlenmiş ve karakollarla güçlendirilmiştir. Günümüzdeki Gansu eyaletinin topraklarında bulunuyordu.

² Qin Hanedanı, MÖ. 221-206 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. İlk kurucusu İmparator Shihuang 始皇 idi. Çin’in kuzeybatısında yer alan Qin Beyliği’nin gücü Savaşan Beylikler döneminde diğer beyliklerden daha erken başlattığı askerî ve tarımsal reformlar sayesinde hızla artmıştır. Böylece diğer altı beyliği ilhak ederek Çin’de bölünmeye son vermiş ve merkeziyetçi bir devlet kurmuştur.

³ MÖ. 154’te patlak veren yedi beyliğin ayaklanması 七国之乱 olayından bahsedilmektedir. Han Hanedanı kurulduğunda kurucu İmparator Gaozu, ülkenin topraklarını akrabaları arasında bölüştürmüştü ki bu da neredeyse ülkenin üçte birini kapsıyordu. İmparator Wen döneminde, bu beyliklerin hükümdarları büyük güce sahip oldular; yarı bağımsız prensler olarak kendi yasalarını oluşturdular, kendi paralarını bastılar ve kendi vergilerini topladılar. Birçok prens imparatorun egemenliğini tanımak istemiyordu ki bu da Han Hanedanı’nın dağılması tehlikesini doğurmuştu. MÖ. 154’te Liu ailesinden yedi prensin birleşerek başlattığı isyan üç ayda bastırılmıştı.

⁴ Han Hanedanı imparatoru Wendi’nin oğlu ve İmparator Jing’in kardeşidir. Yedi Prens Ayaklanması’nı bastırmada önemli rol oynamıştır. Ancak Prens yaşamı, eğlenceleri ve gezmelerinde konumunu abartıyor, neredeyse imparator gibi davranıyordu. İmparator Jing bundan çok hoşnutsuzdu. Onun ve imparatorun arasını düzeltmek devlet adamlarından Han Anguo’ya

4 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

kariyerinde bu uğursuzluk devam etmiştir. Hatta kendisi bunu bir zamanlar vaatler ederek teslim olmaya ikna ettiği Qiang'ları⁵ sözünde durmayıp öldürmesine bağlıyordu. Li Guang, neredeyse ömrü boyunca Hunlarla savaşmış, kendi deyimiyle Hunlarla 70'ten fazla çatışmaya girmiştir.

MÖ. 140 yılında Han Hanedanı tahtına geçen İmparator Wu 武帝⁶ kendisinden önceki imparatorların aksine Hunları *heqin* 和亲 politikası⁷ ile dizginlemek yerine aktif ve saldırgan politika uygulamayı seçmiştir. Bunun için olumlu şartlar da oluşmuştu. İmparator Wen döneminde

düşmüştü. Bu olay SJ'deki Han Anguo'nun biyografisinde de anlatılmıştır (Sima Qian 司马迁, *Shi Ji* 史记 (bundan sonra SJ), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1996, bölüm 108).

⁵ Kadim zamanlarda Çin'in batısında (günümüzdeki Gansu 甘肃, Qinghai 青海 eyaletleri) yaşayan Çinli olmayan halklardı. Qiang'lar için bkz. W. Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-42, s. 125-191; Sema Orsoy, *Çin Kaynaklarına Göre M. S. V. Yüzyıl Başlarına Kadar Orta Asya'da Ti ve Ch'iang Kavimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

⁶ Han Hanedanı'nın yedinci imparatoru, İmparator Wen'in torunu, İmparator Jing'in oğludur. 7 yaşında vefat ilan edilmiş, 16 yaşında tahta geçmiş, Çin tahtında 54 yıl hüküm sürmüştür. Han Hanedanı'nın sınırlarını en çok genişleten Çin imparatoru olarak bilinir. Bkz. Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 64.

⁷ *Heqin*, evlilik ile sağlanan barış anlaşmasıdır. Bu anlaşma çerçevesinde yabancı ülke hükümdarlarına bir Çin Prensesi eş olarak verilir ve bununla birlikte değerli eşyalar hediye edilirdi. *Heqin* anlaşmasının siyasî niteliği için bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul 2003, s. 20; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988, s. 62-63; Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, s. 51-53. Ayrıca *heqin* politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nurcan Türker, *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen Heqin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları*, , Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

başlayan askerî reformlar tamamlanmış, orduda süvari birlikleri ve at yetiştiriciliği düzene koyulmuştu. Hunların arasında baş gösteren taht kavgaları da Han Hanedanı'nın işini kolaylaştırmış oldu. Zafer hırsıyla yanıp tutuşan yetenekli Çin generalleri Wei Qing 卫青⁸ ve Huo Qubing 霍去病⁹ MÖ. 129-119 yılları arasında Hunlarla savaşlarda üst üste zaferler kazanmış, bundan sonra neredeyse İmparator Wu'nun ölümüne kadar Han-Hun savaşları şiddetlenerek devam etmiştir. Ancak bu sırada Li Guang'ın yaşı ilerlemişti. Ayrıca çok cesur bir komutan olmasına rağmen ordusunda uyguladığı disiplinsizlik, stratejik planlarının eksik yapılması gibi durumlar sık sık askerlerinin zor durumda kalmasına sebep oluyor ve istenmeyen olaylarla karşılaşılıyordu. MÖ. 129'da Hunlara karşı düzenlenen bir seferde Hunlara esir düşmüş, ancak yaralı haliyle bir fırsatını bulup kaçıp kurtulmuştu. Bundan sonra bir müddet görev dışı kalan Li Guang, Hunların akınları sıklaştınca tekrar göreve çağırılmıştır. Ancak MÖ. 123 ve MÖ. 121 yıllarında Hunlara karşı düzenlenen seferlerde başarı sağlayamamıştı. MÖ. 119'da yaşı 60'ı geçmiş olan Li Guang, General Wei Qing ve Huo Qubing'in Hunlara karşı seferine iştirak etmek istemişti. Bunun sebebi de Hun Chanyu'sünü yakalama amacını gütmesiydi. İlk başta İmparator Wu, ilerlemiş yaşından dolayı buna izin vermek istemese de ısrarlarına dayanamayarak onu öncü kuvvetlerin

⁸ Wei Qing, İmparator Wu'nun eşi olan İmparatoriçe Wei'in üvey kardeşidir. İlk başta ablasının sayesinde imparator sarayında önemli mevkilere gelen Wei Qing, Hunlara karşı önemli zaferler kazanmıştır. Mezarı İmparator Wu'nun mezarının bulunduğu Maoling mezarlığında bulunmaktadır. Onun biyografisi için bkz. SJ: 111, s. 2922-2947; Ban Gu 班固, *Han Shu* 汉书 (bundan sonra HS), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1995, bölüm55, s. 2471-2494; Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 131-154.

⁹ Başkomutan Wei Qing'in de yeğeni olan Huo Qubing, çok genç yaşta Hunlara karşı zaferleriyle ünlenmiştir. Genç yaşta vefat eden Huo Qubing'in mezarı İmparator Wu'nun mezarının bulunduğu Maoling mezarlığında bulunmaktadır. Mezarının yanına Hunlara karşı zaferini simgeleyen "Hun'u ezen at" heykeli yaptırılmıştır. Onun biyografisi için bkz. SJ: 111, s. 2922-2942; HS: 55, s. 2471-2494; Pulat Otkan, *Tarihçinin...*, 2018, s. 131-154.

6 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

komutanı olarak atamıştır. Ancak Başkomutan Wei Qing onun görevini değiştirmiş, dolambaçlı, uzun bir yoldan gitmesini emretmişti. Sonuç olarak rehberleri olmayan ordu yolunu kaybetmiş ve başkomutanın belirlediği vakitte istenilen yere ulaşamayarak geç kalmıştı. Bundan dolayı hakkında soruşturma açılan Li Guang hayal kırıklığına uğramış, üstelik General Wei Qing tarafından aşağılanmıştır ve bu durumu onuruna yediremeyerek intihar etmiştir.¹⁰

[Li] Guang'ın üç oğlu vardı: Danghu 当户, Jiao 椒 ve Gan 敢. Hepsisi de sarayda muhafız olarak görev yapıyordu. Li Guang'ın Jiao isimli ikinci oğlu Dai eyâletinin valisi 代郡太守 olarak görevlendirilmiş, ancak babasından önce vefat etmiştir. Küçük oğlu Li Gan ise, babasının sefer sırasında intihar ettiği zamanda General Huo Qubing'in komutasında görev yapıyordu. Hunların Sol Bilge Beyi¹¹ ile savaflara katılmış, Sol Bilge Beyi'nin sancağı ve davulunu ele geçirmişti. [Bunun için] ona Guangnei Markisi 关内侯 unvanı takdim edilmiş ve 2.000 hanelik tımar bahşedilmiştir. Li Gan, babasının ölümünden Wei Qing'i sorumlu tuttuğu için ondan nefret ediyordu. Çok geçmeden bir yolunu bulup Başkomutan Wei Qing'e saldırmış, onu yaralamıştı. Olayın üstü kapatıldıysa da kısa bir süre sonra imparatora sürek avında eşlik ederken Wei Qing'in yeğeni olan General Huo Qubing tarafından

¹⁰ SJ: 109.

¹¹ Hunların devlet hiyerarşisinde önemli bir makamdır. *Sonraki Han Hanedanı Tarihi*'nde "Hunların devlet teşkilatının üst düzey makamları arasında Sol Bilge Beyi, ondan sonra sırasıyla Sol Luli Beyi, Sağ Bilge Beyi ve Sağ Luli Beyi gelmektedirler ve bunlar "dört boynuz" olarak adlandırılmaktadır. Onların hepsi Chanyu'nün oğulları ve kardeşleridir ve yaş durumuna göre Chanyu oluyorlar," şeklinde kaydedilmiştir (Fan Ye 范晔, *Hou Han Shu* 后汉书 (bundan sonra HHS), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1995, bölüm 79, s. 2944). HS'ya göre, Sağ Bilge Beyi ve Sağ-Sol Luli Beyleri ile birlikte toprakları en geniş olan makam sahibidir. Tüm sol [kanat] beyleri ve komutanları Shanggu 上谷 [eyaletinin] karşısında doğu tarafta otururlar ve daha da doğusunda Huimo 秽貉 ve Kore 朝鲜 [Devletleri] ile sınırları vardır (HS: 94/a, s. 3751).

vurularak öldürülmüştür. Huo Qubing de imparatorun sevgisini kazanmış biriydi. Dolayısıyla imparator, Li Gan'ın öldürülmesi olayının üzerini örtmüş ve onu geyiğin boynuzlayarak öldürdüğü duyurulmuştur.¹²

Li Ling, General Li Guang'ın genç yaşta vefat eden büyük oğlu Danghu'nun oğluydu. İmparator Wu, Li Ling'de dedesinin özellikleri olduğuna inanarak, onu 800 süvariden oluşan birliğin komutanı olarak atamış ve Gansu Koridoru'ndaki garnizonlarda askerî yerleşimcilere savaş eğitimi vermesi için görevlendirilmişti. O da dedesi gibi ok atma ve binicilikte ustaydı ve askerleri tarafından çok seviliyordu. Tarih MÖ. 99 yılını gösterdiğinde imparator onu Hunlara karşı sefere çıkan General Li Guangli'yi 李广利 (?-MÖ. 88)¹³ takip etmesi için

¹² SJ: 109, HS: 61, Li Guang'ın biyografisi, s. 2687-2689; ayrıca bkz. P. Otkan, "Çin Kaynaklarından Çeviriler: 1- Szu-ma Ch'ien: "General Li'nin Biyografisi", *Shih Chi*, Bölüm 109, Biyografi 49, *DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, cilt 3, sayı 4, 1983, s. 135-145.

¹³ Önceki Han Hanedanı döneminin ünlü generallerinden biridir. İmparator Wu'nun gözdesi Li Furen'in 李夫人 ağabeyi idi. Çin tarihinde Ershi Generali 贰师将军 olarak görevlendirilmesi ve Dayuan (Fergana) Devleti'ne 大宛 seferi ile bilinmektedir. Onun ayrıntılı biyografisi HS, 61. bölümde bulunmaktadır (HS: 61, s. 2699-2700). Ancak General Li Guangli'nin biyografisinde nedense Hunlara seferi anlatılmamıştır. Onun Hunlara karşı seferleriyle ilgili ayrıntılı kayıtları HS, 94/a. bölümde bulmak mümkündür (HS, 94/a: 3777-3781). Ancak Li Guangli'nin Hunlara seferlerinin hiçbiri başarılı olmamıştır. MÖ. 90 yılında tekrar Hunlara karşı sefere görevlendirilmişti. O seferdeyken akrabalarından bazıları büyücülükle suçlanarak idam edilmişler, ailesi ve çocukları hapse atılmışlardır. Hunlardan büyük bir yenilgi alan Li Guangli seferden dönüşünde aile üyelerinin soruşturma geçirmekte olduğunu öğrenince kendi hayatından endişe ederek Hunlara teslim olmuştur. Ancak burada da şanssızlık peşini bırakmamıştı. Hun Chanyu'sünün onu kızıyla evlendirerek ona fazla ilgi göstermesi Hunlara teslim olan diğer bir komutan Wei Lü'nün kıskançlığını körüklemişti. Böylece Wei Lü'nün entrikaları neticesinde Hunlar tarafından kurban edilmiştir. HS'da onun ölümünden sonra Hunlarda salgın ve kıtlık baş gösterdiği, bundan endişelenen Chanyu'nün Li Guangli için bir tapınak inşa ettiği kaydedilmiştir.

8 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

görevlendirmişti. Bu sefer esnasında Li Ling'in 5.000 kişilik birliği sayısı bakımından üstün olan Hun ordusu tarafından ablukaya alınmıştır. Uzun bir süre direnmesine rağmen askerlerinin büyük bir kısmını kaybeden ve okları da tükenen Li Ling, Hunlara teslim olmuştur. Bu haber saraya ulaştıktan sonra imparator çok öfkelenmiştir. Saray tarihçisi Sima Qian, Li Ling'in mecburi teslim olduğunu anlatarak onu savunmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Hatta onu savunduğundan dolayı kendisi de hadım edilme cezasına çarptırılmıştır. İmparator Wu öfkesine yenik düşerek Li Ling'in tüm ailesini idam ettirmiştir. Li Ling, ailesinin idamından sonra Hunların arasında kalmaya karar vermiştir. Hun Chanyu'sünün damadı olmuş, üst düzey makama getirilmiştir. İmparator sonrasında pişman olup Li Ling'i geri getirmek için uğraşıysa da başarılı olamamıştır. İmparator Wu'nun vefatından sonra da devam edilen bu tür girişimler sonuç vermemiştir. *Han Hanedanı Tarihi'*ndeki (HS) Li Ling'in biyografisinde onun Hunlara teslim olmasından sonraki hayatı hakkında da bilgi verilmektedir. Özellikle Hunların elinde 19 yıl esir kalan Çin elçisi Su Wu 苏武 ile sohbetleri Çin edebiyatı ve sanatında çok işlenen konulardan biridir.

***Han Hanedanı Tarihi'*nde (Han Shu) Li Ling'in Biyografisi (HS, 54: 2450-2469)**

[Li] Ling'in ikinci ismi Shaoqing 少卿 idi. Gençliğinde *shizhong* 侍中¹⁴ makamındaydı ve Jianzhang [Sarayı'nın] 建章¹⁵ yöneticisi görevini yapmıştı. At üzerinde ok atmada ustaydı. İnsanları seviyor, alt kademedeki askerlere kibar davranıyordu [ki bu da onun] itibarını arttırmıştı. İmparator Wu, [Li Ling]'de [Li] Guang'ın özellikleri olduğuna inanarak, onu 800 süvariden oluşan birliğin komutanı olarak atadı. Bu birliğin başında [Li Ling], Hunların topraklarına 2.000 li¹⁶ kadar

¹⁴ *shizhong* 侍中, Qin ve Han Hanedanı dönemlerinde imparatorun faytonları ve kıyafetlerinden sorumlu saray görevlisiydi. Bu makam için bkz. H. Bielenstein, 1980: 59-60.

¹⁵ Bu saray İmparator Wu tarafından MÖ. 104'te yaptırılmıştır.

¹⁶ Çin uzunluk ölçü birimidir. Çeşitli dönemlerde farklılıklar gösteren 1 li 里 yaklaşık 0,5 km.'dir.

derinlemesine girdi. Jiuyan 居延 [Gölü'nün]¹⁷ ötesine geçerek araziyi kolaçan etti, ancak Hunlarla¹⁸ hiç karşılaşmayınca geri döndü. [Sonrasında] *qi duwei* 骑都尉¹⁹ unvanı ve 5.000 kişilik birliğin komutası ona verildi.²⁰ Hun saldırılarına karşı [hazırlıklı olmak için] Jiuquan 酒泉 ve Zhangye'de 张掖²¹ [askerî yerleşimcilere] okçuluk eğitimi verdi.

Birkaç yıl sonra, Han Devleti [imparatoru] Ershi Generali'ni 贰师将军 Fergana'ya 大宛 karşı sefere gönderdi ve [Li] Ling'e 5.000 kişilik birliği²² komuta ederek onu takip etmesini emretti. [Li Ling] sınır hatlarına ulaştığında, Ershi [Generali'nin] geri dönmekte olduğu bildirildi.²³ İmparatorun mektubunu alınca [Li] Ling memurlar ve askerlerini [kışlada] bırakarak 500 hafif süvari birliği ile Dunhuang 敦煌 [vilâyetinden] çıktı, Yan Irmağı'na 盐水 kadar geldi ve Ershi Generali ile buluşarak onunla birlikte geri döndü. Sonrasında [birliğiyle] tekrar Zhangye [vilâyetinde] konuşlandı.

¹⁷ Juyan 居延, günümüzdeki Gansu eyaletinin Zhangye şehri yakınlarında bulunan ve sonrasında kurumuş olan bir göldür.

¹⁸ Metinde lu 虏 yani "barbarlar" olarak verilmiştir.

¹⁹ *qi duwei* 骑都尉, süvariler birliği komutanı.

²⁰ Si'deki metinde bu askerlerin eski Chu Beyliği'nin başkenti Danyang 丹阳 sakinleri oldukları bildirilmiştir. Danyang, günümüzdeki Henan eyâleti, Sichuan ilçesi yakınlarında bulunuyordu.

²¹ MÖ. 121 yılında General Huo Qubing'den yenilgi alan Hunların batı topraklarında yaşayan Hunye Beyi 昆邪王 ve Xiutu Beyi 休屠王, sonrasında Chanyu'nün gazabından korkup Han Devleti'ne teslim olmuşlardı. Onlardan boşalan yerlerde daha sonra askeri çiftlikler kurulmuştur. Bu iskân faaliyetleri neticesinde idarî taksimat gerçekleştirilerek bölgede Wuwei 武威, Zhangye 张掖, Dunhuang 敦煌 ve Jiuquan 酒泉 olmak üzere dört eyalet kurulmuştur. Hunye Beyi ve Xiutu Beyi'nin teslim olmaları olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülınar Kara, "Bilinmeyen Bir Hun Prensi Jin Midi", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1903-1905.

²² Metinde wu xiao 五校, yani beş kamp şeklinde verilmiştir.

²³ Bu General Li Guangli'nin MÖ. 104-102 yılları arasında Fergana'ya gerçekleştirdiği ilk seferi idi. Ancak bu sefer başarısız olmuş, Li Guangli'nin ordusu Batı Bölgeleri'nden öteye gidememiş ve geri dönmüştü.

10 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

Tianhan 天汉 [saltanat devresinin] 2. yılında (MÖ. 99) Ershi Generali 30.000 kişilik süvari ordusuyla Jiuquan [vilâyetinden] sefere çıktı ve Tanrı Dağları'nda [Hunların] Sağ Bilge Beyi'ne saldırdı. Bundan dolayı [imparator] Li Ling'i çağırdı ve Ershi Generali'nin levazım birliğini komuta etmesini istedi. [Li] Ling, Wutai 武台 salonunda²⁴ [imparator tarafından] kabul edilirken başını secdeye vurarak talebini şöyle iletti:

“Bendenizin komuta ettiği sınırdaki askerlerin hepsi [eski] Chu Beyliği 荆楚 insanlarıdır; cesur ve yeteneklidirler, kılıç kullanmada ustalar, çıplak elleriyle bir kaplanı boğabilecek kadar güçlüler ve çok iyi nişancıdırlar. [Dolayısıyla] kendi başıma birliğimle Langan Dağlarının 兰干山 güneyine kadar giderek Chanyu'nün ordusunun dikkatini kendime çekmek,²⁵ [böylece] Ershi Generali'nin ordusunun tek başına [Chanyu'le savaşmasına] engel olmak istiyorum.”

İmparator şöyle dedi:

“Komutan, [siz] başkasının emrinde olmaktan nefret ediyorsunuz. [Ancak] bu sefere zaten büyük bir ordu gönderdim ve sana verecek süvari birliğim yok.”

[Li] Ling şöyle cevap verdi:

“Atlı birliğe ihtiyacım yok. Bendeniz az bir kuvvetle büyük bir orduya saldırmak ve 5.000 kişilik yaya birliğimle Chanyu'nün karargâhına girmek istiyorum.”

İmparator onun cesaretini [övdü] ve isteğini kabul etti. Bundan sonra arbaletçiler²⁶ birliği komutanı 强弩都尉 Lu Bode'ye 路博德²⁷

²⁴ Weiyan Sarayı'nda bir salon ismidir.

²⁵ Yani Chanyu'nün ordusunu bölmek.

²⁶ Bazen Tatar yayı, kundaklı yay veya kurmalı yay da denilen ergonomik bir tahta gövdeye eklenmiş yaydan oluşan bir uzak mesafe silahıdır. Bu yayın en önemli özelliği diğer yayların aksine çok iyi zırh delebilmesidir. Arbaletin anavatanının Çin olduğu yönünde tahminler vardır.

askerleriyle yarı yolda [Li] Ling'in ordusuyla buluşmasını emretti. Geçmişte "Dalgaları Fetheden General" 伏波将军 [unvanına sahip olan] Lu Bode de [Li] Ling'in takviye birliğini komuta etmeyi utanç verici buldu ve [imparatora] şoyale bir dilekçe [mektubu] sundu:

"şimdi sonbahar; Hunların atları iyi beslenmiştir, dolayısıyla savaşa girmemeliyiz. Bendeniz ilkbahara kadar [Li] Ling'i durdurmanızı istiyorum. [ilkbaharda] her birimiz 5.000 kişilik süvari birliğiyle Jiuquan ve Zhangye'den çıkararak aynı zamanda Doğu ve Batı Junji 浚稽 [Dağlarına]²⁸ saldırır ve kesinlikle [Chanyu'y] ele geçiririz."

İmparator mektubu alınca çok öfkelendi. [nk] Li Ling'in söylediklerinden pişman olduğunu ve sefere çıkmak istemediğini, [böylece Lu] Bode'yi bu raporu yazmaya teşvik ettiğinden şüphelenmişti. Bundan dolayı [Lu] Bode'ye şoyale emretti:

"Ben Li Ling'e süvari birliği vermek istemiştim. Ancak o az bir kuvvetle büyük bir orduya saldırmak istediğini söyledi. şimdi barbarlar Xihe 西河 [vilayetine] girdiler. Onların ordusu Xihe'ye doğru ilerlemektedir, Gouying'de 钩营²⁹ onların yolunu kapatın."

[Li] Ling'e de şoyale emretti:

²⁷ Çinli komutan. Youbeiping 右北平 eyaleti valisi 太守 iken General Huo Qubing'in komutasında Hunlara karşı sefere iştirak etmiş, askerî başarılarından dolayı Fuli Markisi 符离侯 unvanı takdim edilmiştir. Huo Qubing'in vefatından sonra "Dalgaları Fetheden General" 伏波将军 unvanıyla Güney Yue 南越 Devleti'ne saldırması için görevlendirilmiştir. Bu seferinde başarılı olmasından dolayı ek tımar ile ödüllendirilmiştir. Ancak sonrasında kanunları ihlal ettiğinden dolayı Marki unvanını kaybetmiştir. Arbaletiler birliğinin komutanı 疆弩都尉 olarak atanmış ve birliğiyle Juyan 居延 [vilayetinde] bulunuyordu ve orada da vefat etmiştir (SJ: 111, s. 2945).

²⁸ Eski dağ ismidir. SJ, 110. bölümde: "Wuwei vilayetinin kuzeyinde" diye kaydedilmiştir (SJ: 110, s.2916, not. 1).

²⁹ Muhtemelen bir yer ismidir. Konumu hakkında bir bilgi bulunamamıştır.

12 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

“9. ayda Zheluzhang 遮虏鄣³⁰ [Karakolu’ndan] çıkın, Doğu Junji Dağlarının güneyinden akan Longle Irmağı’na 龙勒水 ulaşın ve etrafı kolaçan ederek barbarları gözetleyin. Eğer kimseyi göremezseniz Zhuoye Markisi 浞野侯 Zhao Ponu’nun 赵破奴³¹ eski yolundan ilerleyin ve Shouxiang şehrinde 受降城³² askerleri dinlendirin. Atlı kuryelerle [durumu] rapor edin. [Lu] Bode ile ne konuştuysanız hepsini mektupla [bana] bildirin.”

Bundan sonra [Li] Ling 5.000 yaya askeriyle Juyan’dan [sefere] çıktı. Kuzeye doğru 30 gün boyunca yol kat etti, sonra Junji Dağlarına ulaştı ve kamp kurdu. Geçtiği bölgenin dağları, ırmakları ve arazi durumunun haritasını çıkardı ve emrindeki Chen Bule 陈步乐 [isimli] süvari askeriyle [imparatora] haber gönderdi. [Chen] Bule imparatorla görüşmesinde [Li] Ling’in askerlerinin sevgisini kazandığını, askerlerin onun için ölüme hazır olduğunu bildirdi. İmparator [onun] konuşmasından memnun kaldı ve [Chen] Bule’yi lang 郎³³ olarak atadı.

³⁰ HHS, 4. bölümde bu tahkimat hakkında şöyle bilgi verilmiştir: “Juyan kazası Zhangye vilâyetine bağlıdır. Juyan Gölü [kazanın] kuzey-doğusunda bulunmaktadır. İmparator Wu, “Dalgaları yatıştıran General” Lu Bode’yi Juyan şehrinde Zheluzhang tahkimatını inşa etmesi için gönderdi (HHS: 4, s. 172, not. 1). Zheluzhang kelimesini “barbarlara karşı siper” diye çevirebiliriz. Muhtemelen Zhao Ponu’ya Juyan Gölü civarında savunma hattı kurulması emri verilmişti ve Zheluzhang da bunlardan biriydi.

³¹ Çinli komutan. MÖ. 121 yılında Hunlara karşı düzenlenen sefere iştirak etmiş, askerî başarılarından dolayı Marki unvanı verilmiş, ancak MÖ. 112 yılında yolsuzlukla suçlanarak Marki unvanı geri alınmıştır. MÖ. 108 yılında Loulan Devleti’ne 楼兰 yaptığı seferinde başarılı olmasından dolayı Zhuoye Markisi 浞野侯 unvanı verilmiştir (SJ: 111, s. 2945-2946; HS: 55, s. 2493).

³² Han Hanedanı döneminde teslim olan Hunlar için MÖ. 105’te kurulmuştur. Hetao 河套 düzlüğünün (Sarı Nehrin bükümünün her iki kıyısı) ve Qin Beyliği surlarının kuzeyinde bulunuyordu.

³³ Bu makamı genel olarak “saray görevlisi” diye çevirebiliriz. Han Hanedanı’nda memur adaylarını bir pozisyona hazırlamak için geniş bir okul ağı kurulmuştu. MÖ. 124’te başkentte Konfüçyüs bilgilerin 50 öğrenciye eğitim verdiği İmparatorluk Okulu (Taixue) kurulmuştur. Okul bittikten sonra

[Li] Ling, Junji Dağlarına ulaştığında Chanyu'nün yaklaşık 30.000 kişilik süvari ordusuyla karşılaştı ve [Li] Ling'in birliği ablukaya alındı. [Li] Ling'in ordusu iki dağın arasında büyük savaş arabalarından³⁴ bir kamp kurmuşlardı. [Li] Ling, askerlerini kamptan çıkararak [savaş] düzenine soktu. Mızraklar ve kalkanlarla donatılmış askerleri ön saflara, okçular ve arbaletçileri arka sıralara yerleştirdi. [Savaşçılara] “Davul sesi duyulduğunda ilerleme, çan sesi duyulduğunda durma” emri verildi. Hunlar, Han askerlerinin sayıca az olduğunu görünce kampa saldırdılar. [Li] Ling saldırıyla karşılık verdi. Binlerce arbalet aynı anda ateş ediyor ve [düşmanlar] giriş sesiyle birlikte yere yığılıyorlardı. Hunlar, dağın tepesine geri döndüler, Han ordusu peşlerine düştü ve birkaç bin Hun askerini öldürdüler. Chanyu çok korkmuştu. Böylece sağ ve sol [kanattaki] topraklarından 80.000'den fazla atlı birlik çağırırdı ve [Li] Ling'e tekrar saldırdı. [Li] Ling çatışarak güneye doğru çekilmeye başladı ve birkaç gün sonra bir dağ geçidine ulaştı. [Burada da] bir dizi çatışma yaşandı. Oklarla üç defa yaralanan askerler arabalara konuldu, iki defa yaralananlar savaş arabaları sürmeye ve bir defa yaralananlar ise savaşmaya devam ettiler. [Li] Ling şöyle dedi:

“Askerlerimin savaş ruhu ve morali düşmüş gibi, neden davul sesini [duyunca] atağa kalkmıyorlar? Yoksa birliğimde kadınlar mı var?”

sınavları başarıyla geçen öğrenciler yerel yönetimde resmî görevler alma hakkında sahip oluyorlardı. İmparator sarayında kalma şansına sahip olanlara ise *lang* deniyordu. Onlar imparatorun maiyetini oluşturuyorlar ve şahsi korumalığını üstleniyorlardı. Sarayda yaklaşık 2.000 civarında *lang* görev yapıyordu. Sürekli imparatorun elinin altında olmaları nedeniyle boşalan ve yeni oluşturulan idarî makamları doldurmak için yedek oluşturuyorlardı. Genelde eyalet ve ilçe valileri onların aralarından atanırdı. Bkz. A. A. Bokşçanın, “Oçerk İstorii Gosudarstvennih İnstitutov Kitayskoy İmperi”, *Fenomen Vostoçnogo Despotizma: Struktura Upravleniya i Vlasti*, Moskva 1993, s. 284. Bu makam için ayrıca bkz. Charles O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Stanford University Press, California 1985, p. 301, no. 3563.

³⁴ Yiyecek ve savaş ekipmanını taşımak için kullanılan büyük arabalar.

14 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

[Aslında] ordu sefere çıkarken Guandong 关东 [bölgesinden] eşleri ve çocuklarıyla sınıra sürgün edilen eşkıyaların eşleri asker eşleri olarak birliği takip etmişlerdi. [Onların] çoğu arabaların içinde saklanmışlardı. [Li] Ling [arabaları arayarak] onları buldu ve kafalarını uçurdu.

Ertesi gün çatışma [tekrar] başladı. 3.000 kişi maktul oldu. [Li Ling'in] ordusu güney-doğuya eski Longcheng 龙城 yoluyla ilerleyerek 4-5 gün sonra kamışlarla kaplı büyük bir bataklığa ulaştı. Hunlar rüzgâr yönünde [kamışları] ateşe verdiler. [Li] Ling de [yangından] kurtulmak için askerlerine [karşı] yangın çıkarmalarını emretti.³⁵ [Li Ling'in askerleri] güneye doğru ilerlerken, dağın eteğine ulaştı. Güney Dağ'ının 南山 tepesinde konuşlanmış olan Chanyu, oğluna süvarilerini komuta ederek [Li] Ling'e saldırmalarını emretti. [Li] Ling'in ordusu ağaçlar arasında yaya olarak savaşarak yine birkaç bin kişiyi öldürdü. Sonra [askerler] arbaletlerle Chanyu'ye ateş etmeye başladı ve Chanyu dağın tepesinden inerek kaçmak zorunda kaldı. O gün, esir düşen [Hun] şunları söyledi:

“Chanyu şöyle demişti: “Bunlar Han [ordusunun] seçkin savaşçıları, onlara saldırıyoruz, ama yok edemiyoruz. Gece gündüz bizi güneydeki sınır hatlarına doğru çekiyorlar. Acaba orada pusuda bir birlik gizlenmiş olabilir mi?” Tüm Danghular 当户 ve kabile liderleri şunları söyledi: “Siz, Chanyu, on binlerce süvari ordusuyla sadece binlerce askerden oluşan Han birliğine saldırdınız, ancak onları yok edemediniz. [Bu durumda] vassal olarak sınır güvenliğini de sağlayamazsanız Han [Devleti], Hunları daha da küçümseyeceklerdir. Dağ geçidinde var gücümüzle savaşmaya devam etmeliyiz, [eğer] 40-50 li sonra düzlüğe ulaştığımızda [düşmanı] yenemezsek geri döneriz.”

Bu sırada [Li] Ling'in ordusu sıkıntılı bir durumdaydı. Hunların atlı birliğinin sayısı çoktu. Bir günde onlarca çatışma gerçekleşti, yine ölü ve yaralı olarak 2.000'den fazla düşman etkisiz hale getirildi.

³⁵ Li Ling muhtemelen yangını durdurmak için birliğinin etrafındaki otları ateşe vermek istemişti.

[Çatışmalarda] başarı sağlayamadıkları için Hunlar geri dönmek istemişlerdi. Ancak o sırada, [Li] Ling'in istihbarat şefi Guan Gan 管敢, *xiaowei* 校尉³⁶ [rütbesindeki komutan] tarafından³⁷ hakarete uğramıştı. [O] kaçarak Hunlara teslim oldu ve şunları anlattı:

“[Li] Ling'in ordusuna [gelecek] takviye [birlik] yoktur. Okları bitmek üzeredir. Karşınızda sadece her birinde 800 asker olan generalin kendi komutasındaki birlik ve Cheng'an Markisi komutasındaki sarı-beyaz sancaklı birlik vardır. Seçkin süvariler [onları] ok yağmuruna tutarlarsa yenileceklerdir.”

Cheng'an Markisi, Yingchuan [vilâyeti] sakiniydi. Babası Han Qianqiu 韩千秋 geçmişte Jinan 济南³⁸ ulusu hükümdarının başyardımcısıydı; Güney Yue (Nanyue) ülkesine ani bir saldırı düzenlemiş, ancak o savaşta ölmüştü.³⁹ Bundan sonra İmparator Wu onun oğlu [Han] Yannian'a 延年 Marki unvanını takdim etmişti. [Han Yannian], *xiaowei* rütbesinde Li Ling'in seferine iştirak etmişti.

Chanyu, [Guan] Gan'ı ele geçirince çok sevindi ve süvarilerini hep birlikte Han ordusuna saldırmaya gönderdi. [Düşmanlar]: “Li Ling, Han Yannian! Teslim olun!” diye bağıryorlardı. [Sonra] ilerleyerek yolu kapattılar ve hızla [Li] Ling'in [birliğine] hücum ettiler. [Li] Ling'in [birliği]

³⁶Çok çeşitli rütbelerde görev yapan askeri görevlilerin unvanı. Bu unvan için bkz. Charles O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles ...*, 1985, pp. 238-239, no. 2456.

³⁷Aşağıda bahsi geçecek olan Chengan Markisi Han Yannian'dır.

³⁸Han Hanedanı imparatoru Gaozu'nun oğlu Liu Fei 刘肥 tarafından Qi Beyliği topraklarında kurulmuştu. MÖ. 165'te Liu Fei'nin torunu olan Liu Ze 刘则 vefat ettiğinde çocukları yoktu ve ulus Liu Fei'nin oğulları arasında paylaştırıldı ve Jinan ulusu Liu Piguang'ın 刘辟光 hüküm sürdüğü kısa ömürlü bir prenslik oldu. Yedi prensin isyanı sırasında Liu Piguang öldürüldü ve Jinan eyalet olarak kuruldu (HS: 14). Günümüzdeki Shandong 山东 eyaleti topraklarında bulunuyordu.

³⁹Han Hanedanı generalidir. Güney Yue ulusu hükümdarı isyan ettiğinde Han Hanedanı tarafından MÖ. 112'de isyanı bastırmak için gönderilmiş, ancak başarılı olamamıştı.

16 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

vadideydi ve Hunlar ise dağın tepesindeydiler. Dört bir taraftan ok atıyorlardı ve oklar yağmur gibi yağıyordu. Güneye Dihan Dağı'na 鞬汗山⁴⁰ doğru ilerleyen Han askerleri gün boyunca [kalan] 500.000 oku tükettiler. Sonra arabaları bırakarak daha da geri çekildiler. Hâlâ 3.000'den fazla asker vardı, ancak onların elinde silah olarak sadece tekerlek telleri kalmıştı, komutanların ise, hançerleri vardı. [Li Ling'in ordusu] dağa ulaşarak bir geçide girdi. Chanyu'nün [askerleri] dağın yamaçlarından aşağı doğru taşlar atarak yolu kapattılar. Birçok asker öldü, ilerlemenin imkânı kalmamıştı. Karanlık çöktüğünde [Li] Ling, sivil kıyafetleriyle kamptan yalnız başına çıktı ve emrindeki [askerleri] durdurarak: "Beni takip etmeyin. Gerçek bir savaşçı olarak tek başıma Chanyu'yü yakalayacağım," dedi. Uzun bir zaman geçtikten sonra [Li] Ling geri döndü ve derin bir of çekerek şöyle dedi: "[Savaşta] mağlup olan asker ölmelidir." Komutanlardan biri [itiraz ederek]:

"[Siz] komutan Hunları dehşete düşürdünüz, ancak başaramanız Tanrı'nın iradesidir. Daha sonra anavatanınıza dönmenin bir yolunu bulacaksınız. Örneğin, Zhuoye Markisi Hunlar tarafından esir alınmıştı.⁴¹ Sonra kaçtı ve Göğün Oğlu onu misafiri gibi [sevgiyle] karşıladı, hele size komutan kim ne diyebilir!"

[Li] Ling şöyle cevap verdi: "Susun! [Kahraman] bir savaşçı gibi savaşta ölmeliyim!"⁴² Bundan sonra tüm sancaklar ve bayrakların parçalanıp yok edilmesini ve hazinenin gömülmesini emretti. [Li] Ling of çekerek şöyle dedi:

⁴⁰ Günümüzdeki Moğolistan'ın güney-batısındaki Güney Gobi Aymağı sınırları içinde bulunuyordu.

⁴¹ General Zhao Ponu'nun unvanıdır. MÖ. 103 yılında 20.000 kişilik süvari birliğiyle Hunların Sol Bilge Beyi ile savaşmıştı. [Hunların] Sol Bilge Beyi 80.000 kişilik süvari ordusuyla Zhao Ponu'yu ablukaya almış, Zhao Ponu, Hunlara esir düşmüş ve ordusu yok edilmiştir. Hunların elinde 10 yıl esir kaldıktan sonra büyük oğlu Anguo 安国 ile Han [Devleti'ne] kaçtı. Sonrasında büyücülükle suçlanmış ve onun sülalesi yok edilmiştir (SJ: 111, s. 2945-2946).

⁴² Birebir çevirisi "Ölmezsem bir savaşçı olmamam!"

“[Her bir askerim için] birkaç düzine okumuz olsaydı kurtulmamız için yeterli olurdu. Şimdi tekrar savaşmak için silahımız yok ve [bu nedenle] şafak söktüğünde [hepimizi] kolayca ele geçirecekler. [En iyisi] herkes başının çaresine baksın.⁴³ [Belki] kurtulabilenler olur ve Göğün Oğlu’na her şeyi anlatır.”

[Bundan sonra] askerlere her birinin 2 sheng 升⁴⁴ güneşte kurutulmuş haşlanmış pirinç ile bir parça buz almasını emretti ve Zheluzhang [Kalesi’nde] buluşmak için anlaştı. Gece yarısı ablukayı yarıp çıkmak için davullara vuruldu, ancak davullardan ses çıkmadı.⁴⁵ [Li] Ling ve Han Yannian atlarına bindiler ve en güçlü ondan fazla askerin eşliğinde yola koyuldular. Binlerce Hun süvarisi peşlerine düştü. Han Yannian çatışmada öldü. [Li] Ling: “Majestelerine [bu durumu] rapor etmeye yüzüm yok!” diyerek Hunlara teslim oldu. Askerler dağıldı ve sadece 400’den fazla asker sınır hattına ulaşmayı başardı.

[Li] Ling’in mağlup olduğu yer sınır hattından [sadece] 100 küsur li uzaklıktaydı. [Dolayısıyla] sınır garnizonuna haber [çabuk] ulaştı. İmparator, [Li] Ling’in de savaşta öldüğünü düşünmüştü. [Bu nedenle Li] Ling’in annesi ve eşini çağırarak yüz okuyan falcıya [onların yüzlerine] bakmasını emretti. [Ancak onların yüzlerinde] ölüm ve cenaze işaretleri görülmedi. Daha sonra, [Li] Ling’in teslim olduğunu duyunca imparator çok öfkeleni ve Chen Bule’yi suçladı. Chen Bule intihar etti. Tüm devlet erkânı [Li] Ling’i suçladı. İmparator, *taishi* 太史⁴⁶ makamındaki Sima Qian’dan 司马迁 görüşünü sordu. [Sima] Qian etkili bir konuşma yaparak şunları söyledi:

⁴³ Metinde “niaoshousan” 鸟兽散 deyimiyle verilmiştir. Anlamı “kuşlar ve hayvanlar gibi dağınık gruplar halinde.”

⁴⁴ Eksi Çin hacim birimidir. Bir sheng yaklaşık 1,04 litreye eşittir.

⁴⁵ Yani kimse atağa kalkmadı.

⁴⁶ Sarayın baş tarihçisi.

18 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

“[Li] Ling, ebeveynlerine hayırlı evlat oldu, askerlerine güven verdi. Her zaman özverili şekilde ⁴⁷ ülkesinin sıkıntılı [dönemlerinde] fedakârlık etti. Kendisini bilginler gibi yetiştirmişti. Bugün görevini icra ederken bir defa talihsizlik yaşayınca sadece kendi ailelerinin güvenliğini önemseyen memurların hepsi onun en ufak kusurlarını şişirmekteler [ki] gerçekten üzücü [bir durumdur]. Ayrıca [Li] Ling, sayısı 5.000’den az askerle askerî hareketliliğin devam ettiği topraklara ⁴⁸ derinlemesine girdi ve on binlerce kişilik [düşman ordusuyla] savaştı. Hunlar ölü ve yaralı [askerlerini] toplamaya yetişemiyorlardı. [Bu nedenle Chanyu] tüm yay çeken halkını topladı ve hep birlikte [Li Ling]’i ablukaya aldılar. Çatışmalar [sınırdan] çok uzaklarda gerçekleşti.⁴⁹ [Askerlerin] okları bitti, geçişleri [kapandı] ve güçleri tükendi. Askerler silahsız kalınca bıçaklarıyla karşı koydular ve yüzlerini kuzeye dönerek azılı düşmanla savaştılar. [Li Ling] [askerleri tarafından] çok seviliyordu ki [onun için] canlarını vermeye hazırdılar. [Bu konuda onu] antik çağın ünlü komutanları bile geçemezler. Mağlup olmasına rağmen onun [Hunlara] verdiği kayıplar, Orta Krallık’ta (Çin) anlatılmaya değerdir. [Savaşta] ölmediyse Han [Devleti karşısında] suçunu affettirmek için uygun bir fırsat beklemesinden olabilir.”

Evela imparator Ershi Generali’ni büyük ordu ile sefere göndermişti. Bundan sonra [Li] Ling’e yardımcı birliğin [başında sefere çıkmasını] emretmişti. [Li] Ling, Chanyu ile savaşırken Ershi Generali sadece küçük başarılar elde etmiştir. İmparator, [Sima] Qian’ın [Li]

⁴⁷ Metinde “fenbugushen” 奋不顾身 deyiimiyle verilmiştir, anlamı: “kendi hayatını hiçe sayarak özverili çalışmak.”

⁴⁸ Metinde mecazî olarak 戎马之地 “savaş atları bölgesine” şeklinde verilmiştir, yani “savaş atlarının koştuğu bölge.”

⁴⁹ Metinde “zhuan dou qian li” 转斗千里 deyiimiyle verilmiştir. Birebir anlamı: 1.000 li’lik [arazide] ilerleyerek savaşmak.

Ling'i korumak için Ershi Generali'ne zarar vermek istediğini ve iftira attığını düşündü. [Böylece] onu hapsetti ve hadım cezası verdi.

Uzun bir zaman geçtikten sonra imparator, [Li] Ling'e yardım edilmediği konusunda pişman olmuş ve şöyle söylemiştir:

“Arbaletçiler birliği komutanına [Li] Ling tam da yola koyulmuş ve sınır hatlarının dışına çıkmışken onun ordusuyla birleşmesini emretmeliydim. [Ben] henüz sefere başlanmamışken bu emri verdim ve yaşlı komutanın yalan söylemesine [fırsat verdim].”

Bundan sonra, [Li] Ling'in ordusundan hayatta kalan askerlerin ödüllendirilmesi için haberciler gönderdi. [Li] Ling'in Hunlar arasında kalmasının üzerinden bir yıldan fazla zaman geçtikten sonra, imparator, Yingyu [birliği] komutanı 因杼将军 Gongsun Ao'ya 公孙敖⁵⁰ ordusuyla Hunların topraklarına girmesini ve [Li] Ling'i geri getirmesini emretti. [Gongsun] Ao'nun ordusu başarılı olamadı ve geri dönüşünde şöyle rapor verdi:

“Esir düşen Hunlar, Li Ling'in, Chanyu'nün askerlerine Han ordusuna karşı savaşmayı öğrettiğini söylediler, bu yüzden benzeniz hiçbir şey elde edemedim.”

Bunu duyunca, imparator Li Ling'in ailesinden annesi, küçük kardeşi, karısı ve çocuklarının hepsini birlikte idam ettirdi. Longxi [eyaletinin] memurları ve soyluları Li sülalesinden utanır oldular. Daha sonra Han [imparatoru] Hunlara elçi gönderdiğinde [Li] Ling elçiye şunları söyledi:

⁵⁰Önceki Han Hanedanı dönemi komutanlarından. Dört defa komutan olarak görevlendirilmiş, Hunlara karşı seferlere iştirak etmiştir. Kendisi teslim olan Hunlar için inşa edilen Shouxiang şehrinin inşasını (MÖ. 105) üstlenmiştir. MÖ. 99/98 yılında Hunlara karşı seferi başarısızlıkla sonuçlanmış, çok sayıda askerini kaybetmiştir. Böylece hakkında soruşturma açılmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak öldüğüne dair yalan haber çıkararak, 5-6 yıl halkın arasında saklanmıştır. Sonrasında bu durum ortaya çıkınca tekrar hapisaneye konulmuştur. Eşi büyücülük yapmakla suçlanmış, bunun sonucunda da tüm sülalesi yok edilmiştir (SJ: 111, s. 2942-2943).

20 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

“Ben Han [Devleti] komutanı olarak 5.000 piyade askerle Hunların ülkesinde savaştım, ancak yardım gelmediği için mağlup oldum. Hangi suçumdan dolayı Han [imparatoru] ailemi idam etti?”

Elçi şöyle dedi: “Han [imparatoru] siz Li Shaoqing’in Hunlara askerî eğitim verdiğinizi duydu.” Li Ling, “[Bunu yapan] Li Xu’dür 李绪, ben değil,” dedi. Li Xu, Han [Devleti] sınırının ötesinde *duwei*⁵¹ olarak görev yapmıştı ve karargâhı Xihou şehrindeydi 奚侯城. Hunlar şehre saldırınca onların tarafına geçmişti. Chanyu, Li Xu’ye çok hürmet gösteriyordu. [Toplantılarda] her zaman [Li] Ling’den daha yukarıda otururdu. [Li] Ling, onun yüzünden ailesinin idam edilmesinden dolayı Li [Xu]’den nefret ediyordu. [Böylece] birisini göndererek onu öldürttü. Chanyu’nün annesi⁵² [bu sebepten dolayı Li] Ling’i öldürtmek istedi, ancak Chanyu onu kuzey topraklarında saklayarak [buna mani oldu]. Büyük Yanzhi’nin vefatından sonra ancak geri dönebildi. [Li] Ling’in cesurluğuna [hayran olan] Chanyu, onu kızıyla evlendirerek Sağ Xiao Beyi 右校王⁵³ olarak atadı. Wei Lü’yü 卫律 ise, Dingling’lerin Beyi 丁灵王 olarak atadı. [Böylece] ikisini de yüksek makamlara atayarak hizmetlerinden yararlandı. Wei Lü’nün babası, Chang Irmağı 长水 boyunda yaşayan Hu’lardandı. [Wei] Lü’nün kendisi ise, Han [Devleti’nde] doğup büyümüşü. İmparator sarayında baş müzisyen⁵⁴

⁵¹Qin Hanedanı döneminde ülke 36 eyalete bölünmüş, her birine *junwei* 郡尉 atanmıştı. *Junwei*, eyalet valisine 太守 (*taishou*) hem sivil işlerde yardımcı oluyordu, hem de askerî birliklerin başındaydı. Han imparatoru Jing döneminde *junwei* makamının ismi *duwei* 都尉 olarak değiştirilmiştir. *Duwei*’ler de eyalet valileri gibi yıllık 2.000 dan tahıl maaş alıyorlardı (HS: 19/a, s. 742).

⁵²Metinde Büyük Yanzhi 大闕氏 şeklinde verilmiştir.

⁵³Hunlarda üst düzey memuriyet unvanıdır. Diğer sağ kanat Beyleriyle birlikte Hunların batı topraklarında yaşıyordu.

⁵⁴*xielü duwei* 协律都尉, birebir çevirisi “melodileri uyumlu yapan *duwei*.” İmparator Wu, Müzik Dairesi kurmuştu ve başına sevdiği cariyesinin kardeşi Li Yangnian’ı getirmişti. Ancak ö dönemde bu resmî bir makam değildi, geçici bir

olarak görev yapan Li Yannian 李延年⁵⁵ ile dostluk ilişkileri vardı. [Li] Yannian'ın tavsiyesi üzerine, [Wei] Lü, Hunlara elçi olarak gönderilmişti. Elçilik seferinden geri döndüğünde [Li] Yannian'ın ailesi tutuklanmıştı. [Wei] Lü, [onunla dostluğundan dolayı] idam edileceğinden korktuğu için kaçarak Hunlara teslim oldu. Hunlar onu çok sevdi. Her zaman Chanyu'nun yakın çevresindeydi. [Li] Ling ise, karargâhın dışında yaşıyordu ve sadece önemli konular [tartışıldığında] toplantılara katılıyordu.

İmparator Zhao 昭帝⁵⁶ tahta geçtiğinde Başkomutan 大将军 Huo Guang 霍光⁵⁷ ve Sol Kanat Komutanı Shangguang Jie 上官桀⁵⁸ [çocuk imparatora] naiplik yapıyorlardı. [İkisinin de] eskiden Li Ling ile dostluk ilişkileri vardı. [Onlar] Longxi [eyaleti] sakinleri olan [Li] Ling'in eski

unvandı. Jin Hanedanı döneminde bu unvanın ismi *xielü xiaowei* 协律校尉 olarak değiştirilmiştir.

⁵⁵ İmparator Wu'nun sarayında müzisyen olarak hizmet ediyordu ve bir suçundan dolayı hadım edilmiş ve köpek bakıcısı olarak gönderilmişti. Sonrasında kız kardeşi imparatorun gözdesi olduktan sonra durum değişmişti. Kurban ayini için bestelediği müzik imparator tarafından beğenilmiş ve sarayın baş müzisyeni olarak görevlendirilmiştir. Kız kardeşinin ölümünden sonra imparatorun ona karşı tavrı değişmiş, sonrasında küçük kardeşinin saraydaki davranış kurallarını ihlal etmesinden dolayı idam edilmiştir (HS, 93: 3721-3726).

⁵⁶ İmparator Wu, vefatından önce küçük oğlu Liu Fuling'i (sonradan İmparator Zhao) veliahdı ilan etmiş ve ona üç naip atamıştı. Onlar: Huo Guang, Jin Midi ve Shangguan Jie idi. Tahta çıktığında 8 yaşında olduğundan dolayı devlet onun adına naipler tarafından yönetilmekteydi.

⁵⁷ Huo Guang (öl. MÖ. 68), Batı Han Hanedanı döneminin nüfuzlu devlet adamıdır. Ünlü komutan Huo Qubing'in üvey kardeşiydi. Devlette yüksek makamları işgal etmiş, İmparator Wu'nun vefatından sonra çocuk imparator büyüyene kadar naip olarak hükümeti yönetmiştir. MÖ. 74 yılında İmparator Zhao, 21 yaşında vefat ettiğinde de yerine geçecek imparatoru kendisi seçmişti. Ancak uygunsuz davranışlarından dolayı tahta çıkmasından 27 gün sonra onu da indirerek, yerine başkasını çıkarmıştı. Onun biyografisi için bkz. HS, 68: 2931-2959.

⁵⁸ Shangguan Jie (öl. MÖ. 80) de İmparator Zhao'nun naiplerinden biridir.

22 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

arkadaşları Ren Lizheng 任立政 ve diğer üç kişiyi Hunlara gidip, onu [Han] tarafına geri çekmek için gönderdiler.

[Ren] Lizheng ve diğerleri [Hunlara] geldiklerinde, Chanyu, Han elçilerinin onuruna içkili ziyafet düzenledi. Li Ling ve Wei Lü elçilere hizmet sunmak için yanlarına oturdular.⁵⁹ [Ren] Lizheng ve diğerleri [Li] Ling ile görüşse de onunla özel olarak konuşma fırsatı bulamadılar. Bu nedenle [Ren Lizheng] ona [anamlı] bakışlar atarak, sürekli [Li] Ling'in kılıcının kabzasındaki halkayla oynayarak⁶⁰ bacaklarına dokundu. Bu şekilde [onun] Han [Devleti'ne] dönebileceğini ima ediyordu. Sonrasında [Li] Ling ve [Wei] Lü, Han elçilerine dana eti ve şarap ikram ettiler; [onlarla] kumar oynadılar ve içki içtiler. Her ikisi de Hun kıyafeti giymişler ve [saçları] da Hunlarınki gibiydi. [Ren] Lizheng övünerek şöyle dedi:

“Han Devleti'nde genel af ilan edildi, Orta Krallık'ta huzur ve refah hâkimdir. İmparator [çok] gençtir,⁶¹ devlet işlerini Huo Zimeng ve Shangguan Shaoshu idare ediyorlar.”

Bu konuşmasıyla inceden [Li] Ling'e tesir etmek istiyordu. [Li] Ling sessiz kaldı ve cevap vermedi. Sonra [Ren Lizheng'e] dikkatle bakarak, saçlarını okşadı ve “Ben artık Hu kıyafetlerini giydim,” dedi.⁶² Kısa bir zaman sonra [Wei] Lü kıyafetini değiştirmek için yerinden kalkıp gitti. [Bundan yararlanarak Ren]

“Ah, [siz] Shaoqing⁶³ çok acı çekiyorsunuz! Huo Zimeng ve Shangguan Shaoshu size sempati duyuyorlar,” dedi.

⁵⁹ shizuo 侍坐 terimi “hizmet etmek için yüksek rütbeli veya saygın bir kişinin yan tarafında oturmak” anlamını verir.

⁶⁰ Kılıcın kabzasındaki halka “huan” 环 imiyle yazılır ve okunuşu “geri dönmek” anlamını veren “huan” 还 kelimesiyle aynıdır.

⁶¹ Metinde “fuyuchunqiu” 富于春秋 deyiimiyle verilmiştir, “hayatının baharında, gücünün zirvesinde” anlamını vermektedir.

⁶² Yani, artık Hunlar tarafına çıktım.

⁶³ Li Ling'in ikinci ismidir.

Li [Ling] de: “Huo [Zimeng] ve Shangguan [Shaoshu] iyiler mi?” diye sordu. [Ren] Liheng şöyle devam etti: “Lütfen, Shaoqing, [ülkenize] geri dönün. Zenginlik ve soyluluğa [sahip olacağınızı] konusunda kuşkunuz olmasın!” [Li] Ling, [Ren] Liheng’e ikinci ismiyle hitap ederek şöyle dedi: “Shaogong 少公! Geri dönmek kolay, ancak tekrar utanç durumuna düşürülmekten korkuyorum!” O sözünü bitirmeden Wei Lü geri döndü. Konuşmanın sonunu açıkça duyduğu için şöyle dedi:

“Li Shaoqing zeki ve yeteneklidir, dolayısıyla [onun] sadece bir ülkede yaşamasına gerek yoktur. [Örneğin], Fan Li 范蠡⁶⁴ Göğün Altı’nın her yerini gezdi, You Yu 由余⁶⁵ ise, Rong’ları 戎 [terk ederek] Qin 秦 [Beyliği’ne] gitti. Şimdi vatana dönme konuşması yapmaya ne gerek var!”

Böylece [ziyafet] sona erdi ve [herkes] dağıldı. [Ren] Liheng, peşlerinden giderek [Li] Ling’e: “Siz de mi [böyle] istiyorsunuz?” diye sordu. [Li] Ling şöyle yanıtladı: “Bir adam iki defa utanç yaşayamaz!”

Li [Ling], Hunların arasında 20 yıldan fazla yaşadı. Yuanping 元平 [saltanat devresinin] ilk yılında (MÖ. 75) hastalanarak vefat etti.

⁶⁴ Fan Li, ilkbahar ve Sonbahar 春秋 döneminin sonlarında Yue 越 Beyliği’nde *dafu* 大夫 makamında görev yapmıştır. İlk başta Yue Beyliği Prensi’ne Wu 吳 Beyliği’ni yenmesi için yardım etmiş, sonrasında Qi 齊 Beyliği’ne giderek ismini değiştirmiş, ticaretle uğraşmaya başlamış ve zenginleşmiştir. Onun hakkında bilgiler SJ, 41. ve 129. bölümlerde anlatılmıştır.

⁶⁵ Yao Yu 繇余 adıyla da bilenen bu şahıs ilkbahar ve Sonbahar 春秋 Dönemi’nde Qin 秦 Beyliği’nin üst düzey memurlarından idi. Aslen göçebe Batı Rong’lar 西戎 kabilesindendi. Batı Rong’ların hükümdarının sarayında yüksek makam sahibiydi ve Qin Beyliği’ne elçi olarak gönderilmişti. Qin Beyliği hükümdarı onun bilge bir insan olduğunu anlayınca kendisine hizmet etmesini istemiştir. Bu konuda başarılı olamayınca hileye başvurarak Batı Rong’ların hükümdarını ahlaksızlığa teşvik etmek için güzel dansçı kadınlar göndermiştir. Defalarca kadınlar ve içkiden kaçınması konusunda uyarmasına rağmen hükümdar eğlenmeye devam edince Yu Yu, Qin hükümdarına hizmet etmeyi kabul etmiş ve onun Batı Rong’ları mağlup etmesine yardım etmiştir.

Sonuç

Li Ling'in kaderi Çin edebiyatı ve sanatında çok işlenen konulardan biridir. Özellikle Hunların elinde 19 yıl esir kalmış Han Hanedanı elçisi Su Wu ile sohbetleri, sonrasında ülkesine dönen Su Wu ile vedalaşması ve ona yazdığı mektup çok işlenen konulardır. Liang 梁 Hanedanı veliaht prensi Xiao Tong 萧统 (501-531) tarafından derlenen *Seçkin Edebi Eserler*'de (*Wen Xuan* 文选)⁶⁶ Li Ling'e atfedilen 3 şiir⁶⁷ ve onun Su Wu'ya yazdığı mektup⁶⁸ bulunmaktadır. Mektup, Herbert Giles tarafından İngilizceye çevrilmiştir.⁶⁹ Ming 明 Hanedanı dönemine (MS. 1368-1644) ait "Li Ling Vatanını Özlüyor" 李陵思汉 isimli guqin 古琴 çalgısı için bestelenmiş müzik ise, Hunlara teslim olduktan sonraki Li Ling'in karmaşık ruh halini anlatmaktadır. Birçok tabloda da Li Ling ve Su Wu'nun vedalaşma sahnesi resmedilmiştir.

Bununla birlikte sonraki dönem Çin hanedan kroniklerinde Li Ling'in ismi sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, *Sui Hanedanı Tarihi*'ndeki 隋书 (*Sui Shu*) Kuzey Zhou 北周 ve Sui 隋 Hanedanlarının önemli devlet adamlarından Li Mu'nun 李穆 (MS. 510-586) biyografisinde onun Li

⁶⁶ Liang Hanedanı veliaht prensi Xiao Tong başkanlığında bir grup Çinli âlim tarafından derlenen en eski edebi antolojilerden biridir. Bu eserde 129 yazarın 578 şiiri ve düzyazı çalışmaları derlenmiş ve Zhou Hanedanı döneminden (MÖ. 1045-MÖ. 221) Liang Hanedanı dönemine (MS. 502-557) kadarki en iyi şiirler ve nesir eserler seçilmiştir. Bu antolojiye halk edebiyatı eserleri ve Konfüçyüs klasikleri dahil edilmemiştir. Antoloji, açıklamalarıyla birlikte 60 bölümden oluşmaktadır.

⁶⁷ Bkz. *Wen Xuan* (WS): 29, 文选, 卷二十九: 1) Liang shi bu zai zhi 良时不再至; 2) Jia hui nan zai yu 嘉会难再遇; 3) Xie shou shang he liang 携手上河梁 http://www.guoxue.com/jibu/wenxuan/wx_030.htm

⁶⁸ Bkz. *Wen Xuan* (WS): 41, 文选, 卷四十一, Da Su Wu Shu 答苏武书, http://www.guoxue.com/jibu/wenxuan/wx_042.htm

⁶⁹ Bkz. Herbert A. Giles, *A History of Chinese Literature*, New York and London, D. Appleton and Company, 1927, pp. 84-89. <https://archive.org/details/historyofchinese00gileiala/mode/1up>

Ling'in torunlarından biri olduğu kaydedilmiştir.⁷⁰ *Yeni Tang Tarihi*'nin 新唐书 (*Xin Tang Shu*) 217/b. bölümünde ise, Xiajiasi 黠戛斯 kavminin⁷¹ Hunlar döneminde teslim olmuş Çinli komutan, Hunların Sağ Bilge Beyi 右贤王⁷² Li Ling'in idaresinde olduğu ve onun neslinden gelenlerin gözlerinin siyah oldukları bildirilmiştir.⁷³ Rus Sinolog N. Ya. Biçurin, kendi eserinin açıklamasında Hunlara teslim olduktan sonra Li Ling'e Hakasların ulusunun yönetimi verildiği ve onun torunlarının oraları ta Cengiz Han dönemine kadar yönettiğini yazmışsa da kaynağını belirtmemiştir.⁷⁴ *Song Hanedanı Tarihi*'nde 宋书 (*Song Shu*) ise, Tabgaçların⁷⁵ atalarının Li Ling'in neslinden olduğu kaydedilmiştir.⁷⁶ 1940 yılında Rusya'ya bağlı Hakasya Cumhuriyeti'nin başkenti Abakan şehrinin 12 km güney-batısında tesadüfen arkeolojik kalıntılara rastlanmıştır. 1941 yılından itibaren burada arkeolojik kazılar yapılmış, neticesinde Çin tarzı bir sarayın kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Binanın yapısı, ısıtma sistemi, çatı kiremitleri, bronz kapı kolları ve diğer detaylar bu yapının Çin yapısı olduğuna işaret etmekteydi. Bundan dolayı birçok araştırmacı bu yapının MÖ. 2-1. yüzyıllarda inşa edildiğini ileri sürerek bu saray kalıntılarını Li Ling ile ilişkilendirmiştir.⁷⁷ Diğer Rus

⁷⁰ *Sui Shu* (SS): 37, s. 1115.

⁷¹ Araştırmacılar tarafından Yenisey Kırgızları (Hakaslar) olduğu düşünülmektedir.

⁷² HS'daki Li Ling'in kendi biyografisinde unvanı Sağ Xiao Beyi 右校王 şeklinde verilmiştir.

⁷³ *Xin Tang Shu* (XTS): 217/b, s. 6147.

⁷⁴ Ya. Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavshih v Sredney Azii v Drevniye Vremena v 3-h Çastyah*, çast' 1, Tipografiya Voenno-Uçebnyh Zavedenii, St.-Peterburg 1851, s. 51.

⁷⁵ Metinde Suotoulu 索头虜 yani, "örgü saçlılar" şeklinde verilen bu terim Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminde (5-6. yüzyıllar) güneydeki Çinlilerin kuzeyliler için verdiği aşağılayıcı tabirdir. Onların Tuoba'lar 托跋 (Tabgaçlar) soyundan olduğu bildirilmiştir (*Song Shu* (SSh): 95, s. 2321).

⁷⁶ SSh: 95, s. 2321.

⁷⁷ L. A. Yevtyuhova, "Yujnaya Sibir' v Drevnosti", *Po Sledam Drevnih Kul'tur. Ot Volgi do Tihogo Okeana*, Gosudarstvennoye İzd. Kul'turno Prosvetitel'noy Literaturny, Moskva 1954, s. 202-206; S. V. Kiselev, *Drevnyaya İstoriya Yujnoy*

26 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

araştırmacı A. N. Bernştam ise, sarayın çatı kiremitlerinin özelliklerinin Tang Hanedanı (MS. 7-9) döneminden daha erken dönemlere ait olamayacağını bildirmiştir.⁷⁸ Her ne kadar bu sarayın Li Ling'e ait olup olmadığı konusunda tartışmalar sürüyorsa da Hakasya'da bu yapı hâlâ Çinli komutan Li Ling'in sarayı olarak bilinmektedir ve saray kalıntılarından bulunan objeler Abakan'daki Milli Yerel Kültür Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Dong Jiao'un 董皎 2005 yılında yayınlanan makalesinde Li Ling ve onun şiirleri hakkında 20. yüzyıl ve öncesinde yapılmış araştırmalar kaynaklar ışığında ele alınmış, önemli tespitler yapılmıştır.⁷⁹

Li Ling, ilk başta herkes tarafından vatan haini olarak suçlandıysa da sonrasında onun teslim olmasının mecburi olduğunu düşünenlerin de sayısı az değildi. Bu açıdan ona Çin tarihinin “en sempatik haini” diyebiliriz. Belki ileride yapılacak araştırmalar Hun tarihinde önemli yer edinmiş Çinli komutan Li Ling'in hayatıyla ilgili daha da ilginç bilgileri gün ışığına çıkartacaktır.

Kaynakça

BAN, Gu 班固, *Han Shu* 汉书 (HS), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1995.

BAYKUZU, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

Sibiri, İzd. AN SSSR, Moskva 1951, s. 479; L. R. Kızlasov, *Gunnskiy Dvoretz na Yeniseye: Problema Ranney Gosudarstvennosti Yujnoy Sibiri*, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 2001 vb.

⁷⁸ A. N. Bernştam, “[Retsenziya na] Yevtyuhova. L., Levaşeva. V., Raskopki Kitayskogo Doma Bliz Abakana”, *İzvestiya AN SSSR, seriya istorii i filosofii*, no. 5, Moskva 1946, s. 478-481.

⁷⁹ Dong Jiao 董皎, “Li Ling yu Li Ling Shiwen Yanjiu Shi Zongshu” 李陵与李陵诗文研究史综述, *Hiroshima Interdisciplinary Studies in the Humanities*, volume 4, 2005, pp. 105-113. <https://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/00017680>

BERNŞTAM, A. N., “[Retsenziya na] Yevtyuhova. L., Levaşeva. V., Raskopki Kitayskogo Doma Bliz Abakana”, *İzvestiya AN SSSR, Seriya İstorii i filosofii*, no. 5, Moskva 1946, s. 478-481.

BİÇURİN, Ya. N., *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena v 3-h Çastyah, çast’ 1*, Tipografiya Voyenno-Uçebnyh Zavedenii, St.-Peterburg 1851.

BOKŞANİN, A. A., “Oçerk İstorii Gosudarstvennih İstitutov Kitayskoy İmperi”, *Fenomen Vostoçnogo Despotizma: Struktura Upravleniya i Vlasti*, Moskva 1993.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul 2003.

DONG, Jiao 董皎, “Li Ling yu Li Ling Shiwen Yanjiu Shi Zongshu” 李陵与李陵诗文研究史综述, *Hiroshima Interdisciplinary Studies in the Humanities*, volume 4, 2005, pp. 105-113. <https://ir.lib.hiroshima-u.ac.jp/00017680>

EBERHARD, W., “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, 1940-42, s. 125-191.

FAN, Ye 范晔, *Hou Han Shu* 后汉书 (HHS), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1995.

GILES, Herbert A., *A History of Chinese Literature*, D. Appleton and Company, New York and London 1927, pp. 84-89.

<https://archive.org/details/historyofchinese00gileiala/mode/1up>

http://www.guoxue.com/jibu/wenxuan/wx_042.htm

HUCKER, Charles O., *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, Stanford University Press, California 1985.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988.

KARA, Gülнар, “Bilinmeyen Bir Hun Prensi Jin Midi”, *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1901-1914.

KİSELEV, S. V., *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, İzd. AN SSSR, Moskva 1951.

KIZLASOV, L. R., *Gunnskiy Dvoretz na Yeniseye: Problema Ranney Gosudarstvennosti Yujnoy Sibiri*, Vostoçnaya Literatura RAN, Moskva 2001.

28 Asya Hunlarının (Xiongnu) Tarihinde Çinli Komutan Li Ling

ORSOY, Sema, *Çin Kaynaklarına Göre M.S. V. Yüzyıl Başlarına Kadar Orta Asya'da Ti ve Ch'iang Kavimleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

OTKAN, Pulat, "Çin Kaynaklarından Çeviriler: 1- Szu-ma Ch'ien: "General Li'nin Biyografisi", Shih Chi, Bölüm 109, Biyografi 49", *DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, cilt 3, sayı 4, Ankara 1983, s. 135-145.

OTKAN, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

OU, Yangxiu 欧阳修, *Xin Tang Shu* 新唐书, Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1995.

SHEN, Yue 沈約, *Song Shu* 宋书, Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1993.

SIMA, Qian 司马迁, *Shi Ji* 史记 (SJ), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1996.

TÜRKER, Nurcan, *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen Heqin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2013.

WEI, Zheng 魏徵, *Sui Shu* 隋书 (SS), Zhonghua Shuju 中华书局, Beijing 北京 1994.

Wen Xuan: 29, 文选, 卷二十九: 1) Liang shi bu zai zhi 良时不再至; 2) Jia hui nan zai yu 嘉会难再遇; 3) Xie shou shang he liang 携手上河梁
http://www.guoxue.com/jibu/wenxuan/wx_030.htm

Wen Xuan: 41, 文选, 卷四十一, Da Su Wu Shu 答苏武书,
http://www.guoxue.com/jibu/wenxuan/wx_042.htm

YEVTYUHOVA, L. A., "Yujnaya Sibir' v Drevnosti", *Po Sledam Drevnih Kul'tur. Ot Volgi do Tihogo Okeana*, Gosudarstvennoye İzd. Kul'turno Prosvetitel'noy Literaturny, Moskva 1954, s. 202-206.

**Rus İstihbaratçı Mihail Pavloviç Vronçenko'nun "Küçük Asyalı" Türk
ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri**

Ayşen MÜDERRİSOĞLU*

Öz

Mihail Pavloviç Vronçenko, Çar I. Nikola'nın talimatı üzerine 1834'te Osmanlı topraklarına gelip Anadolu'ya dört sefer askeri-coğrafi keşif gezisi gerçekleştirmiş bir Rus subayı ve istihbaratçısıdır. Anadolu'da bulunduğu süre boyunca "Küçük Asya'nın" coğrafyası, doğası, tabii kaynakları, ekonomisi, yönetim sistemi, şehirleşmesi, nüfusu gibi konularda veriler elde etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel yapısına dair gözlem ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Rus subayının 1838 (I. Cilt) ve 1840 (II. Cilt) yıllarında yayımladığı eseri, bir Rus subayının Anadolu üzerine elde ettiği raporları ve görüşleri ihtiva etmesi açısından önemlidir. Rus çarına sunulmak üzere hazırlanan bu raporlar aynı zamanda Anadolu kadınının hak ve özgürlüklerinden gündelik yaşamına, giyim-kuşamından bir takım örf adetlerine kadar pek çok bilgiyi de kapsamaktadır. Birçok Batılının -başta İngiliz ve Fransız olmak üzere- seyahat notlarında ya da raporlarında başkent İstanbul'da yaşayan Osmanlı kadını hakkında detaylı bilgiler bulunurken Vronçenko'nun eseri, özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Türk kadınına dair bilgiye ulaşmamızı sağlayan sınırlı kaynaklardan biridir. Türk kadının toplum içindeki yeri, hakları, giyim-kuşamı gibi konularda görüş ve değerlendirmeler sunarken Türk kadını, yerleşik ve göçebe yaşam biçimine göre sınıflandırarak "Türk" ve "Türkmen" kadını olarak tanımlamıştır. Çalışmamızda bir Rus askerinin değerlendirmelerine göre XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaşayan Türk kadının

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
aysenmuderrisoglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-8873-4225.
(Makale gönderim tarihi: 21.05.2021; Makale kabul tarihi: 17.06. 2021)

30 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

toplumsal konumu, hak ve özgürlükleri ile çekeşlilik meselesi üzerinden ele alınırken bu tespitlerin ne derece geçerli olduğu da irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mihail Pavloviç Vronçenko, Rus istihbaratçı, Anadolu, Küçük Asya, Türk ve Türkmen Kadını.*

Turkish and Turcoman Woman of "Asia Minor" from the Perspective of a Russian Spy Mihail Pavlovic Vroncenko

Abstract

Mihail Pavloviç Vronçenko was a Russian soldier and an intelligence officer who came to the Ottoman lands in 1834 on the orders of Tsar Nikola I and made four military-geographical expeditions to Anatolia. During his time in Anatolia, he obtained data on the geography, nature, natural resources, economy, ruling system, urbanization and population of "Asia Minor". However, he also made observations and comments about the socio-cultural structure of the Ottoman State. The work of the Russian officer published in 1838 (Volume I) and 1840 (Volume II) is important in terms of containing the reports and opinions obtained by a Russian officer on Anatolia. These reports, which were prepared to be presented to the Russian tsar, also covered a wide range of information from the rights and freedoms of Anatolian women to their daily life, clothing and customs. While many Westerners, especially British and French, have detailed information about the Ottoman woman living in the capital Istanbul in their travel notes or reports, Vronçenko's work is one of the limited sources that allows us to access information about the Turkish woman in Anatolia, especially in the first half of the XIX century. While offering opinions and comments on the issues such as the status of Turkish women in society, their rights, clothing, he defined the Turkish women as a "Turkish" and "Turkmen" women by classifying according to their settled and nomadic lifestyle. In this research, the social status, freedom and rights of the Turkish woman and poligamy issue in Anatolia in the first half of the XIX century, will be examined and the extent to which they are valid will be examined.

Key Words: *Mihail Pavloviç Vronçenko, Russian intelligence officer, Anatolia, Asia Minor, Turkish and Turkmen Woman.*

Giriş

XIX. yüzyıl Osmanlı toprakları bilhassa da başkent İstanbul, yabancıların adeta akınına uğramıştır. Diploması, sağlık, ticaret, eğitim, araştırma, casusluk, turistik gezi vs. gibi amaçlarla bölgeyi ziyaret edenler tarafından Osmanlı kültürüne dair pek çok rapor, gezi notu, anı kaleme alınmıştır. Bu hususta İngiliz ve Fransızların ilgisi ve ortaya koydukları rapor ve seyahatname notları Avrupa’da başı çekerken Rusların görece geriden geldiklerini söylemek mümkündür.¹ Rusya’nın her ne kadar I. Petro’dan itibaren sıcak denizlere inme yönünde idealize ettiği dış politikası bilinse de Osmanlı coğrafyasına yönelik Oryantalist faaliyetleri için daha ziyade XIX. yüzyılı beklemek gerekecektir.² Batılı devletlerin söz konusu bölgeye yönelik tarih, coğrafya, etnoloji, antropoloji, haritacılık, arkeoloji gibi sahalarda yürüttüğü yoğun araştırmalara karşılık Rusya’nın XIX. yüzyıla kadar Anadolu ve Ortadoğu üzerine yapmış olduğu faaliyetler çok daha sınırlıdır. Bunun altında yatan temel sebeplerin başında ise Rusların bu yüzyıla kadar kendilerine Orta Asya ve Sibirya bölgelerini öncelikli siyasi fetih alanı olarak belirlemeleri ve Osmanlı Devleti’ni hala güçlü bir direnç noktası olarak görmeleridir.³

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda Avrupa karşısında siyasi ve ekonomik açıdan pozisyon kaybetmiş, müteakip yüzyılda da bu süreç devam etmiştir. Rusya ise XVIII. yüzyılın sonuna doğru ezeli hedeflerine yönelik görece somut adımlar atarak dış politikalarını inşa etmişlerdi.

¹ Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Kitap, İstanbul 2017.

² Edward Said, Batı’nın bu yöndeki faaliyetlerini, Doğu’ya medeniyet götürme söylemi ile kamufule ettiği, ancak Batı’nın Şark araştırmalarını bu ülkelerin sömürge faaliyetlerinin bir uzantısı olarak açıklamaktadır. Bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Metis, İstanbul 2017, s. 16-17.

³ İsmail Pehlivan, “Rus Oryantalist Faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6/S.12, 2016, s.101.

32 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

Bu minvalde Batı'nın "Şark Meselesi" olarak tanımlamış olduğu, esasında emperyalist devletlerin Osmanlı üzerinden girişmiş olduğu nüfuz mücadelesinde Rusya da yerini alacaktı.⁴ Bu ise pek tabii Rusların, Osmanlı coğrafyasını daha yakından tanımaları yönündeki ihtiyacı da beraberinde getirecekti.

XIX. yüzyılda Osmanlı toprak bütünlüğünü en fazla tehdit eden devletlerin başında hiç şüphesiz Rusya gelmiştir. Ruslar, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasına⁵ dayanarak Osmanlı'da yaşayan Ortodoks Hristiyanların hamiliğini üstlendiklerini iddia etmişti.⁶ Nüfusun yaklaşık üçte birine denk gelen Osmanlı Ortodokslarının üzerinde hak iddia eden Rusya'nın ilgisi, sadece Hristiyanların kutsal beldesi olan Kudüs ya da Anadolu topraklarıyla sınırlı kalmayıp Osmanlı topraklarının tamamını kapsamaktaydı. Bu sebeple Ruslar, Osmanlı topraklarının bilhassa da Anadolu coğrafyasının sosyo-ekonomik yapısından demografisine, etnik kimliğinden, yönetimine, bitki örtüsünden yeraltı zenginlikleri ve arkeolojisine⁷ kadar hemen her

⁴ Rusya, her fırsatta bu tek taraflı söylemi işgal politikalarını meşrulaştıran bir politik araç olarak kullanmıştır.

⁵ *Muahadat Mecmuası*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, ss. 275-284.

⁶ Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. Maddelerine dayanarak tüm Osmanlı Ortodokslarının hamisi olduklarını iddia etmekteydi. Ancak antlaşmanın 14. Maddesi incelendiğinde Rusya Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ortodoks tebaanın hamisi değil, sadece İstanbul'da Galata tarafında yeni bir Rus-Grek kilisesi inşa edebilecek ve yalnızca bu kilise Rus elçisinin himayesinde olacaktı. Rusların iddialarını ve bu iddialarının yersiz olduğunu ortaya koyan çalışmalar için bkz. Roderic H. Davidson, "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.42/S.1, 1979, ss.46-47; Roderic H. Davidson, "The Treaty of Kuchuk Kaynardji: A Note on Its Italian Text", *The International Historical Review*, C.10/S.4, 1988, ss.611-622; Roderic H. Davidson, "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, C.35/S.3, 1976, ss. 463-483.

⁷ Ruslar 1895'te İstanbul'da "Rus Arkeoloji Enstitüsü'nü" kurmuşlardır. Rus Bizantolog Födör Uspenskiy'nin gayretleri sonucunda açılan bu enstitü,

türlü verinin elde edilmesine yönelik bir politika izlemiştir. Özellikle iki ülke arasında barış süreçleri gibi siyasi gerilimin asgari seviyelere çekildiği dönemlerde Rusya'nın coğrafyaya yönelik araştırmaları da paralel bir şekilde yükselişe geçmiştir.⁸

Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833)⁹ gibi Osmanlı-Rus ilişkilerinin barış sürecine girdiği dönemlerde Rus asker, araştırmacı ve diplomatların çok daha rahat faaliyet yürütebilmiş olduğu bilinmektedir. Bu gibi barış dönemlerinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden Rus seyyahların, ressamaların, şairlerin ve edebiyatçıların da varlığı bilinmektedir. Briullov, Ayvazovskiy gibi tanınmış Rus ressamlarının dönemin Osmanlı İstanbul'unu ve toplumunu resmeden meşhur eserleri bulunmaktadır.¹⁰ Briullov, resimlerinde Türk halkının karakteri, yaşam biçimi ve şartlarını gözler önüne sermeye çalışırken, Türk toplumunun bir yabancı gözünden nasıl algılandığını da göstermektedir.¹¹ 1837-1838 yılları arasında çizdiği "Bir Türk Kızı"¹²

yaklaşık yirmi beş yıl kadar faaliyette bulunmuş, Bizans coğrafyası, topografyası, tarihi, mimarisi, numizmatığı gibi konularla ilgili çalışmalar yürütmüştür. Bkz. Fatih Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde*, İlgili Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 25-30; İlyas Kemalöğlü, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015, s. 149.

⁸ Pehlivan, "Rus Oryantalist...", ss. 101-102.

⁹ *Muahedat Mecmuası*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, ss.90-93; İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.III/S.2, 2016, s. 43.

¹⁰ Osmanlı ile ilgili en fazla resim yapan Rus resamlardan biri olan Karl Briullov, 1835'te Rus yazar ve gizli danışman Vladimir Davidov ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Davidov'da bu seyahatin sonunda *Putevie Zapiski, Vedennie Vo Vremya Prebivaniya Na İoniçeskih Ostrovah, v Gretsii, Maloy Azii i Turtsii v 1835 Godu Vladimirom Davudovim* (Vladimir Davidov'un 1835'te İyonya Adaları, Yunanistan, Küçük Asya ve Türkiye'ye Gerçekleştirdiği Ziyaret Sırasında Tuttuğu Notlar) isimli seyahatnameyi kaleme almış ve 1839'da yayımlamıştır. Bkz. Kemalöğlü, *Rusların Gözünden...*, s. 150.

¹¹ Briullov'un bu resimlerinin en tanınmış örnekleri ise *Polden v Karavan-Sarae* (Kervansaray'da Öğle Vakti), *Gavany v Konstantinopole* (İstanbul'da Liman), *Prihod na Bal v Smirne* (İzmir'deki Baloya Geliş), *Progulka Sultanskih Jön*

34 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

isimli portresi ise dönemin Türk kadınının giyim-kuşamı ve duruşuna ışık tutmaktadır. Esasen XIX. yüzyılda Rusların artan ilgisi aynı zamanda “Türk İmajı” ile ilgili yabancılar tarafından yaratılan Oryantalist birikime de ciddi bir katkı sunmuştur.¹³ Bu imaj kimi zaman olumlu olmakla birlikte ekseriyetle olumsuz tarafları içinde barındırır. Rus imgelemde Türk toplumunu olumlu yönde betimleyen Lev Tolstoy gibi edebiyatçıların yanı sıra, Türkleri “barbar, zalim, gaddar”, Osmanlı’yı “hasta adam”, İslamiyet’i “vahşet dini” olarak gören Dostoyevski gibi yazarlar da yer almıştır.¹⁴ Türklerin karakteri, yaşam biçimi ve koşulları, hak ve özgürlükleri, giyim-kuşamı, örf ve adetleri gibi konuların yer aldığı dönemin Rus araştırma ve eserleri Rus algısındaki Türk imajını ortaya koyarken -bazen aşırı önyargıya dayalı bazen saf realiteleri içeren- aynı zamanda birtakım önemli verilere de ulaşmamızı sağlamaktadır.

Çalışmamızda ele aldığımız Rus subay, istihbaratçı, gezgin Vronçenko'nun, Çar Nikola'ya sunduğu raporları ise tam olarak buna örnek teşkil etmektedir. Rus askerinin, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra diğer pek çok Rus gibi Osmanlı topraklarına gelişi tesadüf değildi. 1834 senesinde Çar'ın talimatı üzerine bölgeye gönderilen ve burada üç yıl kalıp Anadolu'yu deyim yerindeyse karış karış gezen Rus istihbaratçı bu hususta önemli bir örnektir. Rus subayı tarafından oluşturulan keşif notları Anadolu'ya

(Sultan Eşlerinin Gezintisi) şeklindedir. Bkz. Kemaloğlu, *Rusların Gözünden...*, s. 151.

¹² “Bir Türk Kızı” isimli bu portre, Moskova'daki Tretjakov Galerisi'nde bulunmaktadır.

¹³ Rus edebiyatında Türk imgesine dair yapılan çalışmalar için bkz. İsmail Kaynak, “A. S. Puşkin'in Erzurum Seyahatnamesinde Türkler ve Doğu Anadolu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 22, ss.229-241.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, Dostoyevski'yi “Panslavizm fikirlerinin mütercimi” olarak nitelendirmiştir. Panslavizm fikirlerini yürekte benimsemiş birinin ise Türklerden nefret etmesi şaşırtıcı değildir. Akdes Nimet Kurat, “Dostoyevskiy ve Şark Meselesi”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 21-22, 1933, s.361; Kemaloğlu, *Rusların Gözünden...*, s. 157.

dair önemli verileri ihtiva ederken toplumsal konuları da içermesi açısından diğer eserler arasında öne çıkmaktadır. Rus asker, Türklerin aile yaşamı, kadın-erkek ilişkileri, çocuk-ebeveyn ilişkisi, kadının hak ve özgürlükleri, evlilik ve boşanma usulleri, kadınların giyim-kuşamları, yabancılarla kurdukları ilişkiler gibi pek çok hususta bilgiler sunmuştur. Çalışmamız ise bir Rus subayının izlenimleri ve edindiği bilgiler ışığında 1830'lu yılların Anadolu'sundaki Türk kadınına dair birtakım bilgileri irdelemeyi amaçlamaktadır. Vronçenko'nun raporlarına göre toplumsal zümreler halinde ele alınan Türk kadınının aynı zamanda Türk ve Türkmen şeklinde kategorize edilip yaşam biçimlerinin nasıl değerlendirilmiş olduğuna da değineceğiz.

Mihail Pavloviç Vronçenko ve “Küçük Asya” Raporlarına Göre Türk Kadını

Oryantalist, haritacı, jeodezist¹⁵ Rus subayı Mihail Pavloviç Vronçenko 1802'de Mogilev'de¹⁶ doğmuştur. Rus istihbaratçı, matematik, jeodezi, astronomi gibi fen bilimlerinin yanı sıra edebiyat alanında da eğitimler almış ve hatta bu alanda Avrupa'nın önde gelen edebi eserlerinden bazılarını Rusça'ya tercüme etmiştir.¹⁷ 1822'de Rus ordusunda subay olarak görev alan Vronçenko, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda¹⁸ görev almış ve bu esnada bölgede harita çalışmalarına da başlamıştır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı karşısında Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın askeri yardımına ihtiyaç duymasıyla başlayan bu süreç iki devlet arasında 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmıştı. Sekiz yıllığına

¹⁵ Jeodezi: genel anlamda yerkürenin şeklini tespit ve yeryüzünü ölçme işlemlerini içeren bilim dalıdır. Jeodezist ise bu bilim dalı ile uğraşan kimsedir.

¹⁶ Günümüz Belarus sınırları içindedir.

¹⁷ İngilizce, Almanca, İtalyanca, Yunanca ve Türkçe dillerini bilen Rus subay, Shakespeare'in Macbeth ve Hamlet'ini, Goethe'nin Faust eserini çevirmiştir.

¹⁸ Edirne Antlaşması (1829) ile sonuçlanan bu savaş Rusların Balkanlar'daki nüfuzunun artmasına neden olmuştur. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 324-325.

36 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

imzalanan söz konusu antlaşma Osmanlı-Rus barışını tesis ederken, Rus subayının Türk topraklarına gelmesine de zemin hazırlamıştır. 1834'te Çar I. Nikola'nın talimatı üzerine İzmir'e diplomatik görev ile tayin olunan Vronçenko, buradan Anadolu'ya dört keşif seferi gerçekleştirmiştir. Bu sayede üç yıl boyunca binlerce kilometre yol kat etmiş ve 128 sayfadan oluşan Anadolu haritasını da oluşturmuştur. Çizmiş olduğu birçok şehrin planları ve yer tespitleri sayesinde o zamana kadar Avrupalı araştırmacılar tarafından coğrafi yapıya dair yapılan hataların da düzeltilmesini sağlamıştır.¹⁹

Rus asker, Anadolu'nun sadece haritasını çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda tüm coğrafi özelliklerini, mimarisini, ekonomisini, geçim kaynaklarını, sosyo-kültürel yapısını detaylı bir şekilde raporlamıştır. Bu verileri ise iki cilt halinde -ilk cildi 1838, ikinci cildi 1840 olmak üzere- "*Obozreniye Maloy Azii v nineşnem eyo sostoyanii, sostavlennoye russkim puteşestvennikom M.(ihailom) V.(ronçenko)*" ismi ile yayımlamıştır.²⁰ Rusya'ya döndükten sonra I. Nikola tarafından taltif edilmiş ve Yarbaylık rütbesine yükseltilmiştir. Bir süre Tiflis valisi olarak göreve atanan Vronçenko, sağlık sorunları nedeniyle görevini bırakmak zorunda kalmış, 1855 yılında ise ölmüştür.²¹

Vronçeko, söz konusu çalışmasında 1830'ların Anadolu topraklarına ışık tutan önemli istatistik veriler sunarken, Türk toplumunu üç zümre şeklinde- üst, orta ve alt olmak üzere- kategorize etmiş ve Türk kadının yaşam biçimini bu yönde ele almıştır. Anadolu'da yaşayan Türk kadının kamusal alandaki varlığından, hanesindeki/haremdeki yaşam biçimine kadar bilgiler sunarken bir yabancıнын gözünden meselenin nasıl algılanmış olduğuna da ışık tutmuştur. Burada dikkat edilmesi

¹⁹"Peçatnaya Golovina", *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosvеşeniya*, Sankt Peterburg, C.CXXXVI, 1867, s. 28-31.

²⁰ İlk cildi dört bölüm olmak üzere toplam 286 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Mihail Pavloviç Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem Eyo Sostoyanii, Sostavlennoye Russkim Puteşestvennikom M.V.*, C.I, Karl Kray, Sankt Peterburg 1838.

²¹ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 319-368.

gereken önemli husus, Rus askerinin Türk kadının haremindeki yaşamına dair verdiği bilgileri değerlendirirken ortaya çıkacaktır, zira yabancı bir erkeğin bu gibi yerlere olan erişiminin neredeyse imkânsız olduğu bilinmektedir. Müslüman kadının özel dünyasına dair birtakım bilgileri kaleme alan erkek seyyah, gezgin ve araştırmacılar genellikle ikinci, üçüncü elden bilgi elde edip, boşlukları hayal dünyalarının el verdiği ölçüde doldurmuşlardır.²² Ancak, Rus askerinin kamusal alanda gözlemlene şansı bulduğu Türk kadını hakkında vermiş olduğu bilgiler görece gerçeği yansıtan niteliktedir. Bu minvalde Vronçenko'nun izlenimleri ve notlarına göre Anadolu'da yaşayan Türk kadınının hak ve özgürlükleri, evlilik ve boşanma usulleri, çokeşlilik meselesi, aile içindeki konumu, giyim-kuşamı ve anne-evlad ilişkisi gibi pek çok konu bu çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır.

Türk Kadınının Özgürlüğü Meselesi

Vronçenko, Türk kadınının günlük yaşamında ailelerine karşı sorumluluk duygusu ile ahlak kurallarından başka herhangi bir kural olmamasına rağmen ülkenin iç kesimlerindeki kadınların davranışlarını iffetli bulduğunu dile getirmektedir. Halkın sadece binde birini oluşturan üst zümreden zengin ailelerde ise kadınlar katı denetim altında tutulmaktadır. Zina yapan kadınların ise *"bu konuda tamamen uyuya kalmış yasalarca değil, toplumun ahlak kurallarının bir neticesi olarak zina yapan kadına en yakın kişiler olan ebeveynleri, eşleri ve akrabaları tarafından"* cezalandırıldığını söylemiştir.

Rus asker, Batılı yaşam tarzının yavaş yavaş ülkenin sahil kasabalarında etkisini gösterdiğini belirtirken değişmeye başlayan bu durumu Avrupalıların bölgeye yaptıkları sık ziyaretlere bağlamıştır. Bu sayede ülkenin sahil hattını izleyen yerleşim yerlerinde kadının görece özgür bir yaşam biçimine sahip olduğunu dile getirmektedir. Buna göre, başkent İstanbul'da yeni yeni oluşmaya başlayan bir Avrupai

²² Irene Kamberidou, "The East in the Eyes of Western Women Travellers of the 18th and 19th Centuries: Solidarity and Understanding the East", *The East in the Eyes of the West International Conference of the Faculty of Arts*, Kuwait University, 2013, s. 1.

38 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

yaşam biçimi ve bu yöndeki uygulamalar yavaş yavaş söz konusu bölgelere de sirayet etmiştir. Sahil kasabalarında artık kadın üzerindeki toplumsal baskı azalmaya başlamış, “özellikle İstanbul’un adetlerinin azar azar kabul edildiği İzmir ve Bursa’da kocalar artık kıskançlıkla anılmaz” olmuştur. “Bir zamanlar İstanbul’da meşhur olan “Türk kadar kıskanç” ifadesi ise çok daha geçerli bir başka ifade olan “Türk kadar kayıtsız” ile yer değiştirmiştir.”²³ Vronçenko, bu husustaki görüşlerini yaşamış olduğu bir tecrübeye istinaden mi dile getirmiş yoksa sadece kulaktan duyma bir ifadeyi mi dile getirmiştir bilmiyoruz. Ancak pek çok Batılı seyyah Türk erkeğinin, Batılı erkeklere nazaran kadını sahiplenme duygusunun çok daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Hatta çoğu seyyah bu durumu kendi kültürel değerleriyle kıyaslayarak eleştiri konusu da yapmıştır.

Diğer taraftan Rus askere göre, Anadolu’da toplumsal cinsiyet ayrımı hala varlığını muhafaza etmekte, hatta toplumun üst kesiminde daha katı bir biçimde uygulanmaktaydı. Eve gelenler, ev sahibinin kendilerinin kabul edildiği odada kadınlara acil bir şeyi iletmeleri gereken özel durumlar hariç kadınları görmemekte ve görüşme esnasında onlara eğilip selam bile verememekteydi. Fakat bir erkeğe eşinin, annesinin veya kız kardeşinin sağlığı hakkında soru sormanın herhangi bir sakıncası yoktu.²⁴ Osmanlı’da Müslüman evlerinin tasarımı haremlik-selamlık olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Harem bölümü, evin kadınlarının özel alanı olarak tanımlanırken, selamlık bölümü evin erkeğinin erkek misafirlerini kabul ettiği, erkek kölelerin hizmette bulunduğu oda ya da odalara denirdi.²⁵ Harem bölümüne girebilen erkek sayısı birinci dereceden akraba haricinde oldukça sınırlıydı. Yabancı bir erkeğin ise evlerin harem kısımlarını ziyaret edebilme imkânı neredeyse hiç bulunmamaktaydı.

²³ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 152.

²⁴ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 159.

²⁵ Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 47.

Yabancı erkeklerin kadınları görebildiği alanlar ancak kamusal alan ile sınırlı idi. Erkekler, yüzleri örtülü kadınları sokaklarda ve gezmelerde özellikle de alışveriş ve zaman geçirmek için sık gittikleri pazarlarda görebilir, fakat orada da kadınlara dikkatli ve uzun süre bakmaları hoş karşılanmazdı. Aksi takdirde kadın, eşine veya akrabalarına bu vaziyeti şikâyet edebilirdi.²⁶ Batılıların zihninde Müslüman kadının evin dışında bir yaşam alanının olmadığına dair önyargıları yüzyıllarca kendini yeniden üretip durmuştu.²⁷ Bu noktada Vronçenko kadının özgürlük alanının ev ile sınırlı olmadığını kaleme aldığı notlarında bu yanlışların ne denli yersiz olduğuna dikkat çekmektedir. Zira, Türk kadını evinin dışında çarşıda, pazarda, ev gezmelerinde, hamamda, mezar ziyaretlerinde bulunarak kendine dış dünyada da bir yaşam alanı belirlemiştir. XIX. yüzyıl Osmanlısında kadınların arkadaş ziyaretleri için diğer haremlere gitmeleri, hamamlarda neredeyse tam bir gün geçirmeleri, kadınların alışveriş için çarşıya çıkmaları, dinlenmek ve eğlenmek için mesire yerlerine gitmeleri onların özgürlük alanının hiç de kısıtlı olmadığını işaret eden önemli göstergelerdi.²⁸ Öte yandan şehirli kadının yanı sıra kırsalda yaşayan Türk kadını için kamusal alanın sınırları daha geniştir. Zira, kadın tarlada çalışarak, hayvanları otlatarak hem işgücünün ve ekonominin doğrudan bir parçası haline gelmekte hem de şehirli kadına göre daha geniş bir alanda varlık gösterebilmektedir.

Diğer taraftan Rus subay, Türk kadınının yabancı erkeklerle karşılaşması ve örtünmesi ile ilgili şu bilgileri vermiştir; *“kadınlar çarşıda, pazarda alışveriş yaptığı esnada yüzleri kolaylıkla açılmakta ve erkekler tarafından görülmektedir. Bu ise toplum içinde pek sorun olarak algılanmaz. Ayrıca bir erkek, üst tabakaya mensup olmayan bir Türk kadının yüzünü görmek isterse bunu rahatlıkla yapabilir çünkü, orta ve alt zümreye ait evlerin bahçeleri, balkonları, avluları bunun için*

²⁶ Bu tarz şikâyetlerin oldukça nadir görüldüğünü dile getirmiştir. Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 159.

²⁷ Reina Lewis, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek*, Kapı Yayınları, İstanbul 2006, s. 11-16.

²⁸ Akman, *Batılı Kadın...*, s. 64-65.

40 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

müsaittir. Ancak ekonomik açıdan zengin zümrenin haremleri yabancıların bakışlarına tamamen erişilemez durumdadır. Fakat bu zümrenin mensubu kadınlar da devamlı olarak yüksek duvarla çevrili oda veya bahçelerde oturmazlar, onlar da pazarlara, çarşılar, hamamlara, ev gezmelerine ve mezarlıklara gitmektedirler.”²⁹ Köylerde, sıradan halk arasında ise herkes herkesin yüzünü tanımaktadır. Aksi düşünülemez, çünkü bağ, bahçe ve tarla işlerinin büyük bir kısmı ya suya giden ya hayvanları otlaklara süren ve avlularda, sokaklarda, çeşmelerin yanında, tarlada sürekli koşuşturan kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bazı bölgelerde avlu duvarları çok alçak, bazılarında ise hiç yoktur. Bu yüzden yoldan geçen yabancı kimse ve kadının komşuları evin önünde olup biteni görebilmektedir. Çalışan halk sokakta bir yabancı kadınla konuşmanın, omuzlarına bir yük bindirmeye veya bir testi su kaldırmasına yardım etmenin uygunsuz olduğunu bile düşünmemektedir. Bu kadar sık görüşmelerin ve yan yana olmasa da yakın olma alışkanlıkları neticesinde tanışıklık kendiliğinden oluşurken kadınların yüz hatları istemsizce de olsa görülmektedir. Bu noktada Vronçenko, *“Türklerin alt tabakasının kadınları hiç görmeden evlendiğini hayal etmek ise hiç var olmayan ve muhtemelen hiç olmamış bir şeyi varsaymak anlamına gelir”³⁰* demiştir.

Rus subay, Anadolu'nun farklı şehirleri ve köylerindeki Türk kadınlarının sokaklarda yabancı bir erkekle karşılaştığında oldukça farklı davranmakta olduğunu söylemiştir. Buna göre kadınlar bazen sadece gözleri açık kalacak şekilde yüzlerini örterken bazen de aniden durup, yabancı erkek uzaklaşıncaya kadar yüzlerini duvara doğru ters çevirerek gitmesini beklemektedir. Bazı kadınlar ise yüzleri yarı açık şekilde yere bakarak düz geçerken bazıları erkeğin yüzünüze direk bakıp, gülümsemekte hatta göz kırpmaktadır. Esasında birbirine çok yakın veya aynı bölgelerde bile yaşayan kadınların birbirlerinden çok farklı davranış sergiledikleri görülmektedir. Vronçenko, *“bazı*

²⁹ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 160.

³⁰ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 160.

bölgelerde kadınlar o kadar ürkek davranmaktadır ki yüzleri örtülü olsa bile yabancı birini görür görmez duvardan uzaklaşarak avlu içerisine doğru kaçarlar, üç saat mesafe uzaklığındaki bir bölgede yaşayan bir başka kadın ise yabancı bir erkek gördüğünde avlu kapısına ve evin camlarına doğru koşarak gelip bu yabancı erkeği izlemekten çekinmez, hatta sokak ortasında karşılaşır da bu erkeği merakla süzmekten geri durmazdı” der.³¹ Köylerde ise ailenin tüm kadın fertlerinin kapı yanında veya camın önünde toplanıp yabancı bir gezgine baktığı görülebilirdi. Bazıları ise yabancı -gezgin Avrupalı ise-yanına yaklaşır ve onun bu durumdan şikayetçi olmadığını fark ederse onu adeta kuşatırdı.

Türk görgü kurallarına göre bir erkeğin, bir kadını evinin bahçesinde, avlusunda ya da dışarıdan bakıldığında görülebilen bir yerinde gördüğünde, onu fark etmemişçesine belli bir mesafede uzaklaşarak geçmesi beklenmektedir. Ancak birbirini sık sık gören ve uzun yıllardır tanıyan kişilerin bunu açık bir şekilde belirtilmese de başını hafifçe eğerek -yakındaki biri duyarsa ayıp olurmuşçasına- kısık bir sesle selamlamaması da görgüsüzlük olarak kabul görmekteydi. Böyle bir selamlamaya kadınların da aynı usulde cevap vermeleri yine Türk görgü kurallarının bir gereği idi.³²

Vronçenko, kız çocukları ile genç kızların örtünmesi ve kadın-erkek ilişkilerinde nasıl hareket ettiklerine dair ise şunları not etmiştir: “10 ve 11 yaşlarındaki kız çocuklar ve ergenlik çağına ulaşan genç kızlar ise ülkenin büyük bir kısmında hiç çarşaf giymezler. Bazı bölgelerde ise 7 yaşından itibaren yüzlerini örtmeden kapanırlar. Çarşaf giyme zaten bir olgunluk göstergesidir, bu yüzden büyüyen kız çocuklarının bir an önce onu giymek istemesi oldukça doğaldır”³³. Karşı cinsle kurulan ilişkiler söz konusu olduğunda ise köylerde ve şehirlerde, küçük erkek ve kız çocukları avlularda ve sokaklarda birlikte oyun oynayıp eğlenirdi. Hatta bu şekilde erken tanışmalar gerçekleşirken gelecekteki evlilikler de planlanmaktaydı. Üst zümreye mahsus evlerde büyüyen kız

³¹Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 160.

³²Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 161.

³³Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 161.

42 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

çocuklar ise yabancılardan daha da uzakta tutulur, fakat orada da onları büyüyene kadar birçok kişi görmüş olurdu. Varlıklı bir ailenin kızının yüzünü çocukluktan itibaren tanıyan onlarca erkek bulunurdu.

Rus subayının aktardıklarına göre Türk kadınlarının hemcinsleriyle ile tanışıp arkadaşlık kurmasında bir kısıtlama söz konusu değildir. Bu kadınlar birbiriyle tanışabilir, arkadaşlık kurabilir, birbirlerinin evini tek başlarına veya çocuklarıyla birlikte ziyaret edebilir, birlikte çarşıya, pazara gidebilir, sokaklarda gezebilir, topluca hamamlara gidebilirdi. Ne kadar kıskanç olursa olsun hiçbir koca, karısına kadınlarla arkadaşlık kurmayı yasaklayamazdı. Bu durumun yaratacağı problemleri ise şu şekilde dile getirmiştir: *“aslında böyle bir katılık erkeklerin aklından bile geçmez çünkü erkek, eşini herkesten uzakta tutmanın, karısının her gün icat edeceği yeni taleplerine neden olacağını, bu da masrafların iki katına çıkması anlamına geleceğini ve bu isteklerin karşılamamasının ise ilişkide çok sıkıntıya sebep olacağını bilmektedir”*.³⁴

Evlilik, Çok Eşlilik ve Boşanma

Osmanlı toplumunda Müslüman bir kızın velisi tarafından evlendirilmesi adetti, bu da genellikle kızın babası tarafından ifa edilirdi. Fakat babanın olmadığı durumlarda onun yerini dede, amca, dayı, erkek kardeş ya da başka bir aile büyüğü de alabilirdi. Hiçbir aile büyüğünün ve akrabanın olmadığı durumlarda ise kadı, kızın temsilcisi olurken, reşit olmuş bir kız hiçbir vekile ihtiyaç duymadan da evlenebilirdi. Evliliğin yasal olarak geçerli olabilmesi için nikah kaydına gelinin, damadın, velilerin veya vekillerin ve şahitlerin isminin yer alması gerekirdi. Ayrıca geline verilecek “mehir” miktarı da belirlenirdi.³⁵ Osmanlı’da damad, kız tarafına “mehr-i muaccel” denilen nikah bedeli para ya da mal vermek zorunda idi. Boşanma ya da ölüm hali için, kadını garantiye alan diğer bir bedel ise “mehr-i müeccel” idi.

³⁴ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 162.

³⁵ Sancar, *Osmanlı Kadını...*, s. 142-144.

Kadının bir nevi hayat sigortası olan bu bedelleri alamamış bir kadının ise dava açması en doğal hakkı olarak kabul görülmekteydi.³⁶

Rus asker, evlilik kurumunu toplumsal tabakalar açısından ele alıp, üst ve orta zümreden kadınların evlilikleri hakkında şu bilgileri vermiştir: “Üst zümrede bir Türk siyasi çıkarları gereği soylu ve güçlü birinin kızıyla evlenirse, bazen ikinci eş almama yemini bile verip, kayınpederinin kahrına ve bu vesileyle önemli sorunlarla karşılaşmak istemiyorsa bu kutsal yemine sadık kalırdı. Fakat bazı durumlarda ilk eşinin statüsünden daha düşük statülü biriyle evlendiği de görülürdü. Yine soylu birinin kızına en azından büyük saygı gösterir, onu şımartır, görgü kurallarına aykırı gelmediği sürece tüm makul isteklerini kutsal kabul edip yerine getirirdi. Böyle bir kadın kıskanç ise kocası kendi rızasıyla, üzülmeye de olsa cariyelerle yaşama hakkından vazgeçer fakat kendini gizli saklı kaçamaklarla ödüllendirirdi.”³⁷ Orta zümreye mahsus evliliklerde ise genellikle ekonomik ve sosyal açıdan eşitlik aranmaktaydı. Evlenirken kadın kendisiyle birlikte çeyiz getirir, eşi de ona düğün hediyesi “mehir” verir, her ikisi de kocanın dokunma hakkı bulunmayan kadına ait mülk sayılırdı. Ancak boşanma söz konusu olduğunda kadına ne kadar mülkün, paranın ödeneceğine dair sorunlar da yaşanmıyor değildi. “Bir de çocuklar varsa hesabın ucu bucağı yoktur” diyen Vronçenko, mahkemelerin genellikle kadınların menfaatleri doğrultusunda karar aldığını, bu sebeple de boşanmaların az görüldüğünü aktarmıştır. Bu zümrede “koca, karısının sahibidir, ancak karısı kocasının kölesi olmaktan çok uzaktadır.” şeklinde not edip, orta ve alt zümrelerde kadın-erkek eşitliğinin çok daha belirgin olduğunu vurgulamıştır.³⁸

Vronçenko’nun aktardıklarına göre; Türklerin, Hristiyan kadınlarla evlenmeleri bazen şehirlerde görülürken, Rumlar ve Ermeniler bu tür evliliklere sadece aşırı ihtiyaç duyduklarında, korkudan ya da

³⁶ Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 41.

³⁷ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 162.

³⁸ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 162.

44 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

çıkarlarından ötürü katlanmaktaydı. Bir Musevi ile evlenmek ise bir Müslüman için sakıncalı kabul edilir, bir Hristiyan'ın bir Müslüman kadın ile evlenmesi ise ölüm cezası ile sonuçlanabilmekteydi. Bununla birlikte, "Türkler, Gayrimüslim kadınlarla ilişki kurabiliyor ancak özellikle İzmir'den İstanbul'a kadar uzanan sahil kıyısında bulunan yerler dışında bu ilişkiler gizli tutuluyordu."³⁹ Çok eşlilik meselesinde ise şunları dile getirmiştir: "dinin öngördüğü bazı ahlak kuralları Anadolu Müslümanları tarafından sıkı bir şekilde uygulanırken, bazıları tamamen unutulmuştur. Sadece zengin olan ve lüks içinde yaşayanların birden fazla eşleri vardır ve neredeyse hiç kimse dört eş almamaktadır. Orta zümrede ise iki eşlilik çok nadir görülen bir olaydır. Söz konusu mevzuda istisnai durumlar birkaç farklı şehirde sabit işyerleri bulunan tüccarlar için geçerlidir: iki veya üç ailenin ihtiyacını karşılayabilecek kadar maddi gücü varsa o zaman iş yaptığı her şehirde bir ailesi ve evi vardır. Halk tabakasından olanlar ise neredeyse her zaman sadece tek eşe razı olmaktadır."⁴⁰ Esasen Osmanlı topraklarını ziyaret edip, toplumda çok eşlilik meselesine dair bilgi veren hemen hemen tüm yabancılar benzer görüşler dile getirmişlerdir. Batılılar, Osmanlı dünyasında çok eşliliğin sık görüldüğüne dair önyargılara sahipken, söz konusu coğrafyayı ziyaret edenler bu hususta oldukça yanıldıklarını dile getirmişlerdir. Batılıların çok eşliliğin nadir görülme sebebini ise İslam dinin eşler arasında her hususta adaletli davranılması şartıyla birden fazla eşe müsaade etmesiyle açıklamışlardır.⁴¹

³⁹Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii...*, s. 153.

⁴⁰ Mihail Pavloviç Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nıneşnem Eyo Sostoyanii, Sostavlennoye Russkim Puteşestvennikom M.V.*, C.II, Karl Kray, Sankt Peterburg 1840, s. 151.

⁴¹ Lucy M. J. Garnett, *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2009, s.502; Hester D. Jenkins, *Kafesin Ardındaki Türk Kadını*, Çev. Ercan Kaçmaz, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.44; Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü*, Çev. Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s.87; Grace Ellison, *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev. Yaşar Akın, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s.51; Türk toplumunda tek eşliliğin örnekleri Anadolu

Vronçenko da birden fazla evlilik yapmanın özellikle ekonomik zorlukları ihtiva etmesine ve bu sebeple nadir görülmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca Anadolu'nun iç kesimlerindeki bekar kadınların evli, dul veya boşanmış kadınlara nazaran daha özgür bir yaşam biçimine sahip olduğunu aktarmıştır. İki veya daha fazla eşi olan bir Türk erkeğinin ise her bir kadına ayrı ayrı yaşam alanları sunmak zorunda olduğunu ve eşlerin bazen birbirlerini hiç görmediklerini belirtmiştir. Çok eşliliğin yarattığı krizlere tek tek değinen Rus asker, kadınların kavgalarından, bir eşin rakibinin çocuğunun hayatına kastetmesine, bazen de güzel olan eşlerin güzelliğini kaybetme korkusuyla hamile kalmamak için çeşitli maddelere başvurarak tamamen sağlığından olduğu durumlara kadar çok fazla sorunun çıkmasına neden olduğunu dile getirmiştir. Bir erkeğin birden fazla evlilik tercih etmemesini sadece ekonomik değil aynı zamanda ortaya çıkması pek muhtemel başka sorunlara da bağlamıştır.⁴²

Cariyeler⁴³ ise yine üst zümreye ait ailelerin evlerinde görülmekteydi. Bütün varlıklı ailelerde az ya da çok sayıda cariye ailenin kadınlarına hizmet etmek için bulunurdu. *“Cariyelerden ailelerle birlikte yaşayanı da çoktur, ancak kimse onların davranışlarını denetlemeye çalışmıyor çünkü bir yandan bu boşuna bir çaba olur öteki yandan ise onların ahlaksızlığı sahiplerine onlardan doğan çocukları öz çocuğu kabul etmeme ve onları yine esir çocuk olarak büyütme fırsatı sağlamaktadır. Fakat cariyenin bir anlık hevesten ziyade bağlılık hissi uyandırması başka bir meseledir, böyle durumlarda onlar eş muamelesi*

coğrafyasıyla sınır kalmamıştır. XIX. asırda Türkistan bölgesinde de aynı durumdan bahsetmemiz mümkündür. Örneğin; Kaşgar'da çok eşliliğin olmadığı köylülerin çoğu ailelerinde, eşler uyum içinde yaşar ve boşanmalar daha az sıklıkta gerçekleşirdi. Kuran tarafından kutsanan bir evlilikte, bir kadın her bakımdan kocası üzerinde sınırsız bir etkiye sahipti. Bkz. Murat Özkan, “Din, Gelenek ve Değiş: XIX. Yüzyılda Kaşgar Kadını”, Turkish Studies, C. 13, S. 24, s. 171.

⁴² Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nıneşnem...*, s. 152.

⁴³ Eserde cariye, köle, esir veya özgür olmayan kadın anlamına gelen *nalojnitsa* tabiri kullanılmıştır.

görürler."⁴⁴ diyen Vronçenko, aynı zamanda Anadolu'da yaşayan farklı zümrelere mensup ebeveyn-çocuk ilişkilerinden karı-koca ilişkilerine ve yakın-uzak akraba ilişkilerine dair bilgiler de vermiştir.

Türk Toplumunda Aile İçi İlişkiler ve Kadının Pozisyonu

Osmanlı toplumunda annelik vasfının son derece kutsal görüldüğü hemen her Batılı araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Hatta pek çoğu Türk toplumunda anneliğin hiçbir Batı ülkesinde olmadığı kadar özel ve saygın bir yere sahip olduğunu aktarmıştır. Vronçenko da bu hususa dikkat çekerken anne-evlad ilişkisinden kız çocuklarının babaları ile olan ilişkilerine kadar birtakım bilgiler sunmuştur. Buna göre, erkek evlad tıpkı kız evlad gibi her şartta annesine sevgi ve saygı duyarken annenin sosyal statüsü de bu ilişkiyi belli ölçülerde etkilerdi. Örneğin, annenin cariyeye olduğu durumda evladın görevleri oldukça sınırlı iken annesine karşı olan doğuştan sevgisi annesini bir köle gibi görmesini engellemekteydi. Kız çocukları ise babalarına çok itaat ederken, üst ve orta zümreden ailelerin çoğunda kız evladın eş seçiminde herhangi bir söz hakkı yoktu. Sıradan halkta ise bu konuda kızlar biraz daha özgürdü, fakat bu tabakada mantık her şeyden daha öne çıkmaktaydı. Ayrıca cariyeden doğan kız çocuklar babası tarafından herhangi bir sebeple ihmal edilen annesinden daha iyi şartlara sahipti.⁴⁵

Kardeşler hakkındaki ilişkiler için ise şunları not etmiştir: erkek ve kız kardeşin, evli olup olmadığına bakılmaksızın, her zaman birbirlerini görmelerine izin verilirdi. Bu, bir kadın için yalnızca babası ve erkek kardeşiyle sınırlı olan yakın akrabalık hakkı idi. Aynı babanın farklı eşlerinden veya cariyelerinden olan çocuklarına da kardeş denir, ancak aralarındaki ilişki öz kardeşlerde olduğu gibi değildi. Kardeş sevgisi, genellikle birbirini rakip ve düşman gören annelerin çocuklarına küçüklüklerinden itibaren aşıladıkları nefrete dönüşmüştür. Bu tür kardeşler akrabalıkları kabul edilse de evlenmiş olan kız kardeşlerine

⁴⁴ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 153.

⁴⁵ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 163.

fazla ulaşamazlar, çünkü ayrı ayrı büyüyerek birbirine karşı yabancılaşmışlardır.⁴⁶ Bu tür ailede doğan erkek kardeşlerin de iyi geçindiği enderdir, özellikle birinin annesi özgür diğeri ki cariye ise burada bir yandan çekememezlik öteki yandan üstünlük duygusu ilişkileri bozmaktaydı, çünkü babalar genelde farklı anadan olan oğullara eşit davranmazlardı.

Diğer taraftan öz veya kan kardeş ya da süt kardeşlerin evlilikleri gibi hususlarda da şu önemli noktaların altını çizmiştir: *“Öz veya kan kardeşlerin evlenmesi konusunda genellikle oldukça katı bir şekilde uyulan ayrıntılı düzenlemeler vardır, ancak yine de itaatsizliği yapanların gücü varsa bu konuda bile müsaade alına bilindiğini gösterir. Bu yasayı ihlal edenlere para cezası ödetilir, bu tarz evliliklere girişenlere yaptırım uygulanır, evlenenler boşanır, çocukları ise yasa dışı olarak görülür. Müslümanların özel bir akrabalık bağı olan süt kardeşliği yani aynı kadının sütüyle beslenen çocukların akrabalığı bağı vardır. Süt kardeşlerinin aralarındaki evlilikler de yasaktır; Bir erkek bilmeden süt kız kardeşiyle evlenirse ve bu durum daha sonra öğrenilirse, evlilik geçersiz ve çocuklar yasa dışı sayılır. Bu aralar din görevlileri bu tür işlere pek karışmazlar ve günümüzde daha önceleri uygulananların takibini yapmazlar. Ama yine kendi süt kardeşiyle yaşamaya devam etmek isteyen pek fazla insan bulamazsınız, süt kardeşlerinin evliliği insanları tiksindirir ve böyle çiftler kimse bunu talep etmese bile vicdanen rahatsız olur ve bu durumda boşanma kaçınılmazdır.”*⁴⁷ Kısaca toplumda bu tarz evliliklerin yeri olmadığına, süt kardeşlerin yaptığı evliliklerin dahi geçersiz sayıldığına dikkat çekmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 164.

⁴⁷ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 164-165.

⁴⁸ İslam dinine göre süt kardeşlerin evlilikleri haram kılınmıştır. Bu durum Osmanlı’da Müslümanların dikkatle riayet ettikleri bir yasaktır.

Orta ve Alt Zümreye Mensup Türk Kadını

Vronçenko, toplumu üç tabaka halinde kategorize ederek Türk kadının konumunu ele almıştır. Orta ve alt zümreye mensup kadınları hakkında genel bilgiler sunarken üst zümreye mensup ailelerin yaşam biçimlerine ve buradaki Türk kadınlarına dair genel geçer bilgiler vermemiş, bir örnek üzerinden konuyu ele almıştır.⁴⁹ Ek I'de yer alan bu örnekte görüleceği üzere Rus subayın, zikrettiği birtakım bilgilere sahip olması neredeyse imkansızdır. Zira üst zümreden ailelerin haremli yabancı bir erkeğin asla girip, gözlemlene şansı bulamayacağı özel mekanlardır. Evin günlük yaşamına dair olan bitenlere, evin kadınlarının düşüncelerine, evdeki hallerine ve diğer mahrem bilgilere şahit olması imkansızdır. Vermiş olduğu örnekte geçen kişiler ve hadiseler kuvvetle muhtemel kendi hayal gücünün ürünü ya da en iyi ihtimalle ikinci elden elde ettiği bilgilere dayanmaktadır.⁵⁰

Diğer taraftan orta ve alt zümreye mensup aileler hakkında ise şu bilgileri vermektedir: Üst düzey tabakadaki kadınların tersine, orta ve alt zümreden kadınların gün içinde pek çok işle meşgul olmaktadır. Bu kadınlar ve kızları, dikiş, dokuma, kumaş boyama, mutfak işleri

⁴⁹ Ek I kısmında Vronçenko tarafından üst düzey bir ailenin yaşamına dair verdiği söz konusu örnek yer almaktadır. Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, ss.165-173.

⁵⁰ Erkeklerle tamamen kapalı olan evin özel mekanı haremli, ancak yabancı kadınların sayesinde doğru bir şekilde ortaya konulabilmiştir. Özellikle XIX.yüzyılda Osmanlı topraklarına adeta akin eden Batılı kadınlar için harem ziyaretleri turistik gezilerinin en önemli kısmını oluşturmuştur. Burada Müslüman kadının yaşam biçimini gözlemlene şansı elde eden bu kadınlar ise Batılı zihniyetteki olumsuz Doğulu kadın imajını alt üst eden önemli bilgiler paylaşmışlar ve hakim paradigmayı dönüştürmüşlerdir. Bu konuda yazan ve eserleri Avrupa'da defalarca yeniden basılan bu yabancı kadınlar arasında en çok tanınanlar ise Lady Montagu, Julia Pardoe, Grace Ellison gibi isimler yer alır. Bkz. Selçuk Düğür, *Kadın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020, ss.89-95; Lewis, *Oryantalizmi Yeniden...*, s. 2-3.

yaparken kimileri bağ bahçe işleri, tarla işleri de bunlara eklenerek oldukça geniş bir iş sahasında aktif rol almaktaydılar. Ayrıca orta zümreden bir ailenin nadiren hizmetçisi, cariyesi bulunmaktaydı. Bu nedenle kadınların boşa vakit geçirecek zamanları yoktu. Esasen erkekleri de aynı kaderi paylaşmakta, akşama kadar her ne işte çalışıyorsa onunla meşgul oluyordu. Örneğin bir tüccar ise sabahtan dükkanına gidip, akşama kadar burada çalışmakta, akşam da eve döndüğünde genelde haremde vakit geçirmekteydi. Dileyen herkes kendisini dükkanında ziyaret edebildiği için akşamları eve pek misafir kabul etmezdi.⁵¹

Halkın alt tabakasını oluşturan üçüncü zümre ise ustalar, çiftçiler, küçük çaplı tüccarlar ve atölye çalışanları gibi gruplardan oluşmaktaydı. Bu zümreden herkes sabahtan akşama kadar çalışmak zorundaydı. Erkekler iş çıkışı kahvehaneye uğrayarak sosyalleşirken, kadınlar arkadaşlarına rastlayınca avlu kapısı veya duvarının yanında sohbet ederek aynı vakti geçirmekteydi. Ustalık işleri sokağa doğru açık olan atölye ve dükkanlarda yapılmaktaydı. Bu düzende terzi kıyafet diker, çarıkçı çizme ve çarık diker, silahçı tüfek, kılıç ve tabanca tamir eder, demirci demir döker ve döver, tatlıcı hamur işiyle uğraşır. Öte yandan kadınlar erkeklerle kıyaslanamayacak ölçüde yoğun çalışır. Kadınlar her ne kadar sohbet etmeyi sevse de onlar kendilerine elbise diker, yine kendilerine ve satış için pamuklu veya keten kumaş dokur, herhangi bir hizmetçi tutmadan da tüm ev işlerini kendileri görürlerdi”.⁵² Köylerde yaşayan kadınların çalışmaktan sosyalleşmeye nerdeyse hiç vakitleri yoktu. Vronçenko'nun aktardığına göre “*bu kadınların hiçbir şey yapmadan, ellerini dizüstü salıp oturmaya vakti hiç yoktu, onlar hem kendileri hem eşleri hem de çocukları için sürekli ve durmadan çalışmak zorundaydı.*”⁵³ Rus asker merkezden görece uzak köylerde kadınların tarlada çalıştıklarını, yazları daha yoğun olurken, kış mevsiminde tarlaların boş olması sebebiyle biraz daha rahat olduklarını

⁵¹ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 174.

⁵² Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 174-175.

⁵³ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 175.

da dile getirmiştir. Yaşam koşullarının bu denli zor olduğu alt tabakada ise çok eşliliğe neredeyse hiç rastlamadığını da not etmiştir. *“Böyle ağır bir yaşam süren köylünün iki eşle evlenmeye veya şatafatlı yaşamaya hali yoktur, tek eşini ve çocuklarını geçindirebilirse bile haline şükreder, aksi takdirde küçücük eve iki kadını sığdırmak zorunda kalıp işten eve her dönüşünde onların tartışma ve kavgalarıyla uğraşmak zorunda kalırdı”*⁵⁴ diyen Rus subayı çok eşliliğin neden görülmediğini bu şekilde açıklamıştır.

Kadınların Giyim-Kuşamı

Vronçenko'nun notlarında Türk kadınının giyim-kuşamına dair bilgilere de rastlanılmaktadır. Buna göre kadınların kıyafetleri oldukça çeşitlidir. Halkın tüm kesimlerinden kadınlar şalvar kullanmakta, bu şalvarların bazıları daha genişken bazıları daha dar olup, tamamı ayak bileğine doğru daralmaktaydı. Şalvarlar ipekten, pamuktan (beyaz ve renkli), ketenden olmakla birlikte sıradan halktaki bazı kadınların kullandıkları mavi renkli düşük kaliteli bez (yün) kumaştan dikilen çeşitleri de bulunmaktaydı. Şalvarlar askılarla değil erkeklerin pantolonları gibi bel hizasından kuşakla veya örgülü kumaşla bağlanmakta, üzerlerine giyilen gömlek veya ceketlerin kolları dar fakat dirsek ve bileğe doğru genişleyen ve yırtmacı bulunan uzun kollara sahipti. Kadınların saçları omuzlarının üzerinden sarkan birçok ince örgüyle örülmekte fakat kadınların çoğu, saçlarına ek olarak sahte örgüler de eklemekteydiler. Başlarını örgülerle karışık bir fularla örtmekte veya bir çeşit yüksek olmayan türban gibi küçük başlık takmaktaydılar. Bu tür başlığa bir çarşaf kadar büyük pamuklu beyaz ama mutlaka beyaz bir örtü takılmaktaydı. Bu örtü kadınların yüzünü örtmek istemediklerinde gözlerine kadar alını örterek asılı durur aksi halde örtünün kenarları öyle başarılı katlanır ki sadece gözlerin veya tek gözün açık kaldığı şekilde yüzü örtmekteydi. Fakat aniden veya çok

⁵⁴ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 175.

hızlı hareket edilirse bu örtü kolayca dağılır ve kadının yüzü açılmakta idi.⁵⁵

Ayrıca İzmir, Aydın ve bazı yakın bölgelerde kadınlar örtünün altında at kılından örülmüş ve göz rahatsızlığı olanların güneşten korunmak için kullandıkları gözlüklere benzeyen fakat daha aşağıya indirilen bir örtü (peçe) takmaktaydı.⁵⁶ Kadınların evden çıkarken arkadan sarkan ve iki köşesinden omuzlara tutturulan geniş bir pelerini andıran “ferace” kullandıklarını da not etmiştir. Feraceler kadınların maddi durumuna göre çeşitli renklerdeki kumaşlardan, mavi, kahverengi veya vişne renkli pamuk kumaştan yapılırken yeşil veya beyaz renk kullanılmazdı. Kadınların giyim-kuşamına dair şu detayları da eklemiştir raporlarına: *“kadınlar çorap giymezler, yalın ayağa sarı renkli sahtiyandan çorap benzeri bir şey giyilir daha sonra ise üzerine ayakkabı giyilir, odaya girerken ayakkabılar çıkartılır. Sıradan halkta kadınlar yalın ayak gezerler veya kaba bir işçiliği olan çarık giyerler. Ülkenin neredeyse her yerinde kadınlar alınlarını ve şakaklarını delinmiş ve belirli sırayla kurdelelere dizilmiş sikkelerle süslemeyi severler. Zengin kadınları genellikle arasında eski bir madalyanın bulunabildiği eski altın sikkelerden yapılırken, yoksul kadınlar gümüş kuruş veya bazen sade para takarlar. Boyunlarına da sikkeler, inciler, mercanlar, kehribar taşından boncuklar, öğütülmüş gül yapraklarından siyah boncuk haline getirilmiş ve hoş kokulu selvi, amarantus,⁵⁷ aloe gibi bitkilerden yapılan gerdanlıklar takılır. Kollarına bilekten biraz yukarıya pahalı veya uygun fiyatlı maden bilezikler takılır. Bununla birlikte kadınlar hafif yassı ve kalın olmayan çok güzel cam bilezikler takarlar, hacılar bu bilezikleri Mekke’den getirir ve çok sayıda satarlar, sanırım buna benzer bilezikler Suriye’de üretilir ve Mekkeliymiş gibi satılır. Küçük Asyalı kadınlar silah taşımazlar, sadece bazen ev işlerinde kullanmak üzere kemerlerinin arkasında küçük çakı taşırlar.”⁵⁸ Osmanlı*

⁵⁵ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 179.

⁵⁶ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 179.

⁵⁷ Anadolu’da “horoz ibiği” şeklinde anılan çiçek.

⁵⁸ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 180.

toplumunda şehirli, üst zümreye mensup kadınların giyim-kuşamlarından kullandıkları takılara kadar Batılı seyyahlar detaylı bilgiler vermişler ve pek çok Batılı ressam tarafından bu kadınlar resmedilmiştir. Ancak aynı durum kırsalda yaşayan kadın için nadiren geçerlidir. Bu sebeple Rus subayı tarafından Anadolu'daki kadının özellikle de kırsalda yaşayan kadının giyim-kuşamına, ziynet eşyalarına, zikredildiği gibi bitkilerden yapılmış gerdanlıklarına dair verilen bilgiler dikkat çekçidir.

Türkmen Kadını

Türkmenlerin Anadolu'nun dört bir yanında dağınık halde yaşadıklarını ifade eden Vronçenko, onları Türklere ayrı tutarak ele almıştır. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler ise Beypazarı'ndan güneye Tarsus'a doğru uzayan bozkırlar, kısmen Tarsus'un kuzeyinde fakat daha çok güney yamaçları olarak verilmiştir. Türkmen nüfusunun az olduğu bölgelerin ise ülkenin kuzeyi ile Akhisar dışındaki ülkenin en batı kıyası olarak geçmektedir.⁵⁹

Rus subay, Türkmenlerin göçebe bir halk olduğunu fakat onların bazılarının en azından kış mevsimlerinde kalıcı yerleşimlere sahip olduklarını belirtmiştir. Buna göre, kışın yaşanan yerleşimlerin bazıları tarım yapılması için bazıları ise Türkmenlerin sürülerini otlatabilmesi için yazın bırakılmaktadır. Otlaklar ise bölgenin bitki örtüsünün yapısına bağlı olarak değişmektedir. Türkmenlerin geçici yerleşim yerleri, Seferihisar ve Tuz gölünün yanındaki Koçhisar gibi bazı bölgelerde yerleşik kentlere dönüşmüştür. Mimari yapı bakımından bu yerleşimler köylerden pek farklı olmamakla birlikte aynı ahşap temelli alçak kerpiç yapılar, kaba işçilikli küçük ve hiçbir anlamda konforlu olmayan evlere sahiptirler. İhtiyaç duyulan diğer yapılarda ve evlerin uzantılarında da diğer köylerdeki aynı düzensizliği görmek mümkündür. Ev gereçleriyle iş aletlerinde aynı türden bir yoksulluk ve yetersizlik olduğunu gözlemlemiştir. Yerleşik olan Türkmen sanki burada geçici bir süreliğine duruyormuş gibi ve mevsim değişimiyle

⁵⁹ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 198.

birlikte her an başka bir mesken arayışına gidecekmiş gibi düşünüp, yaşamaktadır.⁶⁰ Tamamen yerleşik bir yaşam tarzı benimseyen Türkmeler hakkında ise şu bilgileri vermiştir: “...onların Beyleri (boy liderleri) hukuken ve yönetim şekliyle Türklerin Beylerbeyiyle aynı statüdedir veya daha iyi bir ifadeyle onların liderleri tercihen kendi Beylerinden seçilir fakat bazen onlara Konstantinopolis’ten başkan tayin edildiği de görülür. Yerleşik Türkmenlerin Beyleri, Türkmen kadınlarının giyinişleri ve erkeklerle olan münasebetleri gibi şehirdeki Türklerden aldıkları bazı özellikleri dışında yaşam tarzı, fiziksel görünüşü ve gelenekleri bakımından göçebe Türkmenlerle aynıdır. Bu durumun istisnai olduğunu aklımızda bulundurarak buradaki Türkmenlerin betimlemelerini onların doğal haline göre yapıp göçebe Yörük halkı olarak tasvir edeceğiz. Ancak şehirlî Türkler, Yörük adı altında Türkmenler ile Kürtleri karıştırıyorlar”.⁶¹

Türkmenlerin, Türklerle aynı dine sahip olmasına rağmen kendilerini Türkler ve Kürtlerden farklı bir halk olarak görmekte olduklarını dile getiren Rus asker, “Türkmenlerin kesin konumunu bilmedikleri Kuzeydoğudaki bir ülkeden geldiklerini iddia etmektedirler” der.⁶² Türklerden bazı gelenek, görenek ve din temelli kurallar noktasında ayrılmakta olan Türkmenlerde gördüğü ilk ayırt edici özellik ise Türkmen kadınlarının yüzlerinin açık olmasıdır. Türkmen kadınlarının örtüyü nadiren başlık süslemesi olarak kullandıklarını, örtüyü saçlarına tutturdıklarını dile getirmiştir. Türklerle yakınlaşan ve onların geleneklerini benimseyen bazı yerleşik Türkmenlerin de var olduğunu, ancak bunların nadiren görüldüğünü belirtmiştir.⁶³

⁶⁰ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 198-199; Türkmelerin meskenleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ak, “Batılı Gezinlerin Gözlemlerinde Yörük/Türkmen Çadırları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.29/s.2, 2019, s. 347-366.

⁶¹ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 199.

⁶² Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 199.

⁶³ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 203.

54 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

Çok eşliliğin Türkmenler arasında yasak olmadığını ancak neredeyse hiç görülmediğini dile getiren Vronçenko, iki kadınla evlenen bir erkeğin toplumda saygı görmeyeceği ve kınanacağını belirtmiştir. “Türkmenlerin eşleri, kuldan ziyade bir hayat arkadaşı ve yoldaşı konumundadır”⁶⁴ diyen Rus subay “bir Türkmen erkeğinin, karısının yüzünü örtmesini talep etmeyi aklından bile geçirmez” der. Ayrıca Türkmenler arasında toplumsal tabakalar bulunmadığını, aralarında varlıklı olanların toplum içinde görece ağırlığı olmasına karşılık işe alınan yoksul biri kendini hizmetçi gibi görmeyip, işvereni ile kendini eşit görmekte olduğunu dile getirir. Türkmenler arasında saygı ve üstünlüğe sahip olanlar genelde yaşça büyük olanlardır, bu durum fakir mi zengin mi bakılmaksızın tüm yaşlılar için geçerlidir.⁶⁵

Diğer taraftan Türkmen kadınlarının giyim kuşamlarının erkeklerinkine çok benzemekte olduğunu belirtirken, bu hususta da detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre, kadınlar, kolları erkeklerinden daha uzun olan neredeyse aynı ceketleri giymektedir. Yine konçlarına doğru daralan geniş şalvarlar- fakat diz hizasına kadar olan erkek şalvarlarından daha uzundur- kullanılırdı. Çarıklar ise yalın ayak giyilir, çok geniş olmayan kuşak bağlanır, şakak kısmında serbest saç telleri, başlarında oldukça düzgün bir şekilde bağlanmış fular ve ona tutturulmuş, omuzların üzerine sarkan bir başka fular bağlanırdı.⁶⁶ Bazı obalarda kadınlar ceket yerine diz altına uzanan ve vücuda sıkıca oturan bel kısmında ince kurdelelerle bağlanan uzun bir üç-etek giyerdi. Kollarına birkaç bazen beşten fazla bilezik takıp, alınlarına, şakaklarına, boyunlarına kurdelelere bağlanmış sikkeler ya da cam boncuklar takarlardı.⁶⁷ Beylerin hanımları çok fazla hizmetçi tutmaz, ev işlerinin tamamını yaşlı yardımcılarıyla birlikte yaparlardı.⁶⁸

⁶⁴ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 203.

⁶⁵ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 204.

⁶⁶ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem...*, s. 207.

⁶⁷ Türkmen kadınlarının kullandıkları takılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, “Türkmenlerde Kuyumculuk Sanatının ve

Vronçenko'nun Türkmen kadınlarının yaşam biçimine dair verdiği bilgiler arasında en dikkat çeken şüphesiz kadının aile içindeki konumu ile ilgili olanıdır. Zira Türkmen kadınları erkeklerle neredeyse eşit bir statüye sahiptir. Bu kadınlar, Türk kadınlarına nazaran daha özgür, serbest ve güçlü bir konumdadır. Ayrıca bu kadınlar istisnasız çok çalışkan olup, her türlü sorumluluğu üstlenmekten de geri durmazlardı. Nitekim Bir Rus tarafından görece nesnel bir anlatımla sunulan bu gözlemler, Türkmen kadınının yaşamına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Sonuç

Osmanlı-Rus ilişkilerinin barış dönemine girdiği bir dönemde İzmir'e diplomatik bir vazife için gönderilen Mihail P. Vronçenko'nun Anadolu coğrafyasına dair önemli tespitleri bulunmaktadır. Çar I. Nikola tarafından "Küçük Asya" hakkında bilgi toplaması için gönderilen Rus istihbaratçı oldukça detaylı bir araştırma yapmıştır. XIX. yüzyılda bölgeye gelen pek çok Batılı seyyahın eserleri ile kıyaslandığında Vronçenko'nun ne denli titiz ve ayrıntılı bir araştırma yapmış olduğu fark edilmektedir. Zira Rus asker, Anadolu'ya düzenlediği keşif gezileri, diğer seyyahların yapmış olduğu bir nevi turistik gezilerden ayrılmaktadır. Rus istihbaratçının gelişi, Osmanlı Devleti için ilk defa "hasta adam" tabirini kullanan Nikola'nın, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye yönelik ezeli Rus dış politikasını yavaş yavaş hayata geçirmeye niyet ettiği bir döneme denk gelmiştir. Bu sebeple kaleme alınan keşif gezisi notları, diğer pek çok Batılı seyyahın eserinden ayrılmaktadır. Rus istihbaratçının, iki cilt halinde yayımladığı bu raporlar ise bölgenin ticaretinden, yeraltı kaynaklarına, coğrafi yapısından nüfusuna ve etnik yapısına, kültürel değerlerinden örf ve adetlerine kadar çok geniş bir yelpazede veri içerir. Muhtemel bir Rus işgali öncesinde toplanan söz konusu istatistiki veriler coğrafyaya yönelik detaylı bilgiler sunması açısından öne çıkmaktadır. Çalışmamıza

Takıların Tarihi Gelişimi ve Türkmen Kadını", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.X/S.1, 2010, s. 23-34.

⁶⁸ Vronçenko, *Obozreniye Maloy Azii V Nıneşnem...*, s. 207.

56 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

konu teşkil eden kısım ise Anadolu'nun Türk kadınına dair olan kısımları olmuştur. Bu minvalde ele aldığımız hususlar bölgede yaşayan Türk kadının kamusal alanda ne denli görünür olduğu, özgürlüğü, sosyal yaşamı, ev hayatı, aile içindeki konumu, karşı cinsle olan münasebetinin sınırları gibi konular günlük yaşamından kesitler sunularak verilmiştir.

Türk toplumunu üç zümre şeklinde kategorize ederek Türk kadını hakkında bilgiler veren Rus subay, Türkmen toplumunu da ele alıp, buradaki Türkmen kadını hakkında da birtakım gözlemlerde bulunmuştur. Türkmen toplumunda kadın-erkek eşitliğinin çok daha fazla belirgin olduğunu, çok eşliliğin neredeyse hiç görülmediğini, kadınların kamusal yaşamda ya da diğer deyişle evinin/hanesinin dışında çok daha görünür, aktif ve güçlü bir pozisyonu olduğunu aktarmıştır. Türk ve Türkmenleri iki farklı toplum olarak ele alıp, kadınların sosyal statülerini ve aile içindeki konumlarını ayrı ayrı ele almıştır. Rus askerinin değerlendirmelerine göre, alt zümreden bir Türk kadını ile Türkmen kadının birbirlerine daha yakın bir yaşam biçiminin olduğunu görmekteyiz. Ekonomik açıdan toplumun alt kesiminde yer alan bir Türk kadını hem evinde hem de genellikle tarla, bağ, bahçe işleriyle uğraşarak evinin dışında çalışmak zorunda idi. Bu kadınlar da tıpkı Türken kadınlar gibi çok eşlilik sorunu ile karşılaşmamaktaydı. Zira ekonomik sıkıntının yaşandığı bu zümrede bir erkeğin birden fazla eş ile evlenmesi neredeyse imkansızdı. Diğer taraftan Türkmen toplumunda çok eşlilik ile karşılaşılmasını kültürel değerlerle açıklamak gerekirken, burada daha ziyade ekonomik sebepler ön plana çıkmaktadır.

Vronçenko'nun Türk kadınına dair verdiği bilgilerin önemli kısmı gerçekliği yansıtırken, kadınların, bilhassa da üst zümreye mensup kadınların haremelerindeki yaşamları hakkındaki görüşlerine şüphe ile yaklaşmak gerekir. Çünkü, aile dışından yabancı bir erkeğin bir Türk haremine girip, bu mekânı gözleme şansı kesinlikle bulunmamaktadır. Bu mekânlar hakkında en fazla kulaktan duyma ya da ikinci elden bilgileri bulunmaktadır. Ek l'de görüldüğü üzere Rus istihbaratçının bu örnekte yer alan bilgilerin önemli bir kısmını

gözlemlene şansı yoktur. Ancak Türk kadınının kılık-kıyafetinden sosyal yaşamına kadar verdiği pek çok bilgi dikkate değerdir. Zira XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Türk ve Türkmen kadını hakkında bu denli detaylı bilgi veren eser sayısı oldukça azdır. Ayrıca Rus istihbaratçının raporlarının yer aldığı bu eseri sadece Türk kadını araştırmaları açısından değil aynı zamanda dönemin Anadolu dünyasına yönelik önemli veriler sunmaktadır.

Kaynakça

"Peçatnaya Golovina", *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya*, Sankt Peterburg, C.CXXXVI, 1867.

AK, Mehmet, "Batılı Gezginlerin Gözlemlerinde Yörük/Türkmen Çadırları", *Türkiyat Mecmuası*, C.29/s.2, 2019, ss.347-366.

AKMAN, Filiz Barın, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik Kitap, İstanbul 2017.

ALTINDAL, Meral, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

DAVIDSON, Roderic H., "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, C.35/S.3, 1976, ss.463-483.

DAVIDSON, Roderic H., "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C.42/S.1, 1979, ss.46-52.

DAVIDSON, Roderic H., "The Treaty of Kuchuk Kaynardji: A Note on Its Italian Text", *The International Historical Review*, C.10/S.4, 1988, ss.611-622.

DİNÇ, Ahmet ve Ramazan ÇAKIR, "Türkmenlerde Kuyumculuk Sanatının ve Takıların Tarihi Gelişimi ve Türkmen Kadını", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.X/S.1, 2010, ss.23-34.

DÜĞER, Selçuk, *Kadın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Cinius Yayınları, İstanbul 2020.

ELLISON, Grace, İstanbul'da *Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev.Yaşar Akın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

GARNETT, Lucy M.J., *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2009.

58 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

JENKINS, Hester D., *Kafesin Ardındaki Türk Kadını*, Çev. Ercan Kaçmaz, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

KAMBERIDOU, Irene, "The East in the Eyes of Western Women Travellers of the 18th and 19th Centuries: Solidarity and Understanding the East", *The East in the Eyes of the West International Conference of the Faculty of Arts*, Kuwait University, 2013.

KAYNAK, İsmail, "A.S.Puşkin'in Erzurum Seyahatnamesinde Türkler ve Doğu Anadolu", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 22, ss.229-241.

KEMALOĞLU, İlyas, *Rusların Gözüyle Türkler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.

KURAT, Akdes Nimet, "Dostoyevskiy ve Şark Meselesi", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 21-22, 1933, ss.361-367.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

LEWIS, Reina, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek*, Kapı Yayınları, İstanbul 2006.

Muahadat Mecmuası, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

ÖZKAN, Murat, "Din, Gelenek ve Değiş: XIX. Yüzyılda Kaşgar Kadını", *Turkish Studies*, C. 13, S. 24, s. 161-184.

PEHLİVAN, İsmail, "Rus Oryantalist Faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6/S.12, 2016, ss.91-106.

SAİD, Edward W., *Şarkiyatçılık*, Metis, İstanbul 2017.

SANCAR, Aslı, *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

TINAYRE, Marcelle, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü*, Çev.Engin Sunar, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.

TOPSAKAL, İlyas, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.III/S.2, 2016, s.33-53.

ÜNAL, Fatih, *Ruslar Bizansın Peşinde*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

VRONÇENKO, Mihail Pavloviç, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem Eyo Sostoyanii, Sostavlennoye Russkim Puteşestvennikom M.V.*, C.I, Karl Kray, Sankt Peterburg 1838.

VRONÇENKO, Mihail Pavloviç, *Obozreniye Maloy Azii V Nineşnem Eyo Sostoyanii, Sostavlennoye Russkim Puteşestvennikom M.V., C.II, Karl Kray, Sankt Peterburg 1840.*

Ek I

“Örneğın, büyük gelir getiren arazisi olan soylu toprak sahibine bakalım, o orta yaşlı biridir ve hiçbir özelliğı yoktur. Köşkü oldukça geniş ve büyüktür, evinin arka tarafında kadınların odalarının etrafında yüksek duvarla çevrili bir bahçe bulunur ve bu bahçeye giriş doğrudan kadın odalarından değil avludan kilitli bir küçük kapıyla sağlanır.

Ev sahibinin iki eşi vardır: biri daha önce hiç görmeden evlendiğı, oldukça güzel ve iyi karakterli olduğunu düşündüğü babasının eski arkadaşının kızı diğer eşi ise oldukça varlıklı bir tüccarın eski eşidir. Şimdiki kocası ikinci eşini onun ilk kocasının evinde görmüş ve onun güzelliğini çok beğenmiştir. İlk kocası ona çeyizini ve mehrini bile vermeden uyduruk bir sebepten ötürü onu hemen boşamıştır, bazı kişiler ise eski kocasının kadını daha güçlü ve soylu bir adama birçok çıkardan dolayı teslim ettiğini fısıldıyorlar. Adamın ilk eşinden iki çocuğı 11 yaşında bir kızı ile 5 yaşında bir oğlu vardır, ikincisinden ise henüz çocuğı yoktur, ikinci eşinin ilk kocasından bir oğlu vardır fakat boşanırken o çocuk babasıyla kalmıştır. Her bir eş ana avludan bir duvarla ayrılmış, evin özel bir bölümü olan haremlikte ayrı ayrı kısımlarda yaşarlar. İlk eşinin yanında, gelinini çok seven ve oğlunun ikinci evliliğini kabul etmeyen adamın yaşlı annesi yaşarken ikinci eşinin yanında ise kızının odasına erişimi bulunan küçük bir odada yaşayan kadının annesi yaşamaktadır. İlk haremlikte üçü zenci olan ve ev sahibinin ikinci eşinin pek de sıcak bakmadığı çok genç ve güzel bir beyaz kadından oluşan dört cariye vardır. Bununla birlikte evin işleri için biri cariye ve ikisi ücretle tutulan toplam üç yaşlı hizmetçi ve daha yeni satın alınan ve boş duran iki cariye vardır. Evde yakın zamanda satın alınan daha fazla cariye vardır fakat sahibi onları ayrı yerleştirmiş ve bazılarını esirlerle bazılarını ise biri berber diğeri seyis olan özgür işçilerle evlendirmiştir. Konağın erkek bölümünde (selamlık) ev sahibiyle birlikte onun neredeyse ergenliğe ulaşan 16 yaşındaki kardeşi

yaşamaktadır. Alt katındaki odalarda çiftlik yöneticisi, beş yardımcısıyla bir seyis, üç yardımcısı bulunan iki aşçı, dört yardımcısı bulunan bir bahçıvan, ev sahibinin sekiz hizmetçisi, dört ulak ve ağır işler için tutulan altı kişi yaşamaktadır.

Ev sahibi güneşin doğuşuyla kalkar ve haremden giyinmiş olarak çıkıp bekleyenleri sırasıyla huzuruna çağırır. İlk çiftlikten bahçeleri sulamak için açmış olduğu arıkları bozan hadsiz komşusunu şikâyet etmeye gelen işçiyi dinler, sonra ona meyve getiren bahçıvanı görür. Daha sonra Hristiyan bir çavuş gelir ve susam ve buğday satışıyla ilgili tekliflerde bulunur. Ev sahibi başçavuşu diğerlerinde de olduğu gibi alçak bir kanepede oturarak kabul eder. Görüşme esnasında ziyaretçiler ayakta beklerken başçavuş ev sahibinden az ötede halı serili zeminde yani yerde oturur. Her ne kadar birkaç senedir kendisine pipo ikram edilmesi mertebesine ulaşmaya çalışsa da ona sadece kahve ikram edilir. Burada vurgulamamız gerekir ki misafirlere pipo ikram yasağı henüz Küçük Asya'ya ulaşmamıştır. Söz konusu efendimizin hizmetçisi Çubukçu'nun emrinde hali hazırda özenle temizlenmiş 35 piposu vardır. Pisonun her biri iki üç arşın uzunluğunda kimisi için yaklaşık 2000 piyaster para ödenmiş kehribar taşıyla süslenmiş ağızlıklara sahip kiraz ağacından çubukları vardır. Ayrıca iki çeşit: en iyisi kendisi için daha az iyi tütünü ise misafirler için vardır. Kendisi için ayrılan tütün efendinin muma basılmış mührünü taşıyan büyük bir kil kaptaki muhafaza edilir.

Ev sahibinin sabahı kabullerle geçer, şimdiyse al kızıl kumaştan örtüyle örtünen eyeri altınla süslenmiş ve eyer ile koşum takımı tamamen gümüş ve ipek püsküllerle süslü bir ata binen soylu bir adam gelmiştir. Adama biri iyi giyinmiş ve silahlı diğeri yalın ayak ve üstü başı yırtık pırtık zenci bir esir olan iki atlı eşlik etmektedir, ilki efendisinin peşinden köşkün balkonuna gider diğeryise atların başını bekler. Ev sahibi konuklarını kapı önünde karşılar ve içeri aldıktan sonra yanına oturtur ve onun keyfinin nasıl olduğunu sorar. Misafirlere kahve ve pipo az sonra da tatlı bir içecek olan şerbet ikram edilir, daha sonra gümüş kaşıkla gül reçeli sunulur. Misafir reçeli kendi eliyle almaz reçeli ev sahibinin hizmetçisi uzatır o ise sadece dudaklarıyla reçeli alma

zahmetinde bulunmaktadır. Sohbet en ufak ayrıntıların dahi anlatıldığı yavaş tempoda ilerler, örneğin: misafir dün Müsellime gittiğini ve onun kendisini yerinden kalkarak selamladığını, yanına oturttuğunu, sağlığını ve keyfini sorduğunu ve pipo ikram edilmesini emrederek ağırladığını anlatır. Kendisinin ise Müsellime yeni haberlerin olup olmadığını onun ise Konya paşasının yardımcısı olan kardeşinden mektup aldığını mektupta da İstanbul'un Cephane Başının gözden düştüğü hakkında söylentilerin olduğundan ve başka mevzulardan bahsettiklerini anlatır. Sohbetlerin başlıca konuları arasında ekonomik işler, farklı önemli kişilerin arasındaki ilişkiler, yeni vergi talepleri, yöneticilerin hileleri, ülkedeki dönüşümler, zaptiye, devletten makam alma umutları yer alır. Aile konuları hakkında çok nadir ve sadece en yakın arkadaşlarla konuşulur. Yarım saat oturduktan sonra misafir müsaade ister, ev sahibi ise balkona çıkıp avludan taylorların nasıl geçirildiğine veya hata yapan hizmetlinin tabanını nasıl kırbaçladıklarını izler. Bazen balkonda tespih çekerek, sigara içerek ve burnunun ucuna bakarak birkaç saat geçirir. Kuşluk vakti öğle zamanı gelir. Haremin sabahı ise çok daha sakin geçer. Ev sahibinin ilk karısı, onun annesi ve çocukları ile aynı odada uyumuştur. Güneşin doğmasıyla herkes ayağa kalktı, cariyeler yerdeki minderleri ve battaniyeleri topladı ve dolaba koydu, yastıkları ise odanın etrafındaki kanepelere dizdiler. Herkes yüzünü yumuş, namazını kılmış, birer fincan kahve içmiştir. Efendinin annesi iki pipo içtikten sonra üstünü giymeye gitmiştir. Hanımı 25 yaşındadır, hizmetçisinin yardımıyla kaş ve kirpiklerine sürme sürer, kendi saçlarını örer ve hazır örme saç ekleyerek ikisini bağlar, tırnaklarını yeniden boyar, şakaklarından alnına doğru uzayan altın sikkelerle süslenen kurdele bağlar, mercan bir gerdanlık takar. İpek şalvarları pembe renklidir, bluzu soluk sarı renkte, üst gömleği ham ipekli ve bir örümcek ağı gibi şeffaf, göğsünde uzun bir dekoltesi vardır. Başını, ön ve arka saç örgülerini püsküllü kenarlı ipek bir fularla örter. Yüzüklerini ve küpelerini takar. Kızı da benzer şekilde fakat daha sade giyinir ve aslında ergenleşen kızı artık ferace takmaya başlamıştır. Hanımlar giyinirken yaşlı kayınvalide odanın köşelerine konan sandıkları karıştırıyor veya pipo içiyordur, torunu hizmetçilerle oynarken birisi odayı topluyor, diğeri ise, fasulye çubuğuna benzeyen ve kırmızı kan

62 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

lekelerine benzer çiçek suyundan içiyor, diğer cariyeler ise ortalıkta gözükmüyor muhtemelen bahçeye çiçek toplamaya gitmiştir veya izgaradan balkonda ve avluda olup bitenleri izliyorlardır.

Efendinin ikinci eşi kocasını sabah uğurladıktan sonra annesi ve hizmetçisi yardımıyla ilk eşinden daha da güzel giyinmeye çalışıyor. Annesi de kızına çok iyi bakmaya çalışıyor kıyafetlerini umursamaması konusunda eleştiriyor ve kocasına karşı kurnaz olmasını tavsiye ediyor. Kızının işlerini yürüten annesi damadının yanında yüzünü örtmesi icap etmesine rağmen peçesiz çıkıyor, bazen işsiz dolaşan cariyeleri dövüyor, kızının henüz hamile kalmamasına söylenip duruyor. Kızının kocası gibi itibarlı bir beyefendiden çocuğunun olmasını istemektedir çünkü kocasının ilk eşinden olan oğlunun başına bir şey gelirse onun bütün mal varlığının tek veya başlıca mirasçısı torunu olabilir.

Ev hanımlarını ziyarete gelenlere kahve, reçel çeşitleri, şerbet ve bazen pipo ikram edilir ve ziyarete gelen kadın yaşça büyükse seve seve pipo içer.

Efendinin yaşlı annesi oldukça dindardır sabah, öğlen ve akşamüstü olmak üzere günde üç defa namaz kılar ve yine üç defa abdest alır. Abdest alma nasıl bir işlemdir bilinmiyor kadın yanına küçük bir kapla su alır, bir yere beş dakikalığına veya daha da kısa bir süreliğine ayrılır sonra geri dönüp hemen duaya başlar. Onun kızı ise günde iki defa namaz kılar, son zamanlarda ise günde üç defa ve cumaları namaz kılmasını talep eden ilk kocasından ayrıldıktan sonra neredeyse hiç kılmaz hale gelmiştir.

Efendi genellikle olduğu gibi öğle yemeğini erkek kardeşiyle birlikte köşkün selamlık kısmında yapar. Akşam yemeğini ise annesi ile ilk hanımıyla birlikte yer ve özel bağından dolayı kızının da yanına oturmasına izin verir.

Öğle ile akşam yemeği arasında ev sakinleri oldukça serbest geçirir. Ev sahibinin kızı dışındaki herkes kahvaltıdan sonra yarım saat dinlenmeyi sever. Kızı bahçede vakit geçirmeyi ve çiçeklerle uğraşmayı, dikiş- nakış veya yaşlı hizmetçinin hikayelerini dinlemeyi sever.

Kahve içtikten sonra efendinin ilk hanımı yardımcılarıyla birlikte bahçeye çıkar oradan oğlunu da yanına alarak arkadaşlarını ziyaret eder. İkinci hanımı ise ya misafir kabul eder ya da farklı bir yöne gider. Her iki eşi birbiriyle iyi geçinir, birbirini bazen ziyaret eder ve yarım saat hatta bir saat oturur. Genelde farklı konular hakkında bazen ise ortak kocaları hakkında konuşurlar ve her ikisi de eşinin onlara, giyim kuşam ve sofrada eşit davranıp davranmadığını gözlemlemeye çalışırlar.

Sabah haremnden ayrılan ev sahibi çok acil bir mevzu olmadıkça gün içinde çok nadiren tekrar uğrar. Gün içinde ziyaretçi kabul eder, kahve içer, uyur, pipo içer bazen bahçeye çıkıp oradaki evlatlarını izler, oğlunu yanına çağırır ve kimse yoksa kızını da yanına çağırır ve yüzünü örtmeden amcasının yanında bulunmasına izin verir. Aslında kızı daha çok gençtir amcası da neredeyse çocuktur.

Akşam aile (ilk hanımı ve çocukları) halıya serilen örtü üzerine kurulan sofraya başında toplanırlar. Hizmetçiler hanımların önünü ense kısmında toplanan mendillerle örterler, dizlerinin üstüne ise ayrı mendil sererler bununla birlikte ellerini silmeleri için ellerine daha da küçük mendil tutuştururlar. Herkes oturarak ellerini yıkar ve üçüncü mendille kurular.

Yemekler kapaklı bakır veya porselen tabaklarla sunulur, aşçı harem kapısının önünden hizmetçilerle yemek gönderir, onlarsa sofraya dizerler. Yemeği ilk olarak ev sahibi alır, yemek etliyse eliyle sıvı veya pilav ise kaşıkla birkaç lokma alır, sonra diğerleri alır ve yemekler sırayla değişir. Hürmet göstergesi olarak ev sahibi annesine ve eşine et parçaları sunar, kız çocuğuna olan sevgisini ise daha da ayrıcalıklı göstermek ister, pilavı küçük yuvarlak topak haline getirir ve kızının ağzına koyar. Kızı ise babasının bu şefkat ifadesini kollarını göğüs hizasında çapraz koyup hafif eğilerek saygıyla kabul eder. Sofraya yaklaşık olarak yirmi çeşit yiyecek gelir bunların onu kızartılmış veya haşlanmış kuzu eti, kaymak, yemek sonuna doğru tatlı ve ekşi çorbalar, biri başlangıçta biri sona doğru iki çeşit pilav sunulur. Pastırma, meze ve iki veya üç peynir çeşitleri ve yemekten sonra ikram edilen meyve çeşitleri gibi bazı yiyecekler sofrada küçük tabaklarda hazır bulunur.

64 Vronçenko'nun Türk ve Türkmen Kadınına Dair Değerlendirmeleri

Türklerin neredeyse tamamı yoğurt olarak adlandırılan ekşi süt ürününü tüketir. Ayrıca neredeyse tamamı ahşap kaşık kullanır. Sanırım bu konuda Küçük Asyalılar haklıdır çünkü metal kaşık veya çatal gibi sofraya geçmeleri çok çabuk ısınabiliyor ve elinizi ve ağızınızı yakabiliyor.

Hizmetçiler isteyenler için hazırda su bulundurur ve bazen isteyenler için su şerbetle değiştirilir. Yemekten sonra kahveler içilir, ev sahibi pipo içer ve alkollü içecek tüketiyorsa bazen votka veya rom içer. Kadınlar alkollü içecekleri sevmezler. İkinci eş ise kendi odasında annesiyle birlikte yemek yemiştir ve bugün evinin selamlık kısmında uyuyacak olan eşiyse vedalaştıktan sonra yüzünü, elini ve boynuna beyazlatıcı bir merhem sürdükten sonra uyumaya hazırlanmıştır.

İlk hanım akşamleyin kayınvalidesi ve kızıyla biraz tartışmıştır. Kayınvalidesi parasını kara günlere ayırmayıp pazardaki gereksiz şeylere çarçur eden gelinine söylenmiştir. Kızı ise küçükken birlikte oyun oynadığı imamın 13 yaşındaki oğluyse sokakta konuştuğu için onu kızdırmış ve şimdi büyüdüğü için ve saygın bir beyefendinin genç kızı olduğu için böyle davranmasının ayıp olduğuna hatırlatmıştır.

Zengin bir beyefendinin kızı 17 yaşına kadar hatta Allah Korusun 20 yaşına kadar kimseyle evlenememişse o damadı kendisine bağımlı konumda olan ve kızı çirkin, yamuk ve kamburu bile olsa bu lütfundan dolayı her zaman kendisine minnettar olacak kimselerden seçecektir. Kendisi itibarlı birisi olarak ikinci hanımını ziyaret etmeye devam edecektir ve muhtemelen üçüncü hanım almaya girişmeyecektir. Belki bir cariye alır ve daha sonra onu katibiyle evlendirir.”

Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu¹

Can Tankut ESMEN*

Öz

Eski Türk tarihçiliği Türkiye'de kurumsallaşmış ve ayakları yere basan bir araştırma sahası olarak karşımızda durmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir kısmı ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'da çeşitli sebeplerle üretilmiş olan öncü metinlerden beslenmektedir. Süreç içerisinde Türkçeye tercüme edilmiş olan bu metinlerin kendi tarihi hikayeleri hakkında yazılıp çizilenler ise oldukça yüzeyseldir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha ziyade münferit isimler ya da eserler üzerinde odaklanmıştır. Buna ek olarak, Avrupa kökenli bu ilk metinleri sistematik biçimde sınıflandırma ve kendi bütünlüğü içinde anlamlandırmaya yönelik bir girişimde söz konusu olmamıştır. Bu çalışmada, eski Türk tarihçiliğinin bir araştırma alanı olarak Avrupa'da doğuşu konu edilecektir. Tek bir merkezde ve tek bir amaca hizmet etmeksizin gelişen ve geniş bir külliyata dönüşen bu öncü çalışmalar, kategorize edilip araştırmacılara sunulmaktadır. Böylelikle eski Türk tarihine yönelen günümüz araştırmacılarının, beslendikleri temel çalışmaların kökenleri hakkında bilgi sahibi olmaları umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türk Tarihi, Şarkiyatçılık, Avrupa, Akademi, Temel Eser.*

The Birth of Ancient Turkish Historiography in Europe

Abstract

*Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cantankutesmen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2259-0518.

(Makale gönderim tarihi: 29.11.2020; Makale kabul tarihi: 31.05.2021)

¹ Bu çalışma *Türkiye'deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği* adlı doktora tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

Ancient Turkish historiography institutionalized in Turkey and down to earth as a research field confronts us. Most of the studies in this field are fed by pioneering texts produced in Europe for various reasons during the nineteenth century. What has been written and drawn about the historical stories of these texts translated into Turkish in the process is rather superficial. The work done so far has mostly focused on individual names or works. In addition, there was no attempt to systematically classify these early texts of European origin and make sense of them in their entirety. In this study, the birth of ancient Turkish historiography in Europe as a research area will be the subject. These pioneering studies, which developed in a single center and without serving a single purpose and turned into a large corpus, are categorized and presented to researchers. In this way, it is hoped that today's researchers, who turn to the ancient Turkish history, will have information about the origins of the basic studies they nourished.

Key Words: *Ancient Turkish History, Orientalism, Europe, Academy, Basic Work.*

Giriş

Eski Türk tarihi ile ilgili eserlerin ilk örnekleri Batıda yapılan çalışmalarla verilmiştir. Özellikle Fransa’da, başlayan ve olgunlaşan erken Türk tarihçiliğinin, süreç içerisinde Türk tarihçiler tarafından ithal edildiği ve benimsendiği görülmektedir.² Söz konusu patika üzerinden tarih tasavvurunun Batıdan Türkiye’ye taşınması/nakledilmesi, özellikle ilk örneklerde, basitçe etkilenmenin ötesine geçmiş, Türkiye’deki çalışmaların şekillenmesinde adeta şablon görevi görerek, Türkiye’deki metinler üzerinde büyük oranda belirleyici olmuştur. Fakat ilerleyen yıllarda bu etkileşim yön değiştirmiş, tersine dönmüş; eski Türk tarihi çalışmalarının ilk evresi Batılı eserlerin tercümesi temelinde gelişirken; sonraki aşamada Türk tarihçiliğinin kendi içinde geliştirdiği tepkisel

² Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 140. İlgili çalışmanın dördüncü bölümü olan “Milliyetçi Tarihyazımının Doğuşu” kısmında konu detaylı biçimde incelenmektedir.

bağlamında, Batılı bilginin eleştirilmesi ve genellikle Batılı çalışmaların iddia ettiği argümanların aksini ispat etme gayesi öne çıkmıştır.

Bu çalışmada incelenecek olan ve eski Türk tarihi ile ilgili ilk çalışmaları ihtiva eden Batı menşeli çalışmalar dört odak merkezi içerisinde sınıflandırılarak ele alınmaktadır. Bunlar; şarkiyatçılık bağlamında özellikle Batı Avrupa'da gelişen ve kurumsallaşan araştırmalar, Macaristan'da Turancılık düşüncesi ve köken arayışları ekseninde gelişen araştırmalar, Rusya'da şarkiyatçılık zihniyetini ödünç alarak ele geçirilen merkez Asya coğrafyası ve Türkistan bölgesi üzerine yapılan araştırmalar ve Batılılarca Asya'da gerçekleştirilen ve şarkiyatçı düşünce bağlamında anlam kazanan keşif gezileri neticesinde ortaya çıkan çalışmalar olarak sıralanabilir. Makalenin devamında dört ana kulvar üzerinde sınıflandırılmış bu çalışmaların kendi tarihi, ansiklopedik bir tavırla incelenmektedir.

Batı Avrupa Merkezli Çalışmalar

Batı Avrupa'da şarkiyatçılık minvalindeki çalışmaların doğuşu, Avrupa'nın; coğrafi keşifler, aydınlanma felsefesini ortaya çıkışı, kapitalist ekonomiye geçiş gibi süreçlerin bir neticesi olarak, dünyayı kendi değerlerine göre yeniden tanımlama faaliyetinin, ortaya çıkarttığı bir sonuçtur. Burada, Batının Doğuyu tanımlamak suretiyle onun üzerinde kurduğu siyasi ve ekonomik hâkimiyeti entelektüel alana taşıma gayreti söz konusudur.³ Böylelikle, daha önce Edward Said tarafından kurumsallaştırıldığını vurguladığım, şarkiyatçılık kavramı altında incelenebilecek bir çalışmalar bütünü/külliyatı ortaya çıkmıştır.

Şarkiyatçı zihniyetle, Batıdan bakarak Doğu üzerine fikir üreten ve veri yığınları ortaya koyan çalışmalar içerisinde eski Türk tarihi ile alakalı ilk çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat bu noktada bir husus gözden kaçırılmamalıdır. Batılıların ortaya koyduğu bu ilk çalışmalar, doğrudan Türk tarihine yönelen bir ilgi ve alanın sonucu olarak ortaya konmuş metinler değildir. Gerçekte amaçlanan; Çin, Hindistan

³ Said, bu durumu Doğu üzerinde kurulan entelektüel otorite olarak tanımlamaktadır; Edward Said, *Oryantalizm*, s. 41.

gibi hâlihazırda ekonomik olarak sömürülen ya da potansiyel sömürü adayı olan kadim halklara dair başlatılan incelemeler vasıtasıyla bu halkların tarihine dair tüm eski eserlerin derlenerek bir yığın halinde Batılı araştırmacıların ve politika yapımcılarının hizmetine sunulmasıdır. Bu bilgi yığınları oluşturma hadisesi içerisinde eski Türk tarihinin bir parçasını aydınlatmaya hizmet eden verilerin ortaya konulması, tali olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki, bahis konusu bu ilk dönem çalışmalarındaki esas gaye Asya tarihini anlamlandırma çabasıyken; doğrudan Türk tarihini anlamak maksadıyla başlamamış olan, ele aldıkları boyları7devletleri kendi çağdaşı ve hasmı olan Osmanlı Türklerinin atası olarak değerlendirmeyen bu çalışmalar; ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkleri merkeze koyan bir hüviyete bürünmüştür.

Avrupa’dan Asya’ya yönelen bahsettiğim bu sömürü temelli ilgi, beraberinde hızlı bir kurumsallaşmayı da getirmiştir. Bu kurumsallaşma olgusu, şarkiyatçılığın görece başarısında ve kendi tezlerini kabul ettirmesinde, çoğu zaman gözden kaçırılmakla birlikte, en önemli amildir. Bu kurumlar içerisinde; 1822’de Sacy önderliğinde Fransa’da kurulan *Societe Asiatique* ve resmi yayın organları *Journal Asiatique*, 1823’de İngiltere’de kurulan *Royal Asiatic Society*, 1842’de Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulan *American Oriental Society*, 1845’de Almanya’da kurulan *Deutsche Morgenlandische Gesellchaff* ve 1906’da İngiltere’de faaliyetlerine başlayan *Scholl of Oriental Studies* en önemli merkezler olarak öne çıkmaktadır.⁴ Bu kurumlara ek olarak, ilki 1873 yılında Paris’te düzenlenen, 1951 senesinde yirmi ikincisinin Zeki Velidi Togan başkanlığında İstanbul’da düzenlendiği⁵ ve günümüzde de çeşitli adlarla düzenlenmeye devam eden⁶ *Uluslararası Oryantalistler*

⁴ Yusuf Akbaba, *Türkiye’de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 35; Birgül Koçak, “Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 261.

⁵ Tuncer Baykara, “1951 Müsteşirler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı”, *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıraları*, s. 70 vd.

⁶ Kongrenin yüzüncü yılında, Said’in yıkıcı eleştirilerini de büyük etkisiyle oryantalist kelimesi kongre başlığından bir daha kullanılmamak üzere

Kongresi de, şarkiyatçılığın kurumsal bazda temsil edildiği önemli organizasyonlardan bir tanesidir.

Şarkiyatçılığın kendisini inşa ettiği vasıtalarından bir tanesi de ansiklopedi geleneğidir. Ansiklopedi kavramı Batıda şarkiyatçı düşünce hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkmış olsa da sürecin başında inceleme sahası daha çok Batının kendisi olmuştur. Öyle ki; ansiklopedinin ilk örnekleri, Voltaire, Diderot gibi ilk ansiklopedistlerin kaleminde Batı'nın kendisine dair bilgisini ortaya koyduğu, içe dönük metinlerdir. Fakat kısa süre sonra bu kurumun mahiyeti Doğu'nun bilgisini içine alacak şekilde genişlemiştir. Süreç içerisinde salt Doğu ve Doğu'nun problemleri ile alakalı ansiklopedi serileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar içinde en bilineni; kökeni Herbelot tarafından 1776'da kaleme alınan *Bibliothèque orientale*'e dayanan,⁷ 1892 yılında yazımına karar verilen ve 1902 yılında Leiden'de ilk edisyonu basılan *The Encyclopaedia of Islam*'dir.⁸ Bu eserle birlikte Batıdaki ansiklopedi geleneğinin Doğu üzerine yönelişi hızlanırken; Doğuda da kendisi hakkında ansiklopedi türünde bir çalışma kaleme alma teşebbüsünün doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Doğrudan eski Türk tarihi hakkında bilgi sunan eserler arasında ilk örneklerden bir tanesi *Joseph de Guignes* tarafından yapılan çalışmadır. 1721-1800 yılları arasında yaşamış olan De Guignes, Türk tarihyazımı çalışmalarında sıklıkla erken dönem Türk tarihçiliğini Batıda başlatan isim olarak anılsa da⁹ gerçekte durum bundan daha farklıdır.

çıkarılmıştır. Fakat bu kongrenin, başka isimler altında kendi tarihinden gelen zihniyeti yaşatan bir zemin üzerinde devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Birgül Koçak, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri...", s. 290.

⁷ Cengiz Aydın-Tahsin Görgün, "Herbelot", *DİA*, C. 17, s. 219.

⁸ Bu eser, Türk tarihiyle ilgili maddeleri seçerek ve gerekli yerlerde ilave maddelerle de desteklenerek, *İslam Ansiklopedisi* olarak, 1940-1987 yılları arasında MEB Bakanlığının desteğiyle Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Orhan Köprülü, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, C. 21, s. 43-44. İlgili eserdeki boşluklar ve eksiklikler neticesinde Türkiye Diyanet Vakfı da 1988-2003 yılları arasında 44 cilt 16855 maddelik alternatif bir *İslam Ansiklopedisi* hazırlamıştır.

⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 31.

70 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

Aydınlanma dönemi Fransa’sının önemli Sinologlarından biri olan ve bir Çin dili gramer kitabı da hazırlamış olan, şarkiyatçı *Etienne Forumont*’un (1690-1746) talebesi olan De Guignes, bir Sinolog’dur. O, etkin yıllarında, Çin dili üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınırken aynı zamanda *College de France*’da eğitim vermeyi de sürdürmüştür.¹⁰

Dönemin koşulları hatırlanacak olursa, Çin; Avrupa’nın hem iktisadi anlamda ilgisini çekmekte hem de yeni bir bilgi alanı olarak karşısında durmaktadır. Öyle ki bu ülke, Avrupamerkezci dünya görüşünü de ortaya koyan aydınlanma zihniyetinden beslenen şarkiyatçıların, araştırma iştahını kabartan bir bilinmezler/muammalar ülkesi konumundadır. Bu minvalde başta Fransa olmak üzere sinolojinin büyük gelişme göstermesi olağandı. De Guignes’nin oğlu, Louis Joseph’in de genç yaşta Kanton eyaletine Fransa konsolosu olarak gönderilmesi; filolog babanın entelektüel mirasının, Fransız Hariciyesince ülkenin politik çıkarları adına değerlendirilmesine bir örnek teşkil etmektedir. Oğul de Guignes, Avrupa’ya dönüşünde sinoloji çalışmalarını sürdürmüş ve 1807 yılında yayımlanan bir Çin dili gramer kitabına da katkı sağlamıştır.¹¹ Burada vurgulanmak istenen, bahsedilen bu araştırmaların sistematik hale getirilişi ve oluşturulan bilgi yığınının azami faydayı sağlama yolundaki çabadır.

Çin tarihi ile alakalı pek çok farklı konuya değinen De Guignes’nin ilgi alanı Çin sanatından, erken dönem Çin denizcilik ve keşifler tarihine kadar uzanan zengin bir yelpazeye sahiptir.¹² Süreç içerisinde, Çin’in Han Hanedanlığı döneminden miras kalan metinler üzerine yoğunlaşan De Guignes, bu kaynakları, Çin’in komşu siyasi teşekküller ve halklar ile olan ilişkilerini de dikkate alarak kendi diline aktarmaya ve müstakil bir

¹⁰ Georg Lehner, “From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840”, *Asian Literary Voices: From Marginal to Mainstream*, s. 75.

¹¹ Georg Lehner, “From Enlightenment to Sinology”, s. 75-76.

¹² George Kish, “Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache”, *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 131.

eser olarak kaleme almaya başlamıştır.¹³ *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*¹⁴ adlı çalışması bu minvalde yapılmış ve Çin'in periferisinde gelişen tarihi anlamaya yardımcı olmak maksadındaki en önemli eseridir. De Guignes'nin bu eserinde ortaya attığı; Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Hiung-nu'lar ile Avrupa'da özellikle beşinci yüzyılda etkin olan Hunların aynı topluluk olabileceği tezi, erken dönem Türk tarihçiliği içinde ilk kez dile getirilmiştir.¹⁵ De Guignes'nin ilk kez dile getirdiği bu iddianın arka planında, Batı merkezli oryantalist düşüncenin dayanaklarından bir tanesi olan *öteki* inşasının payı büyüktür. Bu noktada Avrupa Hunları,

¹³ Georg Lehner, "From Enlightenment to Sinology", s. 75.

¹⁴ Orijinal adı *Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* olan eser, Türklerin erken dönemleri hakkında eser veren isimler için her dönem ana başvuru kaynağı olmuştur. Çağdaş dönem öncesi isimler arasında yer alan Süleyman Hüsnü Paşa bunlar arasındaki ilk örneklerden biridir. Eser, 1923-1925 yılları arasında Hüseyin Cahit Bey tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tanin matbaasınca eski yazı ile yayımlanmıştır. İlerleyen süreçte, Hüseyin Cahit çevirisi Selahattin Alpay idaresinde bir kurulca Latin harflerine aktarılmış 1976 yılında *Büyük Türk Tarihi* adı altında, sekiz cilt olarak yayımlanmış ve son olarak 2018 yılında, Erol Kılınc tarafından yayına tekrar hazırlanarak, *Ötüken Neşriyat* bünyesinde bir kez daha yayımlanmıştır. Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, C. I, s. 5-6.

¹⁵ De Guignes bu konuda; "*Hunlar [Batı'ya doğru] ise daha büyük bir mesafe kat etmişleridir. Bunlar Çin'in kuzeyinden Cermanya'ya, Gol ve İtalya kıtalarına kadar ilerlediler. Fakat Hun milleti gayet kalabalık olduğu için bünyesinde topladığı aşiret ve kabilelerin hepsi bu kadar büyük ve zahmetli teşebbüslere iştirak etmemişler, birçoğu Tataristan'da kalmışlardır.*" ifadelerini kullanmıştır. Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların*, s. 354. De Guignes'in çalışmasından hareketle Hiung-nu/Hun aynılığına işaret eden etimoloji temelli bir çalışma için bkz.: Henry Hoyle Howorth, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 398-399. İlginçtir ki, bu eserden haberdar olması muhakkak olan *Mustafa Celalettin Paşa*; eseri *Eski ve Modern Türkler*'de, Batıların gözünde *barbar* bir halk sayılan Hunların Türklerin atası olmadığını ispat için çalışmıştır. Bir sonraki başlıkta bu konuya değinilecektir.

72 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

Batı medeniyetinin sacayaklarından birisi sayılan Roma İmparatorluğunun ötekisi olarak ve üzerlerine yakıştırılan barbar sıfatı ile tanımlanırken; doğudaki Hiung-nu’lar ise, Batılı şarkiyatçılar tarafından önemli bir medeniyet merkezi olarak kabul edilen, Çin’in tarihi kayıtlarında ötekileştirdiği ve barbar olarak tanımladığı bir topluluktur. Çin kroniklerinden hareketle, bu işlemeye vakıf olan De Guignes, her iki toplum arasında bir ünsiyet bağı ve bir koşutluk kurarak, böylelikle oryantizmin çalışma prensibine de uygun davrandığını göstermiştir.

Batı Avrupa kökenli şarkiyat araştırmaları ekseninde gelişen çalışmaları ele alırken kronolojiyi bir an için devre dışı bırakıp, Türk tarihyazımına etkisi bakımından önem sırasına göre ikinci sırada yer alması gereken isim olan *David Leon Cahun*’a değinilmelidir. Gazetecilik, seyyahlık ve tarihi roman yazarlığı gibi pek çok farklı iş de yapmış olan Cahun, aynı zamanda Sorbonne’da Asya tarihi ve coğrafyası konulu bir ders de vermiş olan bir şarkiyatçıdır.¹⁶ Cahun’un erken dönem Türk tarihi ile alakalı en önemli eseri, 1896 yılında yazdığı *Asya’nın Genel Tarihine Giriş* adlı çalışmasıdır.¹⁷ Türk ve Moğol tarihini oldukça romantik bir üslupla ele alan Cahun eserinde, “*Asya’nın çehresini birçok kez değiştiren bu demir yapıtlı adamların hikâyesini anlatmayı*” hedeflediğini söylemiştir.¹⁸

Cahun’un bu çalışmasını önemli yapan ise; Osmanlı’nın son çeyrek yüzyılında büyük ivme kazanan Türkçülük fikrinin ve Türk milli tarihini araştırmaya yönelik düşüncenin ateşleyici unsurlarından birisi haline gelmesidir. Eser, başta Ziya Gökalp olmak üzere, dönem Türkçülerinin birçoğunu derinden etkilemiş; milli tarih yazıcılığının gelişmesinde

¹⁶ Zadoc Kahn, “David Leon Cahun”, *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492.

¹⁷ Orijinal adı *Introduction Générale à l’Histoire de l’Asie* olan bu çalışma yayımlandıktan henüz üç yıl sonra 1899 yılında *Necip Asım (Yazıksız)* Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Günümüzde tarihyazımı alanında yapılan çalışmalar dışında bir kullanım alanı kalmayan bu çalışmanın İnan Kaya tarafından tercümesi yapılmış güncel bir baskısı da bulunmaktadır.

¹⁸ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, s. 30.

yaygınlaşmasında pay sahibi olmuştur.¹⁹ Necip Asım Bey tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser, Hüseyin Namık Orkun tarafından Türklere milli tarihlerini öğreten en önemli eserlerden birisi olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Bu noktada bir başka önemli detay, Necip Asım'ın tercümeyi başka doğu kaynakları ile teçhiz edip zenginleştirerek yayımlamasıdır. Böylelikle, Yusuf Akçura'ya göre, hem Türkçülüğe olan ilginin genişletilmesi sağlanırken hem de başından sonuna bir bütün Türk Tarihini kaleme alan ilk kişi de Cahun'un çalışmasını temel alıp genişleten Necip Asım Bey olmuştur.²¹

Eski Türk tarihi ile alakalı yapılmış çalışmaların tarihine bakışta kronolojik düzleme geri dönülecek olursa değinilecek diğer önemli isimler içinde ilki; kendisi aynı zamanda önemli bir Sinolog olan Fransız Edouard Chavannes (1865-1918) olmalıdır. *École Normale Supérieure*'in edebiyat bölümünden (*letters section*) 1885 yılında mezun olan Chavannes, kendisini Çin dili, tarihi, dini ve kültürü üzerinde akademik ağırlığı olan çalışmalar yapmaya adanmış bir isimdir. Mezuniyetinden hemen sonra Çin'e giderek 1889-1893 yılları arasında hem Çin'deki Fransız misyonu adına çalışmış, hem de önce Çin düşüncesi üzerine daha sonra da Çin tarihi ve kronikleri üzerine araştırmalar yapmıştır. 1893 yılında Paris'e geri dönüşünü takiben *College de France*'da çalışmaya başlamış ve Çin kültürü üzerine dersler vermiştir.²²

Chavannes'ın alanındaki en önemli eseri; en eski Çin kroniklerinden bir tanesi olan Çinli tarihçi Sima Qian'ın kaleme aldığı *Shi Ji*²³ (*Tarihi*

¹⁹ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism", *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 380.

²⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 58.

²¹ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 87; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 62.

²² Berthold Laufer, "Edouard Chavannes", *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202.

²³ Bu kayıtlar M.Ö. 90 yılında bitmekle birlikte kendisinden sonra gelecek 24 esere örnek ve temel teşkil etmiş ve 1736'da son bulacak olan devasa bir külliyyatın ilk parçası olmuştur. Joseph Needham, *Doğu İnsanı ve Zaman*, s. 29.

Kayıtlar) adlı kronikleri *Les Memoires Historiques de Se-ma Ts'ien Traduits et Annotes* adıyla 1895 yılında tercüme etmesi olmuştur. Çalışmasının başında; kronikler hakkında bilgi veren 249 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Toplam beş cilt ve 3051 sayfalık bir hacme sahip olan eser; *Shi Ji*'nin 130 bölümünden ilk 47'sinin tam ve tenkitli tercümesidir. Çin kaynakları üzerine yoğunlaşan Chavannes'ın Türk tarih yazımı için önemli bir diğer eseri ise 1903 yılında yayımlanan *Documents Sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*'dur.²⁴ Batıdaki Türkler hakkında belgeler olarak tercüme edilebilecek bu eser, Batı Göktürkleri olarak da bilinen boylar birliği esasına dayanan siyasi yapının tarihine kaynaklık etmektedir.²⁵

Eski Türk tarihçiliğine kaynak olmuş bir başka önemli araştırma ise Danimarkalı filolog Vilhelm Thomsen (1842-1927) tarafından yapılmıştır.²⁶ Bu, sayılanlar içerisinde belki de en önemlisi, Türkler tarafından ortaya konmuş ve bir bağlama sahip ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtlarının, runik alfabeden Latin alfabeye tercümesi ve anlamlandırılmasına dayanan bir çalışmadır. Keşfedildiği zaman Batıda büyük bir ilgi uyandırmış olan yazıtların ilk tercümesi Thomsen tarafından, 1896 yılında Kopenhag'da Fransızca olarak *Inscriptions de l'Orkhon* adıyla yayımlanmıştır.²⁷ 1893 yılında üzerinde çalışmaya başladığı metin içerisinde ilk olarak; Türkçede Tanrı manasına gelen *Tengri* ifadesini çözümlleyen Thomsen, üç yıllık uğrası sonucunda ulaştığı ilk sonuçları *Danimarka Akademisine (Danish Academy)*

²⁴ Berthold Laufer, "Edouard Chavannes", s. 203-204.

²⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 32.

²⁶ *Danish Universty*'de önce teoloji ardından ise filoloji eğitimi alan Thomsen; zaman içerisinde Fince Macarca ve Tötonik diller (Baltık Dilleri) üzerinde uzmanlaşmıştır. *Fin Arkeoloji Cemiyeti* vasıtasıyla tanıştığı yazıtlara ilgi alanını kaydırmasıyla birlikte 3 yıllık bir çaba sonucu yazıtların deşifresini yapabilmıştır. Sten Konow, "Vilhelm Thomsen", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 933.

²⁷ Denison Ross, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861.

sunmuştur.²⁸ Thomsen, 1922’de yayımladığı üçüncü yazısına kadar yazıtlar üzerinde çalışmaya ve ulaştığı sonuçları geliştirmeye devam etmiştir.²⁹ Türkçe’ye ilk kez Necip Asım Bey tarafından tercüme edilen³⁰ ve fark edildiği andan itibaren de Türk edebiyat tarihi ve tarih yazıcılığı içinde müstesna bir yere konan yazıtlar, farklı isimlerce Türkçeye tercüme edilmeye ve yorumlanmaya devam etmiştir.³¹ Orhun yazıtları; Türk tarihçilerince fark edildiği günden bu güne, erken dönem hakkında kaleme alınmış her çalışmada mutlaka anılmıştır.

Eski Türk tarihi üzerinde çalışmaları bulunan ve Türk tarihyazımını etkilemiş isimlerden biri de XX. yüzyılın önemli Sinologlarından da olan Wolfram Eberhard’dır (1909-1989). 1927 yılında girdiği *Berlin Üniversitesi’nde* klasik Çin dili ve sosyal antropoloji alanlarında eğitim gören Eberhard; 1933 yılında Otto Franke ve Erich Hauer gibi hocaların gözetiminde; *Çin’in Han Hanedanlığının Astronomisi ve Astrolojisi* konulu doktorasını savunmuştur. Doktorasını takiben 1934 yılında Çin seyahatlerine başlayan ve düzenli aralıklarla Çin’in muhtelif bölgeleri ve müzelerinde saha çalışmaları yapan Eberhard; 1937 yılında Hong Kong’da iken *Ankara Üniversitesi’nden* profesörlük teklifi almış ve 1948 yılına kadar çalışacağı Sinoloji bölümünün başına geçmiştir.³²

Alman şarkiyatçılığının son dönem temsilcilerinden olan ve ağırlıklı olarak Çin kronikleri üzerine çalışan Eberhard’ın Ankara yılları oldukça üretken geçmiştir. En önemli eserleri arasında gösterilen, *Çin’in Şimal Komşuları* (TTK Yayınları; Ankara 1942) ve *Çin Tarihi* (TTK Yayınları; Ankara 1947) bu devrede kaleme alınmıştır.³³ Özellikle anılan ilk eser olan *Çin’in Şimal Komşuları* Türklerin erken dönem tarihleri üzerine

²⁸ Sten Konow, “Vilhelm Thomsen”, s. 933.

²⁹ Denison Ross, “The Orkhon Inscriptions”, s. 861.

³⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 3.

³¹ Bunlar içerisinde *Muharrem Ergin* ve *Talat Tekin’in* çalışmaları ön plana çıkartılabilir.

³² Alvin Cohen, “In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989”, *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 178-179.

³³ Alvin Cohen, “In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989”, s. 179.

yapılmış çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Eberhard bu çalışmalarını özellikle *DTCF Dergisi* içerisinde yayımladığı makalelerle desteklemiştir. Bu makaleler; Çin dilinin Batılı dillere transkripsiyonundan Çin folkloruna; eski Türkler'de spor faaliyetlerinden Eski Çin kültürü içinde Türklerin etkisine kadar oldukça geniş bir yelpazede uzanmaktadır.³⁴

Batı Avrupa merkezinde ve şarkiyatçılığın Doğu'nun bilgisini üretme zihniyeti temelinde gelişen, eski Türk tarihçiliğine kaynaklık eden ve ilgili dönem tarihçiliğinin ilk örnekleri olarak sayılabilecek; önde gelen isimler ve çalışmalar sayılmıştır. Bu çalışmaların genel özelliklerine değinilmesi gerekirse; daha önce de söylendiği gibi, doğrudan Türk tarihini araştırma maksatlı eserlerin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Çalışmalardaki asıl amaç (özellikle Çin ve Hindistan gibi) Doğu kökenli diğer kadim uygarlıkların tarih, dil ve kültürlerine dair, eski zamanlardan o güne miras kalmış yazılı kaynaklara hâkim olmaktır. Dönem şarkiyatçılığının Türk tarihi denildiğinde anladığı Osmanlı Türkleri ve onların ataları olup, akademik ilgisi de bu yönde şekillenmiştir.³⁵ Türk tarihçiliği noktasından bakıldığında ise, oluşmuş bu külliyat, uzun yıllar boyunca, eski Türk tarihi ile ilgili çalışan araştırmacıların veri sağladığı temel kaynak vazifesi görmüştür.

Macaristan Merkezli Çalışmalar

Eski Türk tarihçiliğinin Batı merkezli gelişim odaklarından ikincisi ise Macaristan merkezli çalışmalardır. XIX. yüzyılda güçlü bir ideolojik akım olarak ortaya çıkan *Macar Turancılığı* (milliyetçiliği) kendi köken araştırmalarını Ural Dağlarının doğusuna doğru genişletince; merkez

³⁴ Eberhard'ın yayımlanmış çalışmalarının tam listesi için bkz.: Murat Öztürk, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, s. 85-122.

³⁵ Bu noktada; Joseph von Hammer-Purgstall, Johann Wilhelm Zinkeisen, Alphonso de Lamartine, Nicolae Iorga gibi isimler ve yazdıkları hacimli Osmanlı tarihleri ile başlayan ve Paul Wittek, Donald Quataert, Stanford Shaw, Heath Lowry gibi isimlerle derinlik kazanıp rafine hale gelen Osmanlı tarihi araştırmalarının çok geniş bir hikâyesi vardır. Fakat bu hikâyeye bu tez çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Asya üzerinde ve bu bölgeden Avrupa'ya uzanan ana göç yolu olan Kuzey Karadeniz bozkırları ve Doğu Avrupa bölgelerinin tarihi hakkında önemli bir bilgi yığınının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Macar Turancılığı düşüncesi, *Turan Cemiyeti* (günümüzde Turan Vakfı) adlı organizasyonun 1910 yılında kurulmasıyla, kurumsal bir kimlik de kazanmıştır. Bu düşüncenin arka planında; Habsburg İmparatorluğu çatısı altında Almanlara tabii yaşamak, dünya savaşları neticesinde *milli sınırlar* olarak ifade edilen toprakların büyük kısmının başka devletlerin elinde kalması, 1956 yılında SSCB tarafından işgal ile rejim değişimine maruz kalmak gibi dramatik hadiseler yatmaktadır. Macarlarda millet oluşumu sürecine, sayılan olumsuz tarihi hadiseler de eklendiğinde, Turancılığın neden bu denli güçlü bir tepki olarak ortaya konduğu anlaşılır hale gelmektedir.

Macaristan'da Turancılık düşüncesinin motivasyon sağladığı tarih ve köken araştırmaları, zamanla derinlik kazanarak güçlü bir Macar tarihçiliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu minvalde çalışmalarını eski Türk tarihi sahasında yapan/yoğunlaştıran isimler de olmuştur. Onlar; özellikle 1930'lu yıllardan itibaren değişmeye kendisine daha ciddi ve kurumsal bir akademik görünüm vermeye çalışan Türk tarihçiliğine önemli etkiler yapmışlardır. Özellikle Doğu Avrupa sahasında ve Avrupa Hunları tarihi araştırmalarında Türk tarihçiliğine veri sağlayan ve onu şekillendiren isimler, bahsedilen bu Macar tarihçileri arasından çıkmıştır.

Eski Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapmış ve Türkiye'deki tarihçilik üzerinde de etkisi olan Macar tarihçileri arasında anılması gereken isimlerden ilki Laszlo Rasonyi'dir (1899-1984). *Pazmany Peter Katolik Üniversitesi'nde* Macar tarihi okuduktan sonra, *Berlin Üniversitesi'nde* yüksek eğitimine devam eden ve Türk filolojisi üzerine uzmanlaşan, burada *Macarca belgelerdeki Kuman kişi adları* üzerine bir doktora tezi hazırlayan Rasonyi; Türk onomastiğinin bir disiplin haline gelmesinde de büyük rol oynamıştır. 1934 yılında Türk Dil Kurumu'nun daveti ile Ankara'ya gelmiş ve 1942 yılına kadar *Ankara Üniversitesi'nde* Macar dili, edebiyatı ve tarihi üzerine dersler vermiştir. 1962 yılında bir kez daha Türkiye'ye davet edilen Rasonyi; sekiz yıl daha Ankara'da çalışmış

78 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

ve Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu’nun şeref üyelikleri ile Cumhurbaşkanlığının ülkenin kuruluşunun 50. yılı şerefine verdiği Devlet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.³⁶

Macar tarihçilik okulu içerisinde yetişip Türkoloji alanında çalışmalar yapan, bir başka önemli bilim insanı Gyula Nemeth’dir (1890-1976). Başta filoloji olmak üzere sosyal bilimlere olan yatkınlığını çok genç yaşta göstermiş olan Nemeth; henüz on dört yaşında iken, belli başlı Avrupa dilleri yanı sıra klasik Latince ve Yunanca ile Türkçeyi öğrenmeye başlamış; İstanbul’a ve Kırım’a birer seyahat gerçekleştirerek, seyahat notlarını üniversite tahsiline başlamadan önce yayımlamıştır. *Budapeşte Üniversitesi’nde Alman ve Macar filolojisi öğrenimi sonrasında Türkoloji’ye yönelerek Türk dili üzerine çeşitli çalışmalar yapmış; 1913 yılından itibaren de Mezun olduğu Budapeşte Üniversitesi’nde doğu dilleri profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Nemeth, Türk filolojisi sahasında çalışmalarını yayımlarken; özellikle Doğu Avrupa sahasında varlık göstermiş Hun, Avar, Sabir, Hazar, Göktürk, Peçenek, Kuman ve Bulgarların dil ve tarihleri üzerine çeşitli çalışmalar yayımlamıştır.*³⁷

Nemeth’in Türk tarih yazımı içinde en çok bilinen eseri; *Attila ve Hunları* adıyla Türkçeye Şerif Baştav tarafından tercüme edilmiş olan çalışmasıdır.³⁸ Bu eser, Türk tarih yazımında Avrupa Hunları ile alakalı çalışmaları derinden etkilemiştir. Öyle ki, çalışmanın tercümanı olan Şerif Baştav da *Büyük Hun Kağanı Attila* başlıklı bir çalışma yaparak literatüre katkıda bulunmuştur. Tarihe bakışı romantik/milliyetçi olarak

³⁶ Erdal Çoban, “Laszlo Rasonyi”, *DİA*, C. 34, s. 459-460; Tarih sahasında, özellikle Doğu Avrupa coğrafyasındaki Türk tarihini kapsayan alanlarda Türkçeye çevrilmiş olan Rasonyi’nin en önemli eserleri arasında: *Tarihte Türklük, Tuna Köprüleri, Doğu Avrupa’da Türklük, Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler* adlı çalışmalar sayılabilir.

³⁷ Nuri Yüce, “Gyula Nemeth”, *DİA*, C. 32, s. 551-552.

³⁸ Nemeth’in girişimleriyle, alanın önemli isimlerinin Avrupa Hunları ile alakalı çeşitli sorunları ele aldıkları bir derleme çalışması olan *Attila ve Hunları; Macarları Hun tarihinin mirasçısı olarak kabul eden romantik tarih anlayışının bir ürünüdür. Gyula Nemeth, Attila ve Hunları*, s. 4.

nitelenebilecek Nemeth; *bizim için Hunların kuvvet ve iktidarlari sevimsiz olamaz, zira kısmen biz de onların dünyasından çıkmış bulunuyoruz*³⁹ diyerek bu bakışını göstermektedir. Öyle ki kendisini doğduğu şehir hasebiyle Kuman olarak da nitelendiren Nemeth, bazı yazılarında *Török János* ve *Johann Török* imzalarını kullandığı da bilinmektedir.⁴⁰

Eski Türk tarihi hakkında oluşan bilgi yığınınına katkı sağlayan Macar kökenli isimlerden bir başkası, diğer örneklerde olduğu gibi, esas olarak bir dil bilimci olan Lajos Ligeti'dir (1902-1987). *Budapeşte Eötvös Larand Üniversitesi* klasik filoloji mezunu olan ve aynı zaman Gyula Nemeth'in de öğrencilerinden biri olan Ligeti, Rasonyi ve Nemeth gibi yüksek tahsilinde ilgi alanını Türkoloji'ye kaydırmış ve bu sahada derinleşmeyi seçmiştir. Kırgız adının kökeni üzerine 1925 yılında doktorasını tamamlayan Ligeti, aynı tarihte Paris'e Sorbonne'a araştırma yapmak üzere gitmiş ve çokça etkileneceği tanınmış şarkiyatçı Paul Pelliot ile çalışma fırsatı bulmuştur. Pelliot ile tanışması onun çalışmalarının evrileceği yönü tayin etmiş ve Ligeti özellikle Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarında uzun araştırma gezilerine ve saha çalışmalarına katılmıştır.⁴¹

Ligeti'nin, her dört yılda bir kez periyodik olarak düzenlenen Tarih Kongrelerine katılarak bildiri sunduğu bilinse de bunun haricinde Türkiye'de bir mesaisi olmamıştır. Budapeşte Üniversitesi Sanat Fakültesi'nde profesör olarak çalışan Ligeti; Orta Asya, Uzakdoğu ve Türkoloji kürsülerinin başkanlıklarını yürütmüş ve Orta Asya dil ve kültürleriyle ilgili çeşitli konularda dersler vermiştir.⁴² Ligeti'nin Türkiye'de en çok bilinen ve Türkçeye de tercüme edilen eseri *Bilinmeyen İç Asya*'dır. Bu eserinde merkez Asya'daki Türk tarihinin karanlıkta kalan çeşitli dönemlerini; o bölgeye giden seyyah ve kâşiflerin geride bıraktıkları metinler aracılığıyla okuyucuya

³⁹ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, s. 5.

⁴⁰ Nuri Yüce, "Gyula Nemeth", s. 552.

⁴¹ Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", *DİA*, C. 27, s. 188-189.

⁴² Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", s. 189.

sunmaktadır. Dönemin olaylarına ve kişilere dışarıdan bakan gözlerin tanıklığı üzerinden oluşturulan metin, bu yönüyle oldukça ilginç bir anlatı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ligeti'nin, yukarıda ismi anılan Macar bilim insanları içinde şarkiyatçı zihniyeti en çok içselleştiren isim olduğunu söylemek de zaruridir. Ligeti, eseri için kaleme aldığı önsözüne *Avrupalı beyaz insanın tarihi harikalar dolu bir kahramanlık destanıdır* diyerek⁴³ başlarken; çalışması *keşif/keşfetme* olgusunun keşfedilen üzerinde bir hiyerarşi kuran, derin anlamını sorgulamaksızın, kavramı kabul edip olumlayarak ele almaktadır. Bilinmeyen İç Asya ve Ligeti'nin tutumu bu minvalde problemlidir.

Macaristan merkezli ve Macaristan'daki güçlü milliyetçilik akımının tesiri ile gelişen Türkoloji ve tarih araştırmaları Türkiye'deki erken dönem tarih araştırmalarını da sayılan isimler ve çalışmalar üzerinden etkilemiştir. Bu minvalde; lisans eğitimi *Ankara Üniversitesi* Hungaroloji bölümü olan, Macaristan'a yüksek eğitim almak amacıyla giden;⁴⁴ Macarca bildiği için sonrasında gelişen literatürü de yakından takip eden ve Macaristan'ın milli tarihine dair Ferenc Eckhart'ın kaleme almış olduğu *Macaristan Tarihi* adlı eseri tercüme etmiş olan İbrahim Kafesoğlu bu noktada anılmayı hak etmektedir. DTCF yıllarında Rasonyi'nin de doğrudan öğrencisi olmuş olan Kafesoğlu; ele aldığım dönem üzerindeki Macar Türkoloji'si ve tarihçiliği etkisinin izlenebileceği en somut örneklerden bir tanesidir.

Rus Yayılmacılığı Neticesinde Ortaya Çıkan Çalışmalar

Eski Türk tarihyazımına kaynaklık/öncülük eden Batılı çalışmaların bir başka parçası Rusya'nın yayılmacı politikaları ekseninde merkez Asya'yı ele geçirme süreci sonrasında;⁴⁵ hem bölgeyi tanımak hem de

⁴³ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 5-8.

⁴⁴ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 11-12.

⁴⁵ Rusların Türkistan sahasındaki yayılmacı faaliyetleri;1425 yılında Çarlığın kurulduğu merkezi sınırları olan 400.000 km²'lik toprak varlığından; XIX. yüzyılda eriştiği yaklaşık 6 milyon km²'si Avrupa ve 16 milyon km²'si Asya kıtasında olmak üzere 22 milyon km²'lik dev bir İmparatorluğa, Cafer

bölge halklarının geçmişleri hakkındaki bilgiyi üreten güç olarak geleceklere şekil vermek kaygısıyla yaptıkları araştırmalardır. 1716'dan itibaren başlayan Rus yayılması;⁴⁶ 1734'te Bozkır bölgelerine sıçramış, bölgedeki Hanlıkların kendi varlıklarını koruma mücadelesi adına gösterdikleri dirence rağmen 1865 yılında Batı Türkistan'ın tamamı Ruslarca ele geçirilerek, bölge *Orenburg Vilayeti* adıyla kurulan idari bir birime bağlanmıştır. 1867'de ise bölge üzerinde, kurulan *Türkistan Genel Valiliğinin* hâkimiyeti tesis edilmiş ve Ruslar bu yapı aracılığıyla, Türkistan'ın Harp Bakanlığınca idaresine karar vermiştir.⁴⁷

Rus işgalini takip eden süreçte, Rusya'daki bilim insanlarının bölgeye ilgi göstermesi kaçınılmazdır.⁴⁸ Bu minvalde gerçekleşen araştırmalar ise, *İlimler Akademisi* ve çeşitli araştırma kuruluşlarının ihdas edilmeleriyle kurumsal bir kimlik de kazanan Rus Şarkiyatçılığının örneklerini oluşturmuştur. Konu, Ruslar açısından ise aynı zamanda kendi kimliklerini tanımlama yolunda da hayati önem taşıyan bir durumdadır. Öyle ki bu tanımlama, Batılılar tarafından Avrupa'nın sınırlarının Macaristan'ın doğu stepleriyle birlikte bittiği düşüncesine karşın; onuncu yüzyıldan bu yana Hristiyan kimliğiyle kendilerini Asyalı olarak görmeyi reddeden ve Hristiyanlığın doğu sınırlarını bozkır

Kırimer'in deyişle *milletler hapishanesine*, dönüşmüştü. Cafer Seyidahmed Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, s. 22-23.

⁴⁶ Çar I. Petro tarafından 14 Şubat 1716 tarihinde General Bekoviç Çerkaskiy'e verilen emir ve *Ceyhun Nehrinin* daha önce Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir kale yapılması isteği Rus işgalinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir. Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 54; Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *MUTAD.*, C. 5, S. 1., s. 97.

⁴⁷ Baymirza Hayit, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, s. 212-213.

⁴⁸ Rusların bölgeye olan entelektüel ilgileri ve çalışmaları başlangıçta elbette ki emperyalist bir tutuma dayanmaktaydı. İlk Rus şarkiyatçılarından Grigoryev'in Orenburg'daki ilk faaliyetleri, bu meyanda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Nathaniel Knight, "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?", *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İlbahar, 2000, s. 74.

halklarına karşı savunduklarını iddia eden Rusların Avrupalı kalma mücadelesini de yansıtmaktadır. Bununla birlikte; Rus oryantizmi Said’in katı bir şema ekseninde ortaya koyduğu anlayıştan farklı bir yöne evrilmiş; Rusların, kendi İmparatorluklarının bir parçası haline getirdikleri; doğrudan kendilerine tabii halklar üzerindeki çalışmalar olarak ayrılmıştır. Rus İmparatorluğunun iki kıtaya üzerinde yayılarak genişlemesi, Rusların kendilerini ne tam manasıyla Avrupalı ne de tam manasıyla Asyalı olarak ifade edememelerinden dolayı Asyalıları algılama biçimleri de Batı Avrupalı şarkiyatçılardan farklı olmuştur.⁴⁹

Tanımlanmaya çalışılan Rus şarkiyatçılığı ve bu geleneğin yetiştirdiği önemli bazı şarkiyatçı ve Türkologların Türk akademisini, özellikle de eski Türk tarihi alanında çalışma yapan isimleri etkilediği söylenebilir.⁵⁰ Bu isimler sıralanırken, Türk tarihyazımına katkısı sınırlı ölçüde de olsa anılması gereken ilk isim, aynı zamanda kâşif, arkeolog ve dil bilimci de olan *Nikolay Yadrıntsev*’dir.⁵¹ (1842-1894) Yadrıntsev’e böylesi bir önem atfedilmesinin sebebi ise keşif gezileri neticesinde bugün *Orhun Yazıtları* olarak bilinen ve Göktürk dönemine ait olan yazıtları bulmasıdır.⁵² 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu tarafından tertiplenen

⁴⁹ David Schimmelpenninck, *What is Russian Orientalism?*, s. 3, 11.

⁵⁰ Ahmet Kanlıdere, “Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, s. 84.

⁵¹ Her ne kadar, Rusların Asya içlerine düzenledikleri keşif gezileri denildiğinde akla gelecek ilk isim; *Orta Asya’da Nasıl Seyahat Etmek Gerekir* isimli kitabıyla Rus kâşiflerine izleyecekleri metodu da öğreten Tuğgeneral Nikolay Prjevalskiy (1939-1888) olsa da Yadrıntsev’in büyük keşfi onu ilk sıraya taşımaktadır. Gezileri daha çok stratejik araştırma niteliği taşıyan Prjevalski’nin faaliyetleri hakkında bilgi almak için bkz.: Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, s. 45-51. Yadrıntsev, her ne kadar kâşif kimliği ile tanınsa da Rus yayılmacılığına destek olacak faaliyetlerde bulunmuştur. Sibirya’nın sömürgeleştirilmesi hususunda kaleme aldığı *Siberia as a Colony* adlı çalışması bu faaliyetlere bir örnektir. Anatole Baikalov, “The Conquest and Colonisation of Siberia”, *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 571.

⁵² Cengiz Alyılmaz, “Orhun Yazıtları”, *Türkler*, C. 3, s. 754.

bir keşif ekibi ile Karakurum ve Karabalgasun harabelerini incelemek ve bölgede araştırma yapmak üzere yola çıkan Yadrintsev, Orhun nehri yakınında, iki büyük taş bulması ile araştırma hiç beklenmeyen bir sonuç vermiş oldu. Öyle ki, Yazıtların ortaya çıkartılışıyla birlikte bölge hakkında araştırma yapan kâşif ve Türkologların dikkatleri Yenisey havzasından Moğolistan'a çekilmiştir.⁵³ Buna ek olarak, yazıtların Rus seyyah tarafından keşfi, Türk dili ve Türk tarihi üzerine yapılan çalışmaların hız kazanması ve erken dönem Türk tarihi imajının değişmesi ve bu tarihe yönelik ilginin artması noktasında da belirleyici olmuştur.

Eski Türk tarihyazımı üzerinde Türk tarihçileri etkileyen Rus kökenli isimler arasında bir diğer önemli kişi, aslen Berlin doğumlu ve Alman kökenli olan, Vasili Radlov'tur (1837-1918). Lise ve üniversite eğitimi Almanya'da olmuş ve *Berlin Üniversitesi*'nde karşılaştırmalı dilbilim üzerine tahsil görmüştür. Çalışmaları, lehçe alanı (diyalektografi) ve lehçe bilimi (diyalektoloji), sözlükçülük (leksikografi) ve söz bilimi (leksikoloji), Türk dillerinin tarihi karşılaştırmalı sesbilgisi (fonetik) ve dil bilgisi (grameri), Runik, Uygur, Arap harfli Türk yazıtlarının basımı ve metin bilim (tekstoloji), Türk halkbilimi, etnografya, tarih ve arkeoloji gibi Türkoloji'nin bütün alanlarına yayılmış olan Radlov; Türkoloji incelemelerinde araştırma yaptığı dönemin Radlov çağı olarak adlandırılmasına neden olacak kadar dominant bir otorite haline gelmiştir.⁵⁴ En önemli eserleri arasında; on cilt halinde yayımlanan *Türk Boylarının Halk Kültüründen Örnekler* (1886-1907), *Sibirya'dan* (1884), dört ciltlik *Türkçe Sözlük* (1893-1911) ve *Kutadgu Bilig* tercümesi (1891-1910) sayılmaktadır. Radlov, Prjevalski ve Yadrintsev'in aksine, Sibirya bölgesinde Ruslaştırma faaliyetlerine karşı çıkmış; bölgede

⁵³ Erhan Aydın, *Taşa Kazınan Tarih*, s. 32.

⁵⁴ Ferit Yusupoviç Yusupov, "Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 300.

tamamen izole bir hayat süren toplulukların dil unsurlarını kayıt altına almak için büyük gayret göstermiştir.⁵⁵

Rus şarkiyatçılığı söz konusu olduğunda, tarih ve özellikle de merkez Asya tarihi hakkında en önemli otorite olarak kabul edilecek isim Wilhelm Barthold'dur (1869-1930). Petersburg'daki Doğu dilleri eğitimini, Almanya ve Fransa'da önde gelen şarkiyatçılardan dersler alarak takviye eden Barthold;⁵⁶ 1896 yılında *Petrograd Üniversitesi*'nde kendisine yer buldu. 1901'de Orta Asya İslam ve Türk tarihi profesörlüğüne, 1910'da *Petrograd İlimler Akademisi*'ne muhabir üyeliği, 1913'te de ise asli üyeliğe hak kazandı. İlerleyen süreçte *Rus İlimler Akademisi*'ne de üye oldu.⁵⁷ Rus Arkeoloji Kurumu'nun sekreterliğini bir süre yürüttü ve bahsi geçen kurumun yıllığını, kurumun hamisi *Baron Rosen*'in vefatından sonra da çıkartmayı sürdürdü.⁵⁸

Barthold, Batı bilim dünyası tarafından kariyerinin ilk dönemlerinden itibaren merkez Asya çalışmalarının en yüksek otoritesi olarak tanınmıştır. Üstelik bu başarısını Batılı bilim insanlarının çoğunluğunun Rusça bilmemesi nedeniyle, Barthold'u sınırlı tercüme vasıtasıyla tanımış olmasına rağmen kazanmıştır. Bu noktada Barthold'un toplam 247 makale yazdığı *İslam Ansiklopedisi*'ne katılımı; birçoğu, çok yoğun bir biçimde Rusçada yayımlanan araştırmalarının sonuçlarını özetlemesi ve sunması nedeniyle, Barthold'un Batılılarca daha iyi anlaşılması adına, oldukça önemli bir hadisedir.⁵⁹ Onun en önemli eseri, aynı zamanda doktora çalışması da

⁵⁵ Vera Tolz, "Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia", *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 137.

⁵⁶ Bu isimler arasında; Viktor Rosen, Ignaz Goldziher ve Theodore Nöldeke sayılabilir. Charles Evans, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", *Russian History*, C. 26, S. 1, ilkbahar 1999, s. 30.

⁵⁷ Semavi Eyice, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", *DİA*, C. 5, s. 85.

⁵⁸ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 386.

⁵⁹ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", s. 396.

olan, Petersburg’da 1899-1900 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı çalışması olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ Oldukça üretken bir çalışma hayatı geçirmiş olan Barthold, yedi yüz civarında çalışmaya imza atmıştır.⁶¹ Yuri Bregel, Barthold üzerine kaleme aldığı yazısında, kendi dönemindeki tarihçilerin bir konu hakkında çalışmaya başladığında, literatüre bakıp Barthold’un o konuda yazdığı ve o güne kadar fark edilmemiş bir çalışmasını bulabileceğini belirtmektedir.⁶²

Barthold, Rus tarihyazımı ve şarkiyatçılığı için sembol ve Batı tarafından kabul edilmiş bir otorite olduğu kadar; Türkiye’de de tanınan ve görüşleri tarihçileri etkilemiş bir isimdir. Öyle ki; 1926 yılında Türkiye’ye davet edilmiş ve Darülfünun’da on iki konferanslık bir ders serisi düzenlemiştir. Bu girişimde özellikle Fuat Köprülü’nün ve Türkoloji sahasında Ruslar ile yakınlaşarak ortak çalışmalar yürütme gayretinin büyük payı vardır.⁶³ Bu minvalde Barthold’un verdiği konferanslar derlenerek Türk Tarih Kurumu vasıtasıyla, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* ismiyle yayımlanmıştır. Türklerin ve Türk kültürünün ortaya çıkışı ile alakalı problemleri ele alan bu çalışma, uzun bir süre boyunca bu alanda çalışmalar yapan isimlerce temel başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır.⁶⁴

Rus yayılmacı politikası ve onun bir sonucu olarak gelişen şarkiyatçılığı ekseninde ortaya çıkmış olan isimler ve eserin, erken dönem Türk tarihyazıcılığı üzerindeki etkisi yukarıda anlatıldığı minvalde olmuştur. Özellikle, Rusya’dan Türkiye’ye göç eden bilim insanlarının; Rus şarkiyatçıların iyi biliyor olması, Türk tarihyazımındaki Rus etkisinin önem kazanmasında belirleyici olmuştur. Bilhassa Zeki Velidi Togan, bu etkinin sathi derecede kalmayıp entelektüel bir derinliğe ulaşmasında önemli pay sahibidir.

⁶⁰ Charles Evans, “Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?”, s. 30.

⁶¹ Semavi Eyice, “Vasilij Viladimiroviç Barthold”, s. 85.

⁶² Yuri Bregel, “Barthold and Modern Oriental Studies”, s. 396.

⁶³ Mustafa Oral, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, s. 235-236.

⁶⁴ Ahmet Kanlıdere, “Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı”, s. 84.

Keşif Gezileri

Eski Türk tarihyazımına katkı yapan dördüncü ve son unsur ise *keşif gezileri* ve bu geziler aracılığıyla, kâşiflerin ortaya koyduğu verilerdir. Keşfedenin keşfettiği üzerinde güç ve hâkimiyet uygulayabilmesine, şarkiyatçılık bağlamında onu tanımlayabilmesine olanak veren *keşif* kavramı; Avrupa'nın kendi tarihi içerisinde ve kendisini tanımlaması esnasında kullandığı oldukça güçlü bir araçtır. Avrupa, keşifler çağı içerisinde kendisini yeniden tanımlarken; dış dünyaya açılan, ona hâkim olan, fatih bir Batılı imajı da oluşturmaya başlamıştır. Barbar kelimesi, kâfir anlamını yitirip bir genişleme yaşamış ve Batı-dışı toplumları kapsar hale dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde Avrupa'da, kendi-öteki dikotomisi de güçlü bir biçimde kurulmuştur.⁶⁵

Eski Türk tarihi ile alakalı veriler ihtiva eden, dönem hakkında araştırmalar yapan tarihçilere çeşitli vesikalar sağlayan bu keşif gezileri; özellikle iç Asya, Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarına yönelmiş olanlardır. Söz konusu sahayı tanımayı/tanımlamayı amaçlayan bu keşif gezilerinden elimize kalan metinlerde, Batılı kâşifin *cesareti, gözü pekliği ve keskin zekâsıyla karşılaştığı olayları analiz etme becerisi ortaya konurken (!)*; bunun karşısında Doğu ve Doğulu görüntüsü olanca otantikliği ile resmedilmektedir. Bu gibi örnekler içerisinde Türk tarih yazıcılığı açısından önem sahibi iki kâşif; Aurel Stein ve Sven Hedin özel bir yere sahiptir ve keşif faaliyetleri ile seyahat ettikleri bölgelerde yaptıkları incelemeler ve çalışmalar önemini günümüzde dahi korumaktadır.

Macaristan doğumlu Aurel Stein (1862-1943), İngiltere adına keşif gezileri düzenlemiş ve özellikle tarihi *İpek Yolu* güzergâhındaki bölgeleri araştırmış bir isimdir.⁶⁶ Bölge'ye 1900-1901, 1906-1908, 1913-1916 ve 1930 yıllarında olmak üzere dört keşif seferi düzenleyen Stein, asıl

⁶⁵ Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, s. 126-131.

⁶⁶ Hayatı ve keşif faaliyetleri hakkında detaylı bilgi içeren, nitelikli bir çalışma için bkz.: Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eserleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

ününü *ikinci seferine* borçludur. 1907 yılındaki bu seferde, O, *Dun Huang Mağaraları* (Bin Buda Mağaraları) olarak bilinen ve M.S. XI. asırdan beri insanların uğramadığı düşünülen, Çinli ve Uygur menşeli Budist keşiflerin el yazması ve başka maddi kültür unsurlarının içinde yer aldığı mağaraları bulmuştur.⁶⁷ Stein, bu keşif faaliyetlerine girişmeden önce, oldukça iyi bir tahsil hayatı geçirmiştir.1879'da yüksek tahsiline başlayan Stein, Viyana, Leipzig ve Tübingen'de eğitim görmüş; *Tübingen Üniversitesi'nde* 1883 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1884-1885 yıllarını ise Cambridge, Oxford ve Londra'da İranistik çalışmalarıyla geçiren Stein, 1886 yılında Viyana'da düzenlenen VII. Şarkiyatçılar Kongresinde adını duyurarak bilinir hale gelmeye başlamıştır.⁶⁸

Stein, başlangıçta Macaristan'da ve Macaristan adına çalışmalar yürütmek istemişse de bu gerçekleşmemiş ve 1897-1900 yılları arasında Hindistan'ın Lahor şehrinde araştırmalarına başlamıştır. Burada *Oriental Collage'e* idareci olan ve *Pencap Üniversitesi'nde* de akademik çalışmalarını sürdüren Stein, merkez Asya'ya ilk keşif gezisini de bu dönemde planlamıştır.⁶⁹ Stein, daha büyük keşif gezileri düzenleme imkânını 1900-1901 yıllarında gerçekleşen ilk gezinin sağladığı başarı ile dikkatleri çekmesi üzerine; 1904 yılında İngiliz vatandaşlığına geçmesi ve *British Museum* namına çalışmaya başlamasıyla kazanmıştır. İngilizler namına yürüttüğü ilk gezisinde Lord Curzon hükümetinin kendisine sağladığı desteği iyi kullanan Stein, hem sonraki çalışmalarını finanse etme hem de İngiliz pasaportunun sağladığı güçlü şemsiye altında çalışma şansını yakalamıştır.⁷⁰ 1930'dan sonra ilgisini, Pakistan ve Afganistan'ı içeren tarihi *Baktria* bölgesi üzerinde araştırma ve geziler gerçekleştirmeye yöneltten Stein; bu

⁶⁷ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 261-263.

⁶⁸ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 243, 248.

⁶⁹ Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri*, s. 40 vd.

⁷⁰ Charles William Oldham, "Sir Aurel Stein", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 82.

çalışmalara odaklandığı sırada 1943 yılında Kabil'de vefat edip aynı şehirde defnedilmiştir.⁷¹

Asya içlerine yönelen ve Türk tarih yazıcılığı açısından önemi olan bir başka isim ise İsveçli kâşif Sven Hedin'dir (1865-1952). Aynı zamanda bir seyyah ve bir maceracı olan Hedin; Ligeti'nin vurguladığı üzere, sıcakkanlı mizacı ile gittiği bölge insanı ile iyi ilişkiler kurması sayesinde Asya'nın muhtelif yerlerine pek çok seyahat düzenlemiş; birçok önemli maddi kültür kalıntısının ve belgenin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.⁷² Hedin, 1890 yılında Rus yönetimi altındaki Türkistan'ı gezerek başladığı bu gezileri; 1895 yılında *Taklamakan Çölü*'nü geçen ilk Avrupalı olarak sürdürmüş ve özellikle bugünkü *Doğu Türkistan* sınırları içerisinde kalan bölgede ve özellikle de tarihi bir Türk coğrafyası olan Tarım havzasında keşif gezileri gerçekleştirmiştir.⁷³

Hedin tarafından gerçekleştirilen, 1891 yılında başlayarak 1905 yılına kadar aralıksız toplam on beş yıl boyunca süren, onlarca gezi içerisinde⁷⁴, Doğu Türkistan güzergâhından geçen beş tanesi, Türk tarih yazıcılığı için önemli veriler içermektedir.⁷⁵ Öyle ki, daha çok coğrafya verilerine ağırlık veren raporlar ve çalışmalar yazsa da Hedin'in gittiği bölgelerdeki insanların günlük yaşayışlarından, örf ve adetlerine, tarihlerinden kültürlerine kadar pek çok alanda notlar düşmesi; eserlerini antropolojik ve folklorik verileri içinde barındıran canlı metinlere dönüştürmektedir. Özellikle, kendi otobiyografisi olan *My Life as an Explorer*, Doğu Türkistan civarındaki seyahatini konu edinen *Across The Gobi Dessert* ve aynı coğrafyadaki bir baka gezisini konu edinen *The Wandering Lake* Hedin'i ele aldığım bağlamda; onun Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü, tarihi coğrafyası ve gezilerin gerçekleştiği dönemki durumu hakkında bilgi sağlamaktadır.

⁷¹ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", s. 251.

⁷² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 225.

⁷³ Ray Howgego, *The Book of Exploration*, s. 302.

⁷⁴ Luciano Petech, "Sven Hedin (1865-1952)", *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220.

⁷⁵ Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, s. 29-30.

Sonuç

Bu çalışmada eski Türk tarihyazımının doğmasında başlıca amil olan, ona ana kaynaklarını sağlayan, Batı kaynaklı çalışmalar dört ana kategori halinde sınıflandırılarak ele alınmıştır. Bahis konusu dört unsur, Batı Avrupa (Fransa-İngiltere-Almanya) kökenli şarkiyat çalışmaları içerisinde ortaya çıkan külliyat, Macar milliyetçiliğinin kendi köklerini Asya'da bulma arayışı bağlamında Türkler hakkında ortaya çıkan veriler; Rus şarkiyatçıların işgal ettikleri coğrafyayı tanıma/tanımlama gayesiyle başlattıkları çalışmalar içerisinde ortaya çıkan veriler ve Batılı kâşiflerin okyanusları fethettikten sonra gözlerini İç Asya'ya çevirmeleri neticesinde ortaya çıkan yazın, olarak ortaya konmuştur. Denilebilir ki eski Türk tarihçiliğinin Türkiye'deki tarihi, başlangıçta, yukarıda çerçevesini çizdiğim ve ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığım külliyata dayanmaktadır. Günümüzde dahi kaleme alınan çalışmaların pek çoğu özü itibarıyla burada işaret edilen külliyatın oluşturduğu kaynak havuzundan beslenmektedir.

İlgili dört kategorinin her birinin ortaya çıkartılma motivasyonu birbirinden farklı olarak gelişmiştir. Hatırlatmak icap ederse, Batı Avrupa merkezli çalışmalarda kolonyalizmin ve şarkiyatçılığın bilim insanlarının odağında olduğu görülmektedir. Macar araştırmacılar, meseleye Urallar doğusundaki bir ana vatan iddiasının tarihi arka planını dolduracak Turancı arayışlar bağlamında yaklaşmaktadır. Rusya merkezli çalışmalarda ise, yayılma politikaların ve işgalcinin işgal ettiği toprakları tanıma/tanımlama düşüncesi hakimdir. Buna şarkiyatçılığın Rus biçimi de demek mümkündür. Son kategori olan keşif gezileri de yine şarkiyatçılık bağlamından ayrı düşünülmeyecek fakat egzotikleştirmenin doruk noktasına ulaştığı çalışmalar olarak düşünülebilir. Başlangıçta Türk tarihine dair akademik ilginin esas amaç olmamasına rağmen zaman içerisinde uzmanlaşma arttıkça ve kaynaklar deşifre edildikçe Türk tarihçiliğinin bir araştırma nesnesi olarak giderek daha çok ilgiyi üzerine çektiği söylenebilir.

Türkiye'de eski Türk tarihçiliğini başlatan isimler çoğunlukla Avrupalı merkezlerde üretilen bu çalışmalardan istifade ederek yola

90 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa’da Doğuşu

çıkışlardır. Günümüzde eski Türk tarihi ile ilgili bir araştırmaya girişmek isteyen araştırmacıların, bu ilk dönem eserlerine atıf yapmaksızın çalışmalarına devam etmeleri oldukça nadirdir. Bu durum, eski Türk tarihçiliğinde bugün dahi devam eden filoloji/terminoloji gibi sathi problemlerle birlikte, kavramlar ve terimler üzerinde süregiden zihni temelli daha derin anlaşmazlıkların altında yatan esas unsurdur. Bu çalışmada temel olarak, disiplinin Avrupalı köklerine ansiklopedik bir bakış açısıyla ve kuşatıcı bir tavırla yaklaşarak, ilgili çalışmaların derli toplu bir biçimde ortaya koymak ve deyim yerinde ise eski Türk tarihçiliğinin Avrupa’daki kuluçka yıllarının bir muhasebe dökümünü yapmak istenmektedir. Böylelikle eski Türk tarihine yönelen araştırmacıların, beslendikleri temel çalışmaların kökenleri hakkında bilgi sahibi olacakları umulmaktadır.

Kaynakça

AKBABA, Yusuf, *Türkiye’de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2018.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2013.

ALYILMAZ, Cengiz, “Orhun Yazıtları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 754-764.

AYDIN, Cengiz-Tahsin Görgün, “Herbelot”, *DİA*, C. 17, s. 219-220.

AYDIN, Erhan, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik İstanbul 2018.

BAİKALOV, Anatole, “The Conquest and Colonisation of Siberia”, *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 557-571.

BAYKARA, Tuncer, “1951 Müsteşrikler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı”, *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıralar*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 69-75.

BERKES, Niyazi, “Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism”, *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 375-390.

BREGEL, Yuri, “Barthold and Modern Oriental Studies”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 385-403.

CAHUN, Leon, *Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar*, Terc. İnan Kaya, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

COHEN, Alvin, "In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989", *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 125-133.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 51-78.

ÇOBAN, Erdal, "Laszlo Rasonyi", *DİA*, C. 34, s. 459-460.

DE GUİGNES, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, Yay. Haz. Erol Kılınc, C. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

DELANTY, Gerard, *Avrupa'nın İcadı*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014.

EVANS, Charles, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", *Russian History*, C. 26, S. 1, İlbahar 1999, s. 25-44.

EYİCE, Semavi, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", *DİA*, C. 5, s. 85-87.

HAYİT, Baymirza, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 209-223.

HOWGEGO, Ray, *The Book of Exploration*, Wiedenfeld&Nicolson, London 2009.

HOWORTH, Henry Hoyle, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 396-401.

KAHN, Zadoc, "David Leon Cahun", *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492-493.

KAHRAMAN, Kemal, "Lajos Ligeti", *DİA*, C. 27, s. 188-189.

KANLIDERE, Ahmet, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar", *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-116.

KIRIMER, Cafer Seyidahmed, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

KISH, George, "Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache", *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 129-139.

92 Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu

KNIGHT, Nathaniel, "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?", *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İkbahar, 2000, s. 74-100.

KOÇAK, Birgül, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme", *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 257-294.

KOLESNİKOV, Aleksandr, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, Çev. Rakhat Abdieva, TTK Yayınları, Ankara 2010.

KONOW, Sten, "Vilhelm Thomsen", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 929-934.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, C. 21, s. 43-44.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Mehmet Zeki, Ay Köprüsü Yayınları, İstanbul 2004.

LAUFER, Berthold, "Edouard Chavannes", *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202-205.

LEHNER, Georg, "From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840", *Asian Literary Voices: From Marginal to Mainstream*, Ed. Philip F. Williams, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, s. 71-92.

LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

NEMETH, Gyula *Attila ve Hunları*, Terc. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1982.

OLDHAM, Charles William, "Sir Aurel Stein", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 81-86.

ORAL, Mustafa, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayıncılık, Ankara 2006.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977.

_____, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara 2011.

ÖZKAN, Murat, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *MUTAD.*, C. 5, S. I., s. 93-111.

ÖZTÜRK, Murat, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2009.

PETECH, Luciano, "Sven Hedin (1865-1952)", *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220-221.

RASONYİ, Laszlo, "Sir Aurel Stein", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 241-252.

ROSS, Denison, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861-876.

SAİD, Edward, *Şarkiyatçılık*, Pınar Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul 1991.

SCHİMMELPENNİNCK, David, *What is Russian Orientalism?*, Yale University Press, London 2010.

TAŞ, Dilek, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı Ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TOLZ, Vera, "Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia", *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 127-150.

UYDU YÜCEL, Mualla, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 9-20.

YUSUPOVIÇ YUSUPOV, Ferit, "Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 291-311.

YÜCE, Nuri, "Gyula Nemeth", *DÍA*, C. 32, s. 551-552.

**Moğol İstilasına Karşısında İznik Rum İmparatorluğu: III. İoannes
Vatatzes Dönemi**

Hüseyin ŞEN*
Mehmet YAĞCI**

Öz

Moğolların bir yandan Balkanlar, diğeri yandan Anadolu üzerinden gerçekleştirdikleri istilâ hareketleri bu bölgelerdeki devletlerarasındaki siyasî dengeleri alt üst etmiştir. Bu devletlerden biri de Bizans İmparatorluğu'nun diplomatik manevra kabiliyetine de sahip olan varislerinden İznik Rum İmparatorluğu'dur. 1243 yılında gerçekleşen ve Türkiye Selçuklularının bozguna uğradığı Köseadağ Savaşı'nın ardından İznik Rum İmparatorluğu yeni siyasî dengelere ayak uydurmaya çalışmıştır. Moğolları kendileri açısından Türkiye Selçuklularından daha ciddi bir tehdit olarak gören İznik Rum İmparatoru III. İoannes Vatatzes (1222-1254) ilk iş olarak Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1245) ile ittifak antlaşması imzalamıştır. Bununla da yetinmeyen imparator, Moğolların önünden kaçan Kumanları Menderes Vadisi ve Kütahya çevresine yerleştirerek tampon bir bölge oluşturmuştur. Moğol istilâsı bölgede siyasî açıdan olduğu kadar malî açıdan da yeni dengeler oluşmasına vesile olmuş, İznik Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasında ticari ilişkilerde artış görülmüştür. Bu çalışmada Moğol istilâsının İznik Rum İmparatorluğu tarafından nasıl algılandığı ve dönemin İmparatoru İoannes Vatatzes'in bu istila karşısında ne tür adımlar attığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *İznik Rum İmparatorluğu, III. İoannes Vatatzes, Moğollar, Köseadağ Savaşı, Türkiye Selçukluları.*

* Dr., sen.huseyin.1990@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2794-299X.

** Arş. Gör, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı, myagci@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6372-9339.

(Makale gönderim tarihi: 30.03.2021; Makale kabul tarihi: 24.06.2021)

The Empire of Nicaea Against the Mongolian Invasion: Period of III. Ioannes Vatatzes

Abstract

The invasion movements carried out by the Mongols over the Balkans on the one hand and Anatolia on the other, upset the political balances between the states in these regions. One of these states is the Iznik Greek Empire, one of the heirs of the Byzantine Empire with diplomatic maneuvering capability. Iznik Greek Empire after the 1243 Köseadağ which took place in Turkey and the Seljuks defeated the War has tried to adapt to the new political balance. Mongols who consider themselves a serious threat to the Seljuks in Turkey in terms of Iznik Greek Empire Ioannes Vatatzes III. (1222-1254) as the first job Seljuk He signed an alliance agreement with Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II. (1237-1245). Not satisfied with this, the emperor created a buffer zone by placing the Cumans, who escaped from the Mongols, around the Menderes Valley and Kütahya. Mongol invasion of been instrumental in the formation of new balances in terms of financial as well as political terms, there was an increase in trade relations between Turkey Iznik Greek Empire and the Seljuks. In this study, how the Mongol invasion was perceived by the Iznik Greek Empire and what kind of steps the Emperor Ioannes Vatatzes took against this invasion will be examined.

Key Words: *Iznik Greek Empire, Ioannes Vatatzes III., The Mongols, Köseadağ War, Turkey Seljuks.*

Giriş

Bizans İmparatorluğu kuruluşundan beri Anadolu cephesinde birçok düşmanla mücadele etmiş, bölgeyi XI. yüzyıla kadar elinde tutmayı başarmıştır. Bu dönemde gerçekleşen Selçuklu akınları ile bölge hâkimiyeti el değiştirmiş ve hemen ardından gelen Haçlı Seferleri ile Anadolu'da siyasî dengeler alt üst olmuştur. Haçlı Seferleri ilk olarak Selçuklu ve diğer Müslüman topraklarını hedef alsa da 1204 yılında Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e yönelmiştir. Başkentin düşmesi sonrasında Epir Despotluğu, Trabzon Rum İmparatorluğu ve İznik Rum

İmparatorluğu adlarında Bizans'a varis üç devlet kurulmuştur. Bütün bunların ardından dengeler ve ittifaklar yeniden değişmiştir. Bu devletler içerisinde Theodoros Laskaris tarafından İznik merkezli kurulan İznik Rum İmparatorluğu kısa sürede ön plana çıkmıştır. 1221 yılının sonlarında vefat eden Theodoros Laskaris'in varisi olmadığından yerine damadı III. İoannes Vatatzes geçmiştir.

Vatatzes'in hükümdarlığının ilk yılları Cengiz Han önderliğindeki Moğolların Türkistan içlerinden batıya doğru yayıldıkları döneme denk gelmektedir. 1230'lardan itibaren Moğolların Anadolu'nun doğusunda görülmeye başlamalarıyla bölge devletleri aralarındaki diplomatik durumları tekrar gözden geçirmişler ve var olan tehdide karşı yeni ittifaklar oluşturmaya çalışmışlardır. Bu dönemin -İznik Rum İmparatorluğu açısından- en önemli kaynağı Georgios Akropolites'in 1203-1261 tarihleri arasındaki olayları kapsayan *Vekayinâme*¹'sidir. Akropolites, eserinde İznik Rum İmparatoru Vatatzes'in siyasî faaliyetlerini ayrıntılı olarak tasvir etmektedir. Ancak eserin en önemli eksikliği -en azından Moğollar bağlamında- doğudaki olaylara gereken önemi vermemesidir. Akropolites'in anlatısı Vatatzes'in saltanatının tamamının Batı'da Bulgarlar, Epir ve Konstantinopolis'e karşı yaptığı seferlerle geçtiği izlenimini vermektedir². John Giebfried'in vurguladığı üzere, İznik Rum İmparatorluğu ile ilgili eserler ortaya koyan

¹ Georgii Acropolitae, *Opera*, Ed. A. Heisenberg & P. Wirth, C. I, B. G. Teubner, Stuttgart, 1978. Eserin Türkçe ve İngilizce tercümelemleri de mevcuttur: Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008; George Akropolites, *The History*, İng. çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2007. Georgios Akropolites ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Keciş, "Georgios Akropolites ve 'Tarih' Adlı Eseri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 45, Ankara 2009, s. 191-205.

² Koji Murata, "The Mongols' Approach to Anatolia and the Last Campaign of Emperor John III Vatatzes", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, S. 55, 2015, p. 470; Dimitri Korobeinikov, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford University Press, New York 2014, p. 12-13.

araştırmacılar da Moğol cephesiyle ilgili suskun kalmışlardır³. Bunun sebebi İznik Rum İmparatorlarının Moğollar ile ilgili herhangi bir kaygısı ya da faaliyeti olmamasından ziyade geleneksel olarak mücadele ve temas odaklı bir anlatı benimseyen Bizans tarih ve kronik yazarlarının dikkatini ilişkilerin bu bakımlardan yoğun olduğu Bulgar, Epir ve Konstantinopolis cephelerine yöneltmeleridir. Bununla birlikte Vatatzes'in batı bölgelerinde savaşırken dahi doğu sınırlarındaki Moğol tehdidini göz ardı etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Moğollar bu dönemde Anadolu'nun doğusunda faaliyetlerini artırmışlar; Türkiye Selçukluları, Kilikya Ermenileri, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı'nı kendilerine tabi kılarak bölgedeki jeopolitik durumu kökten değiştirmişlerdir. Bu sebeple Vatatzes, her ne kadar Moğollar ile doğrudan karşı karşıya gelmese de⁴, Moğolların nefesini her an ensesinde hissetmiş ve onları dikkate almadan hareket etme imkânı bulamamıştır. Köseadağ Savaşı sürecinde oluşan bu hassas ortamda Moğollara yönelik askerî, siyasî ve malî alanlarda çeşitli önlemler alarak tehlikeyi savuşturmaya çalışmıştır⁵. Bunları Moğollar önünden kaçan Kumanların İmparatorluk topraklarına kabul edilerek sınır bölgelerine yerleştirilmesi, Türkiye Selçuklularıyla ittifak kurulması ve Moğollar ile diplomatik temas tesisi olarak sıralayabiliriz.

1. Kuman İskânı

Bizans İmparatorluğu, tarihi boyunca sınırlarını “barbar” olarak adlandırdığı çeşitli kavimlere karşı korumak zorunda kalmıştır. Gotlar, Hunlar, Vandallar, Bulgarlar, Slavlar, Peçenekler, Kumanlar ve daha nice kavim tarihî süreçte Bizans İmparatorluğu sınırlarını tehdit etmiştir. Pek

³ John Giebried, “The Mongol Invasions and the Aegean World (1241-61)”, *Mediterranean Historical Review*, C. XXVIII, S. 2, p. 129 vd.

⁴ 1264-65 yıllarına kadar İznik Rum İmparatorluğu topraklarına Moğol saldırısı olmamış, bu tarihte Balkan toprakları Moğol taarruzuna uğramıştır. Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 204.

⁵ Akropolites, İngilizce, s. 93; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 156; Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Routledge, New York 2005, p. 103.

tabii olarak bu durum Bizans'ın Roma İmparatorluğu'ndan kalma tecrübelerden yararlanmasına ve bazı yeni savunma stratejileri geliştirmesine vesile olmuştur. Bunlardan biri de sınırları tehdit eden kavimlere imparatorluk topraklarının uç bölgelerinde arazi tahsis etmektir. Bu arazi tahsisi, çoğu zaman yabancı kavimlerin yığıldığı uçlarda, diğer cephelerde daha ciddi tehditlerin mevcut olduğu bazı durumlarda ise tehcir ile başka uçlarda yapılmaktaydı⁶. Yerine göre uygulanan arazi tahsisi ve tehcir ile hem sınırlardaki güvenlik sorunu çözülmekte hem de diğer düşman kavim ve devletlere karşı tampon bir bölge oluşturulmaktaydı. “Benzer tehlikeler benzer önlemleri gerektirir”⁷ anlayışından hareketle Bizans'ın askerî ve diplomatik geleneklerini muhafaza eden İznik Rum İmparatorluğu da arazi tahsisi ve tehcir uygulamalarını kullanmıştır.

Bu sıralarda doğru İznik sınırlarını tehdit eden yalnız Moğollar değildi. Moğolların önünden kaçan Türkmenler de Türkiye Selçuklu Devleti'nce uç bölgelerine yerleştiriliyor ve burada merkezi denetimden uzak bir

⁶ Bizans İmparatorluğu'nun bir devlet politikası olarak uyguladığı tehcir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Charanis, “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, C. III, S. 2, Ocak 1961, p. 140-154. Türkçesi için bkz. “Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”, çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 259-275.

⁷ Benzeri bir durum IX. Konstantinos (1042-1055) döneminde gerçekleşmiştir. Peçeneklerin bir kısmı yaşanan iç çatışmalar sonrası Tuna Nehri'ni aşarak Bizans'a sığınmıştır. İmparator Bizans'a sığınan Peçenekleri Balkan topraklarında iskân etmiştir. Böylece onları Tuna'nın ötesinde kalan Peçeneklere ve diğer düşmanlara karşı müttefik bir kuvvet olarak kullanmayı hedeflemiştir. Bu politikanın en çarpıcı yansıması İmparatorun Selçuklu tehdidi karşısında iskân ettiği Peçeneklerden on beş bin kişilik bir birliği 1049 yılında Doğu sınırına sevk etmesidir. Peçenek birliği Anadolu'ya geçtikten kısa süre sonra isyan etmiş ve yüzerek boğazı geçtikten Balkanlara dönmüştür. 1049-1053 yılları arasındaki Bizans-Peçenek savaşlarının fitilini ateşleyen bu isyan İmparatorlukta askerî ve malî açıdan büyük bir tahribat yaratmıştır. John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, New York 2011, p. 426-436.

biçimde yağma ve akın faaliyetlerinde bulunuyorlardı⁸. Ayrıca Vatatzes'in Anadolu'dan gelecek bir Moğol saldırısından ciddi şekilde endişe duyduğu da bilinmektedir⁹. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde Kumanların İmparatorluğun Balkan topraklarında belirmesiyle sınırları güvence altına almak isteyen Vatatzes'in eline önemli bir fırsat geçtiği göz ardı edilmemelidir. Kumanlar ile Moğollar, 1223 yılında, henüz Moğol istilâsının başlarındaiken Kalka Savaşı'nda karşı karşıya gelmişlerdi. Cengiz Han'ın torunu Batu Han önderliğinde batı seferi düzenleyen Moğollar önce Bulgarları sonra da Kumanları bozguna uğratmıştı. Bu savaştan kurtulanlar ile daha önceden Moğolların önünden kaçan Kumanlar batıya doğru ilerlemişler¹⁰, 1237'den itibaren Bulgaristan, Macaristan, Trakya ve Makedonya topraklarına yığılmışlardır. Tuna nehrini geçerek Trakya topraklarına saldırmış, İznik Rum İmparatorluğu'na ait şehir ve kasabaları yağmalamışlardır. Akropolites'in bildirdiğine göre Vatatzes diplomasideki maharetlerini göstererek Kumanları hediyelerle ikna etmiş ve onları İznik Rum İmparatorluğu topraklarına yerleştirerek, ordusuna katmıştır. Bu gelişmeler 1241 öncesine tarihlenmektedir¹¹.

Sayıları yaklaşık 10.000'i bulan Kuman topluluğunun bir kısmı İmparatorluğun Makedonya ve Trakya'daki sınırlarında, bir kısmı ise Anadolu'daki sınırlarda, Menderes Havzası boyunda ve Frigya bölgesinde iskân edilmiştir¹². I. Aleksios Komnenos zamanından beri

⁸ *Relations Historiques Georges Pachymérés*, ed. Albert Failler, C. I, Les Belles Lettres, Paris 1984, s. 33; Yusuf Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışı'na Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi", *Bellekten*, C. LXXVI, S. 276, Ağustos 2012, s. 406.

⁹ Korobeinikov, *Byzantium and*, p. 204.

¹⁰ Muallâ Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 64-65; István Vásáry, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, New York 2005, p. 63-66.

¹¹ Akropolites, s. 53-54 ve 65, Türkçe s. 61,71, İngilizce s. 199,215.

¹² *Crusaders as Conquerors, The Chronicle of Morea*, İng. çev. Harold E. Lurier, Columbia University Press, New York 1964, p. 97-98. Akropolites, s. 65, Türkçe

Bizans ordusunda yer alan Kumanlar, artık Bizans'ın varisi İznik Rum İmparatorluğu'na da hizmet edecektir. 1259 yılına gelindiğinde İznik ordusunda 1.500 Macar, 300 Alman, 600 Sırp, 1.500 Türk (Selçuklu) ile birlikte 2.000 Kuman hizmet vermekteydi. Hafif süvari ve piyade olmak üzere iki şekilde hizmet eden Kuman birlikleri sık sık Avrupa'daki seferler için yerlerinden ayrılıp, sefer sonlarında geri dönmüşlerdir¹³.

Özellikle Anadolu'da Selçuklu Türkmenlerinin karşısına, yine Türk olan Kumanların yerleştirilmesi olası tehlikeleri göze almayı gerektirmekteydi. Ancak Kuman iskânının İznik Rum İmparatorluğu'nun sınır savunmasını zayıflattığına yönelik hiçbir kanıt olmadığı gibi tarihi kayıtlar da aksini göstermektedir. Vatatzes, Kumanlar ile ilgili bu politikası sebebiyle gerek çağdaşlarınca gerekse de ardıllarınca büyük takdir toplamıştır. Vatatzes'in oğlu ve müstakbel İmparator II. Theodoros Laskaris, babası için yazdığı *Encomium (Kaside-Övgü)*'da 1241-1243 yılları arasındaki olayları şöyle anlatmaktadır: "... *Ve sen İskit'i (Kumanları) batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yarattın ve Pers'in oğulları (Türklerin) yerine ikame etmekle Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin. Merhametli Tanrı'nın yeni bir elçisi gibi, İsa'nın sesi olan ikinci Pavlus gibi onları vaftiz ettin. Ateşe tapanların ve Türklerin inancının çamurunu silkeledin ve Kutsal Ruh'taki ilahî ateşle iğrenç pisliklerini temizledin*".¹⁴ Theodoros'un metninde Kumanların

s. 71, İngilizce s. 215; Rustam Shukurov, *The Byzantine Turks, 1204-1461*, Brill, Leiden-Boston 2016, p. 92; Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford 1975, p. 105, 188-189; Vásáry, *Cumans and Tatars*, p. 67; Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışı'na Karşı...", s. 408.

¹³ *The Chronicle of Morea*, p. 100, 178, 257 vd.; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992, p. 26-27; Yusuf Ayönü, "İznik İmparatorluğu Ordusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1, s. 44.

¹⁴ Korobeinikov; *Byzantium and the Turks*, p. 77-78; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 409, dn.2; Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışı'na Karşı...", s. 408-409.

yanı sıra sınırdaki Selçuklu Türklerinin de vaftiz edilerek Hristiyanlığa döndürüldüğünü ima eden bir bilgi mevcuttur. Her ne kadar böyle olsa da Türklerin Hristiyan olması onların etnik duygularını yok etmemiştir. Ancak yapılan işin askerî sonucu ortadadır: En azından XIII. yüzyılın sonlarına kadar İznik Rum İmparatorluğu'na ait hiçbir önemli toprak parçası Türkler tarafından ele geçirilemediği gibi, İznik Türkleri ile Selçuklu Türkleri arasında da herhangi bir ittifak görülmemiştir¹⁵.

Theodoros Laskaris'in sözlerinden anlaşılacağı üzere Kuman iskânından ilk hedef Selçuklu sınırındaki Türkmenlerin yağma ve akınlarının engellenmesidir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Anadolu cephesinden bir Moğol saldırısı bekleyen Vatatzes'in bu icraatında Moğolları hesaba katmadığını düşünmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla Anadolu sınırlarındaki Kuman iskânı Vatatzes'in Moğollara yönelik önlemleri arasında sayılmalıdır. Kaldı ki bu iskân her açıdan Moğol istilâsının bir sonucudur. Çünkü Türkmenlerin İznik sınırına yığılmasının ve bölgede yaptıkları tahribatın ana sebebi Moğol istilasıdır. Vatatzes, Kumanları sınır bölgelerinde iskân ederek bir yandan Türkmenlere, diğer yandan her an Selçukluları aşip kendi topraklarına saldırabilecek olan Moğollara karşı önemli bir kalkan oluşturmuştur.

2. İznik Rum İmparatorluğu-Türkiye Selçuklu Devleti İttifakı

İznik Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti arasında Moğol istilâsının öncesinde var olan iyi ilişkiler, Moğol tehdidinin kendini göstermesiyle ittifak halini almıştır. İmparator Vatatzes, Türkiye Selçuklu Sultanları Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. İzzettin Keykavus ile Moğollara karşı ittifak kurmuştur.

a. Vatatzes ile Alâeddin Keykubad Arasındaki İttifak

¹⁵ Korobeinikov *Byzantium and the Turks*, p. 78; Batı Anadolu'ya yerleştirilen Kumanların akıbeti ile ilgili bkz. Cihad Cihan, "Frigya ve Menderes Vadisinde Selçuklu-Bizans Hudut Muharipleri Olarak Türkmenler ve Kumanlar", *Uluslararası Dinar ve Frigya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2013)*, Hazer Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2013, s. 49-76.

Anadolu'daki Moğol istilâsı öncesi, İznik Rum İmparatorluğu ve Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkiler 1211 yılında yapılan Antiokheia Savaşı'ndan¹⁶ sonra yapılan antlaşmadan beri dostane biçimde sürmekteydi. Bu savaşta Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev hayatını kaybetmiş ve bu sebeple Türkiye Selçuklu ordusu mağlup olmuştu. Buna rağmen İznik ordusu o kadar yıpranmıştı ki nihayetinde antlaşma şartları Türkiye Selçuklularının lehine tecelli etmişti¹⁷. Antlaşma ile barış sağlanmıştı, ancak uç bölgelerindeki Türkmenlerin yağma ve akınları imparator Vatatzes'i uğraştırıyordu. Hatta Vatatzes, Türkmenleri tenkil için bazı seferler düzenlemişti. Ancak bunlar iki devlet arasındaki resmi ilişkileri bozacak düzeyde değildi¹⁸. Ufak tefek çatışmalara rağmen iyi ilişkilerin devamı her iki hükümdarın da işine gelmekteydi. Zira Vatatzes batıda Epir Despotluğu ve Lâtin İmparatorluğu ile mücadele halindeyken; Alâeddin de doğudaki çeşitli sınır sorunlarını çözmekle meşguldü.

Moğolların 1231 yılında Anadolu'da Sivas'a kadar ulaşan bir keşif harekâtı düzenlemesi¹⁹ bölgenin jeopolitik dengesinde çarpıcı bir kayma meydana getirmiştir. Bruce G. Lippard'ın İbn Nazif el Hamevi'den

¹⁶ Bizans ve Türk kaynakları bu savaşın yeri hususunda farklı görüştedirler: Akropolites savaşın Antiokheia'da, İbn Bibî ise Philadelphia'da, yani günümüzdeki Alaşehir'de gerçekleştiğini ifade etmektedir. Akropolites, s. 16-17, Türkçe, s. 29-30, İngilizce, s. 131; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye (Selçuk Name)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 127.

¹⁷ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 84-85; Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 54-55.

¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2014, s. 373; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 252-253.

¹⁹ İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fî't-Târîh Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, C. XII, İstanbul 1987, s. 458-467; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara 1970, s. 9; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 395-399.

aktardığına göre bu mağlubiyetin ardından Alâeddin Keykubad, Moğol tehdidi sebebiyle İznik Rum İmparatoru Vatatzes'e ittifak teklif etmiş ve iki hükümdar arasında Moğol karşıtı bir ittifak kurulmuştu²⁰. Bu antlaşma her açıdan iki tarafın da işine gelmekteydi. Yine de Moğollar ile mümkün mertebe çatışmadan sorunu halletmek isteyen Alâeddin, Ögeday'a elçi ve hediyeler göndererek itaat arz etmiş, ancak Han, Moğol gelenekleri uyarınca Sultan'ın bizzat gelmesini istemiştir²¹. 1235-36 tarihlerinde bir Moğol elçisi gelmiş ve Sultan Alâeddin, tekrar itaat bildirmiştir²².

b. Vatatzes ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev Arasındaki İttifak

Alâeddin Keykubad'ın vefatı ve yerine "iyi babadan olma kötü oğul" II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geçmesiyle Türkiye Selçuklu idaresinde zafiyet meydana gelmiştir²³. Bundan istifade ile -özellikle Babaî Ayaklanması sonrasında- Moğol istilası farklı bir boyut kazanmıştır. Baycu Noyan komutasındaki Moğollar 1242 sonbaharında Erzurum'u işgal etmiş²⁴, bu durum İznik Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasında yeni bir yakınlaşmaya vesile olmuştur. İmparator Vatatzes ile Sultan II. Gıyaseddin arasında Moğollara karşı bir ittifak antlaşması yapılmıştır. Antlaşma yapıldığı konusunda hiçbir şüpheye mahal olmasa da bu antlaşmanın Köseadağ Savaşı öncesinde mi, yoksa sonrasında mı

²⁰ Bruce G. Lippard, *Byzantium and Mongols, 1243-1341* Basılmamış Doktora Tezi, Indiana University Uralic and Altaic Studies, 1983, p. 221, n.4. Korobeinikov, bu antlaşmadan maksadın Moğollara karşı bir ittifaktan ziyade sınırları korumak olduğunu düşünmektedir. Korobeinikov, *Byzantium and*, p. 176.

²¹ Gregory Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, Cilt II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 532; Uyumaz, *Türkiye Selçuklu*, s. 80-81.

²² İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. I, s. 448-451; Uyumaz, *Türkiye Selçuklu*, s. 60-62.

²³ Akropolites, s. 68-69, Türkçe, s. 75, İngilizce, s. 220; İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. II, s. 19-23.

²⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. II, s. 49-53, 62-64; Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 33; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 251; Nejat Kaymaz, *II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 85.

vuku bulduğu hususunda farklı bilgiler mevcuttur²⁵. Antlaşmanın ayrıntılarına girmeden önce bu meselenin açıklığa kavuşturulması Vatatzes'in Moğol tehdidini ne kadar ciddiye aldığını anlamak açısından önem arz etmektedir. Antlaşma ile ilgili İslâm ile Bizans kaynaklarındaki bilgilerin karşılaştırılması gerekmektedir. Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından İbn Bibi'ye göre; uzun meşveretten sonra devlet adamları komşu devletlere elçiler gönderilerek Moğollar ile ilgili şu haberin iletilmesi hususunda anlaşmışlardır: “Eğer düşmanın saldırıya geçmediği ve idarenin elimizde bulunduğu şu sırada ihmal davranır, birbirimize duyduğumuz eski faydasız bir kin yüzünden işi ağırdan alırsak, yarın Allah korusun, iş işten geçip devletin yıkıldığı, düşmanın üstün geldiği ve talihin gözünün şaşlaştığı sırada dudak ısırmanın ve el oğuşturmanın bir faydası olmaz”²⁶. Yukarıdaki ifadede yer alan “düşmanın saldırıya geçmediği” zamana, yani Köseadağ Savaşı'nın öncesine yapılan vurgu dikkat çekicidir.

İlgili dönemin en önemli Bizans kaynağı olan Akropolites, Vatatzes'in Selanik seferindeyken Selçukluların, Moğollarca mağlup edildiği haberini aldığını ve bunun üzerine ilk fırsatta Anadolu'ya döndüğünü anlatmaktadır. Vatatzes'in dönüşü 1242 sonlarındaki kış mevsimine tarihlenmektedir. İmparator, ağır geçen kışı *Pégai*'de²⁷ atlattıktan sonra 1243 baharında *Nymphaion*²⁸ varmıştır²⁹. Antlaşma ile ilgili Akropolites

²⁵ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 252.

²⁶ İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. II, s. 65-66; Abdullah Bakır, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği* Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 573-574.

²⁷ Günümüzdeki Çanakkale'nin Biga adlı ilçesinin Bizans dönemindeki adı olup “1. Pınarlar, 2. Pınar Halkı” anlamlarına gelmektedir. Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 165, 645.

²⁸ Günümüzdeki İzmir'in Kemalpaşa kasabasının Bizans dönemindeki adıdır. Umar, *Türkiye'de*, s. 606.

²⁹ Eserin Türkçe tercümesinde bu kış 6741'inci yaratılış yılının 18 Aralık'ına tekabül etmektedir. Akropolites'in başkentin düşüşü ile ilgili verdiği tarihten [6711-1204] hareketle bu olay 1234'e tarihlense de İngilizce tercümedeki Ruth Macrides'in yorumuna göre bu başlangıç tarihi de yanlıştır ve bahsi geçen 1242

şunları söylemektedir: “[II. Gıyaseddin Keyhüsrev] Takharioslarla/Moğollarla savaşmaya kalktı ve yenildi. Durumu çok kötü olduğu için, İmparator Ioannes’e elçiler gönderip, düşmanı püskürtmek ve baskıdan biraz olsun kurtulmak için onun öğüdünü istedi, bunun her iki taraf [hem Selçuklular hem Rumlar] için de kurtuluş olacağını belirtti; bunun nedeni şuydu ki, eğer Müslümanlar, Takharioslar/Moğollar tarafından felâkete uğratılırlarsa, bunlar [Moğollar] karşılarında engel bulunmaksızın Rum arazisine saldırıya geçebilirlerdi ve bu doğru idi. Bu yüzden, böyle işlerde pek deneyimli olan İmparator Ioannes, elçiler kurulunu hoşnutlukla kabul etti ve kendi güçlerini, düşmanları püskürtmek için, Sultaninkilerle birleştirmeye karar verdi. Çünkü, bu iki büyük devlet [Moğollara karşı] birleşmiş olurlarsa düşmanın korkuya kapılması doğal olur diye düşünüyordu, zira daha önce yalnız biriyle savaşmakta iken birdenbire kendisini iki hasım önünde bulacaktı. İşte böylece bu iş için hazırlandılar, İmparator Ioannes ile Sultan İathatines [II. Keyhüsrev] Menderes’in aktığı o yerde, Tripolis’de buluştular... İki hükümdar birbirlerine karşılıklı iltifat ettiler ve [yanlarındaki] ileri gelenler birbirine armağanlar sundular. Ardından, daha önce yapılmış antlaşmaları onadılar [geçerliliğini doğruladılar, te’yid ettiler] yâni düşmana karşı birbirinin yanında savaşmak için anlaştılar, ve sonra ayrıldılar; İmparator Philadelphia/Alaşehir’e döndü, Sultan ise sarayının bulunduğu İkonion/Konya’ya gitti. Bu sırada iki yan arasındaki savaş durmuştu, çünkü Takharios’ların [Moğolların] ordusu bulunduğu yerde kalmakta ve alışkın olduğu gibi hareket etmemekteydi [sefer, akın yürütmemekteydi], zira kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktaydılar”³⁰.

Akropolites’in, İbn Bibi’dekilere benzer biçimde Moğol tehlikesinin yalnızca Türkiye Selçuklularını değil, İznik Rumlarını da tehdit ettiği yönündeki ifadeler önemli bir ipucudur. Ayrıca “alışkın olduğu gibi hareket etmeme” ifadesi Erzurum’un işgali sonrasında Moğolların

sonlarındaki kıstır. Akropolites, s. 7-8 ve 68-70, Türkçe, s. 21 ve 75-76, İngilizce, s. 113, 216 ve 221.

³⁰ Akropolites, s. 68-70, Türkçe, s. 75-76, İngilizce, s. 220-221.

Mugan kışlağına çekilmeleri³¹ olayını işaret ediyor olmalıdır. Zira Köseadağ Savaşı sonrası Moğol ordusu boş durmamış, kış gelmeden evvel Sivas, Kayseri ve Erzincan'ı³² yağmalamıştır. Belli ki burada bahsi geçen mağlubiyet Köseadağ değil, daha öncesindeki Erzurum'un işgalidir. Erzurum'da yaşanan zulüm Moğolların niyetini gözler önüne sermiş ve bu durum II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gözünü açarak, onu ittifak arayışına sevk etmiştir. İbn Bibi'nin bahsettiği komşu devletlere giden elçiler İznik Rum İmparatorluğu'na da gelmiştir. Akropolites'in anlatımındaki Vatatzes'in elçiler ile görüşmesi Köseadağ öncesi, Sultan ile görüşmesi ise Köseadağ sonrasına tarihlenmelidir. Yani savaş öncesi yapılan ittifak, savaş sonunda Selçukluların bozguna uğramalarına rağmen devam etmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Köseadağ Savaşı sonrasında muhtemelen İznik Rum İmparatorluğu'na sığınmak niyetiyle³³ Menderes havzasına gelmesi Akropolites'in bu iki olayı birleştirmesine sebep olmuş gibi görünmektedir. Selanik dönüşü sırasında yaşanan kış şartları ile ilgili "*havanın bozmasından sağ çıkanlar bile, böylesine bir kötü havanın bir daha kendini gösterdiğini hiç bilmiyoruz dediler. O zaman, sanıyorum ki, [Tevrat'ta verilen "bilgi"ye göre, yaratılıştan sonraki] 6741 yılının 18 Aralık günü idi*"³⁴ sözlerindeki atıf ve tahmin Akropolites'in o yolculuk ve hemen sonrasında yaşanan ittifak görüşmelerinde Vatatzes'in yanında olmadığını, olayları başkalarından duyduğunu göstermektedir. Özet olarak savaş öncesinde elçiler aracılığıyla ittifak sağlanmış, savaş sonrasında ise iki hükümdar bir araya gelerek "*daha önce yapılmış antlaşmaları onaylamışlardır*". Bu da Moğolların Doğu Anadolu'da istilâlarının İmparator Vatatzes'i

³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 450-451; Erkan Göksu, "Erzurum'un Sonbaharı", *Turkish Studies*, C. IV, S. 8, s. 1295

³² İbn Bibi, *El-Evamirü'l.*, C. II, s. 72-75; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 459-461.

³³ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 254.

³⁴ Akropolites, s. 68, Türkçe, s. 74, İngilizce, s. 220. Bütün bunlar Akropolites'in tarihlendirme konusunda sıkça yaptığı hatalarla birlikte düşünüldüğünde iki olayın birleştirilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Selanik'ten döndürmeye yetecek kadar endişelendirdiğini göstermektedir.

Kösedağ Savaşı ve bu savaşta İznik Rum İmparatorluğu'nun yerine gelecek olursak; bilindiği üzere 3 Temmuz 1243 tarihinde gerçekleşen bu savaşta komuta hataları sebebiyle Selçuklu ordusu bozguna uğramıştır³⁵. İbn Bibi ve Abûl Farac, Selçuklu ordusundaki çeşitli kavimlerden askerler arasında Rumları da saymaktadır³⁶. Akropolites de antlaşma ile ilgili yukarıda aktardığımız ifadelerde İznik askerî desteğini onaylamaktadır. Olayı biraz daha açmak adına burada yine II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemindeki ilk ittifakın savaştan önce mi, sonra mı gerçekleştiği tartışmasına dönmemiz gerekmektedir. *Aziz Quentinli Simon*³⁷, İmparator Vatatzes'in vassallığın bir gereği olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e 400 atlı tahsis ettiğini ifade etmektedir. Buradaki vassallık vurgusunun hatalı olduğu ortadadır³⁸. Farklı bir zaman dilimi için benzer bir hikâye anlatan Akropolites de 1256 yılı olaylarında II. İzzettin Keykavus'un İznik Rum İmparatorluğu'na sığındığını ve imparator II. Theodoros Laskaris tarafından maiyetine verilen 400 atlı ile tahtı yeniden ele geçirmek üzere harekete geçtiğini anlatmaktadır³⁹. Buraya kadar herhangi bir sorun yoktur, ancak anlatımın sonunda gelen

³⁵ Erkan Göksu, "Kösedağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s. 7-11.

³⁶ İbn Bibi, *El-Evamirü'l.*, C. II, s. 64-73; Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, C. II, s. 541-542; Bakır, *Yazıcızâde Ali'nin*, s. 576-579; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 451-457.

³⁷ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, DAKTAV, Antalya 2006, s. 51.

³⁸ Korobeinikov, *Byzantium and*, p. 176,177-178; Giebfried, *The Mongol Invasions.*, s. 134.

³⁹ Akropolites, s. 143-144, Türkçe, s. 138-139; İngilizce, s. 325-326. II. İzzeddin Keykavus'un, II. Theodoros Laskaris'in yanından Konya'ya dönüşünü anlatan İbn Bibi, Sultan'ın yanında herhangi bir asker varlığından söz etmezken, Aksarayî 3.000 kişilik bir birlikten bahsetmektedir. İbn Bibi, *El-Evamirü'l.*, C. II, s. 151-153; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 39.

“o zamandan beri günümüze değin Müslümanlar [Anadolu Selçukluları] Takharios’ların/Moğolların haraç ödeyicisidir” ifadeleri Akropolites’in yine olayları karıştırmış ve birleştirmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Selçukluların Köseadağ bozgunundan beri Moğol vassalı⁴⁰ olduğu bilinmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bozgun sonrası II. Gıyaseddin Keyhüsrev, muhtemelen sığınmak amacıyla Menderes havzasına gitmiş, burada Vatatzes ile görüşmüştü. Bu görüşme II. Theodoros Laskaris’in *Encomium*’undaki “Bir zamanlar Romalılardan barış ve dostluk için haraç alan Selçuklu hükümdarı, şimdi bir zamanlar imparatora ait olup, zorla aldığı paraları (ve daha da fazlasını) geri veriyor... Sizi [Vatatzes’i] kurtarıcı olarak adlandırıyor. Sebep olduğunuz korkudan faydalanmak için sizinle ittifak kurarak Tatarları korkutmak istiyor...”⁴¹ ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Akropolites ve Aziz Quentinli Simon’un verdiği bilgilerdeki örtüşme dikkate alındığında, Akropolites’in yine farklı olayları birleştirdiği görülmektedir. Buradan hareketle Vatatzes’in Köseadağ Savaşı öncesinde askerî yardımda bulunup bulunmadığı net olmamakla birlikte, bozgun sonrasında Sultan’ın maiyetine 400 kişilik bir kuvvet verdiği anlaşılmaktadır.

Kilikya Ermenileri ve Trabzon Rumlarının Moğol vassallığına geçmesiyle⁴², Köseadağ Savaşı öncesi çok geniş bir ittifak kuran II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in yaşanan bozgun sonrasında elde kalan tek müttefiki İznik Rum İmparatoru Vatatzes idi. Menderes nehri üzerindeki *Tripolis*’de⁴³ yapılan görüşmelerde iki devlet arasındaki eski antlaşmaların geçerliliği onaylanmıştır. Bu ittifak ile Moğol baskısından bunalan II. Gıyaseddin Keyhüsrev üstüne bir de batı sınırlarını gözlemekten kurtulmuştur. Selçuklu Devleti dağılırsa sıranın kendisine geleceğini bilen Vatatzes ise Kumanlardan sonra Selçukluları da kendine kalkan yaparak Moğol tehlikesiyle arasına çift katlı bir zırh örmüş, böylece ordusu gerektiğinde batı bölgelerinin ele geçirilmesinde

⁴⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü'l.*, C. II, s. 75-78.

⁴¹ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 77.

⁴² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 406; Murata, *The Mongols*!, p. 483.

⁴³ Günümüzde Denizli’de yer alan Buldan’a bağlı Yeniköy’ün Bizans Dönemindeki adıdır. Umar, *Türkiye’de*, s. 800

kullanılmak üzere serbest kalmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara direnme ya da Türkmenleri zapt etme kabiliyetleri şüpheli olduğundan, Vatatzes imparatorluğun sınır savunma hatlarını kuvvetlendirmeye karar vermiştir. Zira Selçuklular, Moğol tehlikesini savuştursa bile onların önünden kaçan Türkmenleri zapt etmeleri çok zordu⁴⁴. Neyse ki Baycu Noyan'ın huzuruna varan Vezir Mühezzibeddin'in Selçukluları Moğollara vassal kılan şartlarda bir antlaşma yapmasıyla⁴⁵ Vatatzes şimdilik Moğol tehlikesinden uzakta kalmıştı. Ancak 1246 yılı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ve Güyük'ün Moğol tahtına geçmesi ile yeni sıkıntıların habercisi olacaktı.

c. Vatatzes ile II. İzzettin Keykavus Arasındaki İttifak

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldüğünde geride yaşları çok küçük üç küçük oğul bırakmıştı: İzzeddin Keykavus 11, Rükneddin Kılıçarslan 9, Alâeddin Keykubad ise 7 yaşlarındaydılar. Devlet ricâlinin onda karar kılması üzerine 1246 yılında II. İzzettin Keykavus Selçuklu tahtına oturdu⁴⁶. İzzettin Keykavus'un fırtınalı geçecek olan saltanatı İznik Rum İmparatorluğu ile Türkiye Selçukluları arasındaki ilişkileri hiç olmadığı kadar iyiye taşıyacaktı. Tabii ki buna vesile yine Moğol tehlikesi olacaktı.

Ögeday'ın 1241'deki ölümünün ardından Moğol tahtında 1246'ya kadar naip olarak eşi Töregene Hatun oturmuştur⁴⁷. 1246'da Güyük'ün Han olmasıyla⁴⁸ Moğolların hedefindeki devletler yeni bir sınava tabi

⁴⁴ John Springer Langdon, *John III Ducas Vatatzes' Byzantine Imperium in Anatolian Exile, 1222-54, The Legacy of His Diplomatic, Military and Internal Program for the Restitutio Orbis*, Basılmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi, 1979, p. 252-253; Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 176-177.

⁴⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. II, s. 75-78.

⁴⁶ İbn Bibi, *El-Evamirü'l*, C. II, s. 88; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 238-239.

⁴⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 228 vd.

⁴⁸ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, s. 121-122; Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, C. II, s. 546.

tutuldu. Moğol geleneklerine göre, onlara tabi bir hükümdar, ancak bizzat Büyük Han'a gelip, itaat arz ederse iktidarını onaylatabiliyordu. Moğollar, hâkimiyet telâkkileri uyarınca, Moğol üstünlüğünü kabul etmeyen ve Büyük Han ile diplomatik ilişkileri sürdürmeyen bir devlet veya hükümdarı düşman olarak görmekteydi.⁴⁹ Abûl Farac'ın bildirdiğine göre, İzzettin Keykavus henüz tahta yeni oturmuşken Moğol elçileri gelmiş ve Han'a itaatini arz etmek ve iktidarını onaylatmak üzere Sultan'dan Karakurum'a gelmesini talep etmişlerdir. Sultan ise özür beyanında “*memleketten ayrıldığı takdirde düşmanı olan Rumların ve Ermenilerin memleketlerine musallat olacaklarını*” ifade ederek, kendi yerine kardeşi Rükneddin'i göndermiştir⁵⁰. Öncelikle burada bahsi geçen düşman kavimler arasında zikredilen Rumların, İznik değil, Trabzon Rum İmparatorluğu olduğunu ifade etmek gerekmektedir⁵¹. Zira II. Gıyaseddin ölümü iki devlet arasında yeni bir yakınlaşma vesilesi doğurmuştu. Bununla birlikte hem II. İzzettin Keykavus'un hem de İznik Rum İmparatoru Vatatzes'in Güyük Han'ın huzuruna varmaktan kaçınması Moğolları harekete geçirmiştir. Kaldı ki Vatatzes şimdiye kadar Moğollarla hiçbir diplomatik temas da kurmamıştı. Moğollar işte bu nedenle Vatatzes'e karşı iki eylemde bulunmuşlardır: Vatatzes ile yakınlaşan II. İzzettin Keykavus'a karşı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemişler ve 1247-1248'de Papa'ya Vatatzes'i hedef alan bir askerî ittifak teklif etmişlerdir. Vatatzes ise bu hamlelere Sultan II. İzzeddin Keykavus ile bir ittifak antlaşması yaparak ve 1248 yılı başlarında Papa'ya “Kiliselerin Birliği” hususunda müzakerelerin başlamasını teklif ederek karşılık vermiştir.⁵² Yukarıda da ifade edildiği üzere II. İzzettin Keykavus'un iktidarı fırtınalı geçmiş, 1249'dan 1254'e kadar geçen süreçte iktidarı kardeşleri ile paylaşmak zorunda kalmış, 1254'de II.

⁴⁹ Korobeinikov, *Byzantium and p.* 180, 184-185.

⁵⁰ Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, C. II, s. 545-546;

⁵¹ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 180-181.

⁵² Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, C. II, s. 546-548; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 184-185; Altay Tayfun Özcan, “Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 16, 2013, s. 57; Jackson, *The Mongols and*, p. 97.

111 Moğol İstilası Karşısında İznik Rum İmparatorluğu

Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesinin ardından kalan tek rakibi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı da mağlup ederek iktidarı tek başına eline almıştır⁵³. Ancak bütün bu süreçte değişmeyen tek hâl İmparator Vatatzes'in II. İzzeddin Keykavus'a olan desteği olmuştur.

İki hükümdar arasındaki ittifaka gelecek olursak; bu ittifak evlilik temelli olarak sağlanmıştı. Dönemin önemli kaynaklarından *Genceli Kiragos*, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, İmparator Vatatzes'in damadı olduğunu ve bu sayede iktidarı ele geçirdiğini ifade etmektedir⁵⁴. Kiragos'un metni bazı düzeltmeler gerektirse de konumuz açısından önem arz etmektedir. Metinde bahsedilen Sultan'ın adı kesinlikle yanlıştır. Dönemin Sultanı olup Vatatzes ile damatlık ilişkisi bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev değil, II. İzzettin Keykavus'tur. Peki, İmparator ile Sultan'ın hısımlık ilişkisi nasıl gerçekleşmişti? Sultan'ın Vatatzes'in bilinmeyen kızlarından biri ile evlenmesi ihtimal dâhilinde değildir. Bu sebeple, Sultan'ın yeni eşi İznik İmparatoru'nun yakın akrabası olmalıdır; bu durumda eş, III. İoannes Vatatzes gibi Dukas ve(ya) Komnenos hanedanlarına mensuptur. Bizans geleneğine göre; II. İzzeddin Keykavus, Vatatzes'in akrabası ya da evlatlığıyla dahi evlenmiş olsa "İmparatorun oğlu" olarak kabul edilirdi. Evlilik gerçeği ile birlikte diplomatik görgü, bu verileri Sultan ve İmparator'un kızının evliliği için geçerli delil olarak yorumlayan Kiragos'u yanlı yönlendirmiş olmalıdır. Bizans aristokrasisinden biriyle evlenmesi ile II. İzzeddin Keykavus, İznik Rum İmparatoru'nun oğlu konumuna gelmiştir⁵⁵. İleride anlatılacağı üzere iktidarı elde tutmada sorunlar yaşayan II. İzzettin Keykavus için Vatatzes'in kâğıt üzerindeki desteği bile hayatî öneme haizdi. Vatatzes de bu desteği sunarak Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde önemli bir nüfuz

⁵³ İbn Bibi, *El-Evamirü'l.*, C. II, s. 136-142; Aksarayî, *Müsâmeretü'l.*, s. 27-31; Abûl Farac, *Abûl Farac Tarihi*, C. II, s. 548-549; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 256-257.

⁵⁴ Genceli Kiragos, *Moğol İstilası: 1220-1265*, çev. Mahmut Kemal Bey, Yay. Haz. Fuat Hacısalihoğlu & İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul, 2018, s. 110.

⁵⁵ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 184-186; Cahen, Kiragos'a dayanarak II. İzzettin Keykavus'un Vatatzes'in bir kızıyla da evlenmiş olabileceğini düşünmektedir. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 248.

sahibi olmuştu. Ancak iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin tek sebebi Vatatzes ile Keykavus'un hısımlık ilişkisi değildi. Sultan'ın annesi de aslen Rum-Ortodoks bir rahibin kızıydı. İzzettin'in ilk zamanlarında iktidarı elinde tutan Vezir Şemseddin İsfahanî, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dul eşiyle evlenerek ipleri iyice eline almıştı. Ancak bu durum halkta infiale sebep olmuş ve İsfahanî sonraki süreçte 25 Mart 1249'da öldürülmüştü. İsfahanî'nin yerine gelen vezir de aslen Rum kökenli, dindar bir Müslüman olan Celaleddin Karatay idi.⁵⁶ Her ne kadar bu ittifaka katkılarını ölçmemiz mümkün olmasa da Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresini elinde tutan kişilerin de öyle veya böyle Rum bağlantılı olması kayda değerdir.

d. İznik Rum İmparatorluğu–Türkiye Selçuklu Devleti İttifakının Malî Yansımaları

Anadolu'da Moğol istilâsının bedelini ödeyen Türkiye Selçuklu Devleti olurken, bundan malî anlamda yarar sağlayan İznik Rum İmparatorluğu olmuştur. Zira istilâ sonrası ardı arkası kesilmeyen haraç talepleri nedeniyle Selçuklu malî yapısı harap olmuştur. Dahası bu sırada büyük bir kıtlık meydana gelmiş ve sonuçta Türkler arasında yiyecek sıkıntısı baş göstermiştir. İznik Rum İmparatorluğu bu süreçte Türkleri ikmal görevini üstlenmiş; dolayısıyla iki ülke arasındaki ticari ilişkiler artmıştır. İznik Rum İmparatorluğu başta tahıl olmak üzere, pek çok tarım ürününü Selçuklu Türklerine ihraç etmiştir. Ticareti kolaylaştırmak için Denizli-Konya-Antalya hattında kervansaraylar inşa edilmiştir. Bunlardan birisi İznik Rum İmparatorluğu sınırlarına yığılan Türk boylarını karşılamak amacıyla yaptırılan Denizli yakınlarındaki Ak Han'dır. Türklerin içinde buldukları kıtlık gıda ürünlerine talebin artmasına ve gıda fiyatlarının fahiş seviyelere yükselmesine sebep olmuş, bu sayede İznik tebaası ve imparatorluk hazinesi oldukça zenginleşmiştir. Öyle ki imparatoriçenin kümes hayvanlarının bakımını

⁵⁶ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 186-188; Giebfried *The Mongol Invasions*, s. 134; Zehra Odabaşı, "Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, s. 575.

üstlenen kişiler Türklere yumurta satmaktan o kadar çok para kazanmışlardı ki imparatoriçe için mücevher ve incilerle işli bir taç alabilmişlerdi. Vatatzes bu tacı “yumurta-taç” olarak adlandırmıştı. İznik Rum İmparatorluğu, Türklere yapılan ticaretin yanı sıra hâlihazırdaki barış ve huzur ortamından da istifade ederek bu durumu kazanca çevirmiştir. Tarım ve hayvancılık alanlarında yeni düzenlemeler getiren Vatatzes’in çabaları kısa sürede karşılığını vermiş, ziraat, bağcılık ve hayvancılık ile meşgul olan ahali ile birlikte devlet de aynı derecede zenginleşmiştir. Böylece Vatatzes sık sık Avrupa topraklarında seferlere çıkmasına rağmen, maddî açıdan herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır⁵⁷.

3. İznik Rum İmparatoru Vatatzes’in Moğollar ile Diplomatik Temasları

İmparator Vatatzes bir yandan olası bir Moğol istilâsına yönelik her türlü tedbiri alırken diğer yandan da mümkün olduğunca Moğol radarına yakalanmamaya gayret sarf etmiştir. Bu sebeple Moğolların 1230’lu yıllarda Anadolu’nun doğusunda kendilerini göstermelerine ve hatta 1240’lı yıllarda nüfuz alanlarını İznik Rum İmparatorluğu’nun yanına başına kadar genişletmelerine rağmen onlarla herhangi bir temas kurmamıştır. Bu süreçte Batu ile Güyük arasındaki sorunlar ve Baycu’nun görevden alınmasıyla bu sorunların⁵⁸ Anadolu’ya yansımaları Vatatzes’e derin bir nefes aldirmiştir. O da bu sayede Balkanlardaki sorunlara yoğunlaşmaya fırsat bulmuştur⁵⁹. İznik belki de bu sayede Moğol tahakkümünden kurtulmuştur. Ancak 1251 yılında Mengü Han’ın Moğol tahtına oturması İznik Rum İmparatorluğu açısından başka bir dönüm noktası olmuştur.

İznik Rum İmparatorluğu ile Moğollar arasındaki ilk diplomatik temasın Moğol elçilerinin İznik’e gelmesiyle gerçekleştiği ittifakla kabul edilmekle birlikte, bu temasın tarihi hususunda çeşitli görüşler

⁵⁷ Angold, *A Byzantine*, p. 116-117; Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 177; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, s. 254-255; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 409-410.

⁵⁸ Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 181-184, 188-189.

⁵⁹ Murata, *The Mongols*, p. 485-486.

mevcuttur. Bizans tarihçisi Pakhymeres bu teması II. Theodoros Laskaris'in iktidarının başına koyarken,⁶⁰ Lippard'ın aktardığına göre konu üzerinde araştırmalarda bulunan M. A. Andreeva bu tarihlendirmeyi hatalı görmekte ve ilk temasın 1257 sonu ya da 1258 başlarında gerçekleştiğini iddia etmektedir⁶¹. Ancak Fransa Kralı IX. Louis'in emriyle Moğolları Hristiyanlığa döndürmek üzere onları ziyaret eden Rubruck'un verdiği bilgiler yukarıdaki tarihlendirmelerin hatalı olduklarını ortaya koymaktadır. Rubruck, Karakurum'da karşılaştığı bir Müslümanın Moğollar tarafından daha evvelden İznik Rum İmparatoru Vatatzes'e elçi olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Her an ülkesinin Moğol hışımına uğrayabileceğinden çekinen Vatatzes, bu görüşmede Müslüman elçiye rüşvet vererek Moğolların niyetini öğrenmeye çalışmıştır. Elçinin tavsiyesi üzerine zaman kazanmak adına bir karşı elçilik heyeti tertip etmiş ve Karakurum'a göndermiştir⁶².

Moğollardan İznik'e gelen bu ilk heyetin gönderiliş tarihi bilinmese de Mengü Han'ın iktidarının başlangıcının 1251 olması, Rubruck'un 1253 sonlarında gelen İznik elçisiyle karşılaşması ve Rubruck'un notlarında güzergâh süresi göz önüne alındığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 1251 yılında tahta oturan Mengü Han, Moğolların her istilâ öncesinde yaptıkları üzere, İznik Rum İmparatorluğu'na da bir elçilik heyeti göndermiştir⁶³. Moğol ultiatomunu ileten elçilik heyeti 1252 yılında Vatatzes'in huzuruna gelmiştir. Vatatzes de rüşvet yedirdiği heyet başkanının verdiği fikir üzere, zaman kazanmak amacıyla, Moğollara bir karşı heyet yollamıştır. Bu heyet Aralık 1253'de Karakurum'a varmış ve 4 Ocak 1254'de Rubruck ile karşılaşmıştır⁶⁴.

⁶⁰ Pakhymeres, s. 185.

⁶¹ Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 180.

⁶² Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayı'na Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 237.

⁶³ Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 180.

⁶⁴ Willem, *Mengü Han'ın*, s. 11-12, 186; Korobeinikov, *Byzantium and the Turks*, p. 189 ve dn.129, Murata, *The Mongols*, p. 484-485.

İznik Rum İmparatorluğu ile Moğollar arasında gerçekleşen ilk elçi teatisi bu şekilde gerçekleşmişti. Peki, Pakhymeres'in bahsettiği II. Theodoros'un iktidarının başlarındaki Moğol heyeti hikâyesinin aslı nedir? Burada da Rubruck'un verdiği bilgiler olayı açıklığa kavuşturmamıza imkân vermektedir. Rubruck, Akra'dan Mengü'nün ordugâhına gelen biri olan Keşiş Theodolus, öteki adı ile Raymond'dan bahsetmektedir. Mengü Han'a, IX. Louis ve Papa'ya göndereceği elçilik heyetine rehberlik edebileceğini söyleyip, bu görevi alan Theodolus, bir Moğol elçilik heyetiyle birlikte İznik topraklarına girmiş ve kendisinin de Papalık elçisi olduğunu iddia etmiştir. Vatatzes ile de görüşmüş, İmparator kendisinden Papalığı temsil ettiğine dair resmi belgeyi talep edince bu belgeyi gösterememiş, bunun üzerine hapse atılmıştır. Bu sırada Moğol elçilik heyeti hastalanarak ölmüş ve geriye heyetin hizmetkârları kalmıştır. Hizmetkârlar, elçilerin Moğol Hanı'nı temsil ettiğini kanıtlayan resmi belge niteliğindeki altın tablet (paize) de verilerek Mengü'ye geri gönderilmişlerdir. Rubruck işte bu hizmetkârlar ile Erzurum'da karşılaşmıştır. Rubruck, 12 Şubat 1255'ten kısa süre sonra Erzurum'da olduğuna göre, eğer elçiler çok oyalanmamışlarsa bu hesaplama Şubat'ın ilk yarısında İznik'ten ayrılmış olmalıdırlar. Rubruck'un ifadelerine göre Theodolus, kendisi Karakurum'a varmadan bir yıl önce görevlendirilmiştir. Rubruck Moğol ordugâhına 26 Aralık 1253'de varmıştır. Vatatzes 3 Kasım 1254'e kadar hayatta olduğuna göre, Rubruck'un da belirttiği üzere Theodosius ve Moğollar muhtemelen onunla karşılaştılar. Ancak, eğer elçilik hizmetkârları İznik'ten Şubat 1255'te ayrıldıysalar, bunu Vatatzes'in ölümünden üç ay sonra yapmış olmaktadır. Bu hesaplama hizmetkârları gönderen Rubruck'un belirttiği gibi Vatatzes değil, Theodoros'tur. Bu olaylar Theodoros'un 25 Aralık 1254'de tahta çıkışından kısa süre sonra ve Bulgar sınırına doğru yola koyulmadan hemen önce olmuş olmalıdır. Elçilik heyeti şüphesiz hastalık ve ölümler sebebiyle İznik İmparatorluğu'nda bir süre oyalanmıştır. Andreeva'nın zaman çizelgesi bu sebeple yanlıştır ve Pakhymeres'in verdiği tarih doğrudur: En nihayetinde saltanatının başlarında olan Theodoros bir Moğol elçilik heyetiyle görüşmüştür. Fakat bu heyeti karşılayan kendisi değil, babası Vatatzes'dir. Pakhymeres'in, Theodolus ve Mengü'nün elçilerinin gelişi ile onların

Vatatzes ile görüşmesi ve Laskaris'in elçilik heyetinden hayatta kalanları geri göndermesi olaylarını birleştirerek anlatmış olması mümkündür⁶⁵.

Görüldüğü üzere Rubruck ve Pakhymeres'in verdiği bilgiler birbirini tamamlamaktadır. Pakhymeres bu elçilik heyetinin gelişi ile ilgili ayrıntılı bir tasvir yapmaktadır: Moğol elçilerinin yaklaştığını duyan insanlar arasında korku ve kargaşa hâkimdir. Vatatzes⁶⁶, Moğolları kurnazlıkla alt etmeye karar vermiş, bu nedenle mağrur ve heybetli bir poz benimsemiştir. İznik İmparatorluğu'nun yenilmezliğini ve Moğollarla samimi ilişkiler arzusunu ilan etmek için doğuya haberciler yollamıştır. Ardından Moğolları karşılamak üzere adamlarını göndermiş, bunlara, elçileri en sert ve zorlu yollara yönlendirmelerini ve imparatorluğun bütün topraklarının benzer şekilde cazibesiz olduğunu bildirmelerini söylemiştir. Elçiler yaklaştığında imparator birliklerine demir zırhlar kuşanmalarını, yol boyunca sıralanmalarını ve savaşa hazır görüntüsü vermelerini emretmiştir. Yükseltilmiş, kapalı bir platform üzerinde oturan, etrafında bu görkemli ortama uygun giyinmiş saray görevlileri ve senatörler olan Vatatzes, muhteşem ve korkusuz bir görüntü vermiştir. Elçiler huzura vardıklarında İmparator'un bulunduğu platformun biraz uzağında tutulmuşlardır. Bizanslı yetkililer Moğollar ile tehditkâr bir tonda konuşurlarken, Vatatzes'i gizleyen perdeler aniden ve gizemli bir şekilde açılmış, bunun üzerine Moğolların dehşete kapılmıştır. Herhangi bir antlaşma yapılmamış ve Moğollar huzurdan gönderilmiştir⁶⁷.

Palailogos dönemi yazarlarının Laskaris hanedanının yaptıklarını ve karakterlerini abartma eğiliminde oldukları dikkate alınarak, Pakhymeres'in açıklamalarının olayın son derece süslenmiş ve yaratıcı bir yorumu olduğu düşünülmelidir. Zira İznik İmparatoru'nun küstahlığı

⁶⁵ Willem, *Mengü Han'ın*, s. 195-197, 264; Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 182-185.

⁶⁶ Her ne kadar metinde II. Theodoros Laskaris'in adı geçse de yukarıdaki bilgilerden sonra elçilerle muhatap olanın Theodoros değil, Vatatzes olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Pakhymeres, s. 187-189; Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 181-182.

karşısında Moğolların vurdumduymaz kalmasının tek açıklaması bu olmalıdır. Her ne kadar Rubruck Vatatzes'in "*Onları tanımaya başladıkten sonra Moğollara aldırmadığını*" ve "*Moğolların hiçbir ülkeyi güçle ele geçiremediklerini, bunu ancak entrika ile sağladıklarını*" söylese de bu ifadeler doğru değildir. Rubruck'un bahsettiği aldırma durumu olsa olsa o anki tehlikeyi savuşturmuş ve vakit kazanmış olmanın verdiği geçici bir rahatlaktır. Kaldı ki elçilerine yönelik böylesi bir muamele, Moğollar tarafından kesinlikle bir karşılık bulurdu. Bu sebeple anlatıda ciddi bir abartı mevcuttur ve bahsi geçen küstahlık yaşanmadığından olsa gerek, Moğollar misillemede bulunmamışlardır⁶⁸.

Böylece Vatatzes, usta diplomatik önlemleriyle Moğol tehlikesini uzun süre savuşturmuştur. Elbette ki bunda Moğolların dönem dönem yaşadıkları iç çekişmelerin de payı olmuştur. Ancak Vatatzes, gerek askerî gerekse de diplomatik alanlarda istilâyı önlemek için elinden geleni yapmıştır. Ölümünün öncesinde dahi Moğol tehlikesine yönelik önlemler almak üzere İznik'te çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Bununla birlikte Moğol tehlikesiyle en yakından mücadele etme görevi oğlu II. Theodoros Laskaris'e miras kalmıştır.⁶⁹

Sonuç

Moğol istilâsı ve Köseadağ Savaşı Türkiye Selçuklu Devleti için tam bir bozgun olduğu herkesin malûmudur. Ancak Moğol istilâsının İznik Rum İmparatorluğu'ndaki yansımaları hayli farklıdır. İstilânın halkta ve yönetici kesimde rutin bir tedirginliğe sebep olduğu ortadadır. Bununla birlikte Moğol istilâsı İznik Rum İmparatorluğu'nun temellerini sağlamlaştırması açısından önemli bir fırsat yaratmıştır. Vatatzes, Türkiye Selçuklu Devleti ile yaptığı ittifak sayesinde doğu sınırlarından - en azından Selçuklular bakımından- emin olarak ordusunu batı seferlerine sevk etme imkânı yakalamıştır. Keza aynı şekilde Moğol belâsıyla meşgul olan Selçuklu Sultanları da batı sınırlarını düşünmek zorunda kalmadan hareket edebilmişlerdir. Moğolların üstüne bir de

⁶⁸ Willem, *Mengü Han'ın*, s. 237; Lippard, *Byzantium and Mongols*, p. 184-185.

⁶⁹ Korobeinikov, *Byzantium and*, p. 190.

İznik Rum İmparatorluğu ile çıkacak bir savaş kısa vadede Selçukluları, orta vadede de İznik Rum İmparatorluğu'nu felâkete sürükleyecek biçimde Moğol nüfuzunu Anadolu'nun tamamına yayabilirdi. İmparator Vatatzes, bu bilinçle birçok Selçuklu şehrini belki de çok kolay biçimde ele geçirebilecek iken bunu yapmamış, 1211'den beri devam eden iyi ilişkileri ittifak ile taçlandırmıştır. Bu sayede Moğol tehlikesiyle burun buruna gelmemiş, genişlemesini ise esas hedefi olan Konstantinopolis ve Balkanlar yönünde sürdürmüştür. Türkiye Selçuklu Devleti ile iyi ilişkiler İznik Rum İmparatorluğu'nu malî açıdan da hayli rahatlatmıştır. İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerde ithalat-ihracat dengesi İznik Rumları lehine olduğundan bu durum imparatorluğun malî yapısının düzelmesine ve batı yönündeki seferlere kaynak temin edilmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak Moğol istilâsı dönemi İznik Rumları açısından -yaşanan tedirginliğin dışında- kayıptan ziyade kazanç olmuş, imparatorluk bu süreçte Lâtin İmparatorluğu ve Epir Despotluğu karşısında önemli mevziler kazanmıştır.

Kaynakça

ABÛL FARAC, Gregory, *Abûl Farac Tarihi*, Cilt II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

ACROPOLİTAE, Georgii, *Opera*, C. I, ed. A. Heisenberg & P. Wirth, B. G. Teubner, Stuttgart, 1978. İngilizce: *The History*, çev. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2007. Türkçe: *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

AKNERLİ, Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

ANGOLD, Michael, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford University Press, Oxford 1975.

AYÖNÜ, Yusuf, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışı'na Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi", *Bellekten*, C. LXXVI, S.276, Ağustos 2012, s. 403-418.

_____, "İznik İmparatorluğu Ordusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1, s. 39-54.

119 Moğol İstilası Karşısında İznik Rum İmparatorluğu

BAKIR, Abdullah, *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği* Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

BARTUSİS, Mark C, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992.

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

CHARANİS, Pete., "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, C. III, S. 2, Ocak 1961, s. 140-154. Türkçe: "Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir", çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 259-275.

CİHAN, Cihad, "Frigya ve Menderes Vadisinde Selçuklu-Bizans Hudut Muharipleri Olarak Türkmenler ve Kumanlar", *Uluslararası Dinar ve Frigya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2013)*, Hazer Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar 2013, s. 49-76.

Crusaders as Conquerors, The Chronicle of Morea, İng. çev. Harold E. Lurier, Columbia University Press, New York 1964.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

FAİLLER, Albert (Ed.), *Relations Historiques Georges Pachymérès*, C. I, Les Belles Lettres, Paris 1984.

Genceli Kiragos, Moğol İstilası: 1220-1265, çev. Mahmut Kemal Bey, Yay. Haz. Fuat Hacısalihoğlu & İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2018.

GİEBFRİED, John, "The Mongol Invasions and the Aegean World (1241-61)", *Mediterranean Historical Review*, C. XXVIII, S. 2, p. 129-139.

GÖKSU, Erkan, "Erzurum'un Sonbaharı", *Turkish Studies*, C. IV, S. 8, s.1286-1297.

_____, "Kösedağ Savaşı (1243)", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2009, s.1-14.

İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye (Selçuk Name)*, C. I-II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, C. XII, İstanbul 1987.

JACKSON, Peter, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Routledge, New York 2005.

Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon 2001.

KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.

KECİŞ, Murat, "Georgios Akropolites ve 'Tarih' Adlı Eseri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 45, Ankara 2009, s. 191-205.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

KOROBÊİNİKOV, Dimitri, *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford University Press, New York 2014.

LANGDON, John Springer, *John III Ducas Vatatzes' Byzantine Imperium in Anatolian Exile, 1222-54, The Legacy of His Diplomatic, Military and Internal Program for the Restitutio Orbis* Basılmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi, 1979.

LİPPARD, Bruce G, *Byzantium and Mongols, 1243-1341* Basılmamış Doktora Tezi, Indiana University, Uralic and Altaic Studies, 1983.

MURATA, Koji, "The Mongols' Approach to Anatolia and the Last Campaign of Emperor John III Vatatzes", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, S. 55, 2015, p. 470-488.

ODABAŞI, Zehra, "Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, s.575-602.

ÖZCAN, Altay Tayfun, "Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 16, 2013, s. 23-77.

Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayı'na Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

SHUKUROV, Rustam, *The Byzantine Turks, 1204-1461*, Brill, Leiden-Boston 2016.

121 Moğol İstilası Karşısında İznik Rum İmparatorluğu

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, DAKTAV, Antalya 2006.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara 1970, s. 1-147.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

UMAR, Bilge, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

_____, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

VÁSÁRY, István, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, New York 2005.

YÜCEL, Muallâ Uydu. *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

**Kadınların Güneşi “Mihrünnisâ”: Nurcihan’ın Ekonomik ve Politik
Faaliyetleri (1607-1627)**

Habibe Karayel KÜLÜNK*

Öz

Bâbürlü İmparatorluğu’nun (1526-1858) kurulduğu Hindistan topraklarında birçok kültür iç içe geçmiş vaziyetteydi ve bu kültürel çeşitlilik beraberinde farklı alanlarda kendisini gösteriyordu. Bunlardan en önemlilerinden biri de kadının sosyal yaşam içerisindeki konumuydu ki Bâbürlüler bu hususta gerek hâkimiyet sahaları içerisinde bulunan yerel kültürler gerekse çağdaşı devletlerarasında ayrı bir konuma sahipti. Bâbürlü kadınları birçok alanda kendilerini geliştirmelerinin yanında elde etmiş oldukları kazanımları kullanmak konusunda da geri durmamışlardı. Yönetim, sanat, edebiyat gibi alanlarda varlıklarını hissettiren saray kadınları ticaret faaliyetlerinde oldukça aktifti. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılda Hint kıtasına gelen Portekizliler ve İngilizlerle ticari ilişkiler kuran ve hatta bazılarının küçük çaplı ticari gemi filolarına sahip olduğu Bâbürlü saray kadınları, dönemin kadın algısının çok ötesinde faaliyetler gerçekleştiriyorlardı. Bu nedenle Bâbürlü saray kadınları bugüne dek uzanan kadın hakları ve kadınların sosyal yaşamda edindikleri konum sorunlarını, içerisinde buldukları dönemde geride bırakmış olmalarıyla kadının tarih içerisindeki rolünde önemli bir paya sahiplerdir. Bu çalışmada temel olarak Nurcihan Begüm ekseninde Bâbürlü İmparatorluğu’nda saray kadınlarının ekonomik ve politik faaliyetlerine odaklanarak, kadınların etkin konumları ve kendini gerçekleştirme sürecine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hindistan, Bâbürlü İmparatorluğu, Bâbürlü Saray Kadınları, Nurcihan Begüm, Ekonomi ve Politika.*

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, habibekarayel3@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7138-8570.
(Makale gönderim tarihi: 04.05.2021; Makale kabul tarihi: 30.05. 2021)

Sun of Women “Mehr-un-Nissa”: Nur Jahan Begam’s Economic and Political Activities (1607-1627)

Abstract

Many cultures were intertwined in the lands of India, where the Mughal Empire (1526-1858) was established. This cultural diversity was manifested in different fields along with it. One of the most important of these was related to the position of women in social life. The Mughals had a distinct position in this regard, both between local cultures within their domains and their contemporary states. In addition to improving themselves in many areas, Mughal women did not hesitate to use these privileges. The women of the court, who made their presence felt in fields such as management, art, and literature, were also playing a very active role in the commercial sense. The Mughal court women, who established trade relations with the Portuguese and British who came to the Indian continent in the 16th and 17th centuries and even had small-scale merchant ships, were carrying out activities far beyond the perception of women of the period. For this reason, the Mughal court women have an important share in the role of women in history, as they have left behind the problems of women's rights and the position they have acquired in social life, in the period they were in. This study will mainly focus on women's economic and political activities in the Mughal Empire on the axis of Nur Jahan Begam and will shed light on the process of research and self-realization.

Key Words: *India, Mughal Empire, Mughal Ladies, Nur Jahan, Economics and Politics.*

Giriş

Bâbürlülerin devlet yönetimi kendilerinden önce Hindistan'da kurulmuş olan Türk sultanlıklarından belirli hususlarda farklılıklar

sergiliyordu. Bunlardan bir tanesi de kadınların; devlet yönetimi, ticaret, diplomasi, askerî faaliyetler gibi alanlarda etkin rol oynamalarıydı. Saray kadınlarının birçok farklı alanda sergilemiş oldukları bu etkin duruş, Bâbürlülerin çağdaşı olan diğer devletlerde eşine az rastlanır bir durumdu. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntı da Bâbürlü padişahlarının ve ileri gelenlerinin genel anlamda sanatsal eğilimlerinin olmasıdır. İçlerinden büyük mimarlar, edebiyatçılar, müzisyenler, ressamlar ve dahası kıyafet tasarımcıları dahi çıkarmışlardır. Bu noktada sanat ve zanaatın koruyuculuğunu üstlenen Bâbürlü padişah ve devlet adamlarının eşlerinin de aynı derecede sanat, mimarlık, dekorasyon ve tasarım gibi alanlarda kendilerini geliştirdiklerini görmekteyiz.¹ Dolayısıyla kadınların siyasal ve sosyal alanlardaki girişimlerinin önü doğal olarak açılmış oluyordu.

Bâbürlülerde saray kadınlarının almış oldukları eğitim ve meziyetleri, saray erkânından erkeklerin sahip olduklarından aşağı kalır yanı yoktu. Hatta bazı noktalarda yönetimde yahut devlet idaresinde doğrudan etkin olan kadınların daha ön planda durdukları dönemler de olmuştur. Hamide Banu Begüm, Selimâ Sultan Begüm, Meryem ez-Zamânî, Nurcihan Begüm, Mümtaz Mahal, Cihanârâ Begüm, Zebunnisa Begüm, Gülbeden Begüm gibi şahsiyetler sosyal, siyasi ve iktisadi alanlarda buldukları katkılarla gerek Bâbürlü tarihinin zengin mirasının oluşmasında gerekse döneminde devletin sınırları içerisinde ve dışarısında birçok sahadaki etkinlikleriyle adlarından söz ettirmişlerdir.²

Çalışma her ne kadar Nurcihan Begüm'ün ekonomik ve politik faaliyetlerine odaklansa da Bâbürlülerde hangi saray kadını ile ilgili bilgi aktarılmış olursa olsun kati olan şey Bâbürlü kadınları, sahip oldukları

¹ Zahied Rehman Ganie, "Contribution of Royal Mughal Ladies in the Field of Art and Architecture from 1526-1707 A.D: A Brief Survey", *International Journal of Research - Granthaalayah*, Vol.6 (Iss.12): December 2018, s. 34.

² Esra Obuz, H. Hilal Şahin, "Bâbürlüler Döneminde Kadın ve Çocuk", *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları*, Ed. Dr. H. Hilal Şahin, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 112-119.

refah düzeyini konforlu bir yaşam sürmek adına kullanmaktan öteye geçmiş ve tarihe büyük bir miras bırakmışlardır. Bu kadınlar arasında; çok iyi derecede Farsça bilen ve şair Selimâ Sultan Begüm³, Hümayunname'yi kaleme alan Gülbeden Begüm⁴ ve Bâbürlü tarihinde bir dönem devleti yönetmeye dahi muvaffak olmuş, 1626'da Mehâbet Han'ın eline esir düşen kocası Cihangir'i bir savaş filinin üzerinden askerlerine emirler vererek kurtaran Nurcihan Begüm bulunmaktadır.⁵ Asıl adı Mihrünnisâ olan Nurcihan Begüm, Ekber Şah'ın hizmetinde bulunan Mirza Gıyas Bey'in kızıdır. 1611 yılında Cihangir Şah ile evlenmiştir. Öncesinde Nurmahal ismini almış daha sonra Nurcihan adıyla anılmıştır. Güzelliği, zekâsı ve becerisiyle kısa zamanda kocası üzerinde etkili olmuş ve Bâbürlü sarayındaki etkisi giderek artmıştır.⁶ 1616-1619 yılları arasında Bâbürlü sarayında bulunan Thomas Roe ve Edward Terry gibi İngiliz elçilerinin tanık oldukları manzara, Nurcihan Begüm'ün ne denli etkin olduğunun herkesçe konuşulduğu bir dönemdir.⁷ Nurcihan Begüm ardında devlet yönetiminden denizaşırı ticarete uzanan bir miras bırakmıştır.

³ S. M. Jaffar, *Education in Muslim India*, IAD Oriental Series: 16, Idarah-i Adabiyat-i Delli, India 2009, s. 193.

⁴ Gul-Badan Begam, *Humâyûn-nâma*, Translated by Annette S. Beveridge, London, 1902; Ayrıca bkz. Gülbeden, *Hümayunnâme*, Farsçadan çeviren: Abdürreb Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987; Ayrıca bkz. Hilal Şahin, "Bâbürlü Sultanı "Gülbeden Begüm"", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, İlkbahar – 2016.

⁵ William Foster, *The English Factories in India 1624-29*, A Calendar of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1909, s. xvii.

⁶ İqtidar Husain Siddiqui, "Nurcihan", *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 251; Nurmahal "Sarayın nuru", Nurcihan "Dünyanın nuru" anlamına gelmektedir. Bu bilgi için bkz. Jahangir, *The Jahangirnama, Memoirs of Jahangir, Emperor of India*, Translated, Edited, and Annotated by Wheeler M. Thackston, Oxford University Press, 1999, s. 190.

⁷ Edward Terry, *A Voyage to East India*, London, 1777, s. 406; Ayrıca bkz. Sir Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul*

Saray Kadınlarının Ticarete Olan İlgisi

Bâbürlüler Hindistan'da bir devlet kurmanın yanında devasa bir ticaret hattının da sahibi konumuna gelmişlerdi. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa menşeli ticaret filolarının Hint kıtasına ayak basmalarının ardından hâlihazırda var olan ticaret hacmi giderek daha da büyümüştü. Gelişen koşullar ve ticaret gemilerinin filolara dönüşmesiyle sayılarının artması Hindistan topraklarında yeni bir girişim çağının kapısını aralamıştı. Hint gemileri, Arap Denizi'nde serbestçe dolaşüyor ve Hindistan'dan tekstil kumaşları, biber ve baharatları, zencefil, boyalar, afyon vb. Batı Asya'ya (Arabistan, Afrika, İran) taşıyorlardı. Bunun yanında şarap, parfüm, brokar, Çin malları, altın, gümüş, fildişi, kehribar, inci, at, köle vb. getiriyorlardı.⁸ Surat limanı bu noktada oldukça stratejik bir yerdi.⁹ Bâbürlü döneminin ticareti genellikle iş dünyası tarafından gerçekleştirilirdi ancak bazı devlet adamları, şehzadeler ve begümlerin örneklerinde olduğu gibi, devletin bu alanla ilgilenen bazı soyluları da vardı.¹⁰

Genel olarak bakıldığında ticaretin zorluğu, ekonomik girişimlerin sert iklimi, kadınları bu tür bir girişimden uzak tutan önemli nedenler arasında görünmektedir. Özellikle saray kadınları bu gibi sebeplerden ötürü ticari münasebetlerden genellikle uzak durmuşlardır. Lakin Bâbürlü döneminde bunun aksi bir durum kendini göstermiştir. Ülkede

1615-1619 As Narrated in His Journal and Correspondence, Edited From Contemporary Records By William Foster, B.A, Volume II, London, 1899, s. 436; Ayrıca bkz. Beni Prasad, *History of Jahangir*, Third Edition, The Indian Press (Publications) Private Ltd., Allahabad, 1940, s. 164.

⁸ D. Pant, *The Commercial Policy of the Moguls*, Foreword by Hon. Lord Meston, Bombay 1930, s. 106-107.

⁹ W. H. Moreland, *From Akbar to Aurangzeb by Moreland*, A Study in Indian Economic History, London 1923, s. 209.

¹⁰ Satish Chandra, "Commercial Activities of the Mughal Emperor During the Seventeenth Century", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 22 (1959), s. 264-269.

çok elverişli bir dış ticaret ağının inşa edilmiş olması bazı saray kadınlarının ilgisini bu yöne çevirmelerine neden olmuştur.¹¹

Saray kadınlarının ticarete olan ilgisi zamanla Çin tipi *cung*¹² tarzı gemiler edinmelerinin dahi önünü açtı. Bazıları 1200 ton kadar ağırlığa ulaşabiliyordu. Örneğin, John Sandcrofte tarafından ticaret alanında “büyük bir maceracı” olarak ifade edilen Cihangir'in annesi Meryem ez-Zamânî, bu kalibrede bir *cung*'a sahipti.¹³ Meryem ez-Zamânî ticaret sahasında öylesine aktifti ki John Jourdain'in günlüklerinde, himayesi altında olan kişilerle geniş bir ticaret ağı olduğundan bahsedilir. Bunlardan birinde kendisine ait olan bir geminin, Mokha'ya seyahat etmek üzere satılacak mallar (pirinç, purdah vb.) ile doldurulduğunu söylemektedir. Bu gemilerden birinin adı *Rahimi* idi.¹⁴ Bu noktada ticari gemiler oldukça ehemmiyet arz ediyordu öyle ki *Rahimi*, Portekizliler tarafından ele geçirildiği için bir savaş dahi patlak vermişti.¹⁵ Rahimi, Kızıldeniz'de ticaret yapan Hint gemilerinin en büyüğüydü. Yaklaşık 700 yolcu kapasitesi olan bu gemi Portekizliler tarafından kaçırılarak Goa'ya götürülmüş ve Portekizliler ile Bâbürlü sarayı arasında görülmedik ölçüde bir kriz meydana getirmişti. Cihangir Şah'ın aldığı tedbirler ve uyguladığı ambargolar konunun ne denli ehemmiyetli olduğunun bir

¹¹ Rekha Misra, *Women in Mughal India (1526-1748)*, Munshiram Manoharlal Oriental Publishers and Booksellers, Allahabad 1967, s. 68.

¹² Cong/Djong/Junk, Uzak Doğu'da Çinlilerin *cung* adını verdikleri büyük denizler için tasarlanmış yelkenli Çin gemisi modeli. Bkz. Gerret Pieter Rouffaer, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders Naar Oost-Indië Onder Cornelis de Houtman 1595-1597*, Vol. I. Den Haag: 'S-Gravenhage M. Nijhoff, 1915, s. 71.

¹³ William Foster (ed), *Letters Received by the East India Company (LREIC), Transcribed from the 'Original Correspondence' Series of the India Office Records, Six Volumes, Vol. II. (1613-15)*, 1897, s. 213, “John Sandcrofte to the East India Company. Laus Deo. In Zurat, The 29th November, 1614.”

¹⁴ John Jourdain, *Journal of John Jourdain 1608-1617*, Edited By William Foster, Cambridge, 1905, s. 186, 191, 209.

¹⁵ Foster, *LREIC*, Vol. II, s. 213, “John Sandcrofte to the East India Company. Laus Deo. In Zurat, The 29th November, 1614.”

göstergesiydi.¹⁶ Diğer yandan Portekizlilerin bu gemi ve beraberindekiler karşılığında 33.500 riyal istemeleri ise geminin önemli olduğunun bir diğer kanıtıydı.¹⁷ Cihangir Şah'ın annesi Meryem ez-Zamânî, ticarete ve özellikle deniz aşırı ticarete dikkat çekici bir düzeyde ilgi gösteriyordu.¹⁸ Ticaretle uğraşan dönemin tüccarları arasında en büyüğü olarak nitelendiriliyordu. John Sandcrofte, Meryem ez-Zamânî ile ilgili "Bâbürlülerin annesi büyük bir maceraperest, bu da Bâbürlülerin Portekizlileri buradan kovmasına neden oldu", demektedir.¹⁹

Aynı zamanda Nurcihan Begüm de ticari faaliyetler konusunda oldukça aktif bir kadındı. Bu sebeple çok sayıda gemi tutmuştu ve dış ticaret ile uğraşıyordu.²⁰ Bir bakıma Nurcihan Begüm, İngilizlerle ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nurcihan Begüm özellikle İngiliz gemileri ile mallarını göndermeye istekliydi; ancak Bâbürlüler ve Portekizliler arasındaki kötü ilişkiler yüzünden mallar Hindistan'dan çıkamıyordu.²¹ Daha sonra İngiliz mallarının koruyuculuğunu üstlendi.²² Nurcihan Begüm, Hollandalılar ve

¹⁶ Ellison B. Findly, "The Capture of Maryam-uz-Zamânî's Ship: Mughal Women and European Traders", *Journal of the American Oriental Society*, Apr. - Jun., 1988, Vol. 108, No. 2, (Apr. - Jun., 1988), s. 227.

¹⁷ William Foster (ed), *LREIC*, Vol. I. (1602-1613), With an Introduction Frederick Charles Danvers, London 1896, s. 186-188.

¹⁸ Enver Konukçu, "Cihangir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 538.

¹⁹ Foster, *LREIC*, Vol. II, s. 213, "John Sandcrofte to the East India Company. Laus Deo. In Zurat, the 29th November, 1614". Ayrıca bkz. Foster, *LREIC*, Vol. I, s. 162-184, "A relation in two papers of my time spent since the second of April 1612 when I was left by Sir. H. M. to guard Aden till (torn away) of May, and from thence of the principals of our business till the 16th of August, when disembarked out of the Straits of Bab-el-Mandeb."

²⁰ Radhakamal Mukerjee, *The Economic History of India: 1600-1800*, Memoir of the United Provinces Historical Society, India, 1967, s. 83.

²¹ Pant, *The Commercial Policy...*, s. 165.

²² Sir Thomas Roe, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul 1615-1619 As Narrated in His Journal and Correspondence*, Edited

129 Nurcihan'ın Ekonomik ve Politik Faaliyetleri (1607-1627)

İngilizlerle dostane ticari ilişkilere girerek ve onların yardımlarıyla geniş ticari faaliyetlerde bulundu ve çok büyük kâr elde etti.²³ Nurcihan Begüm, İngiliz ve Hollandalıların yanında her ne kadar kötü bir ilişki ağı olsa da Portekizlilerle ticari güvenlik ve kâr için işbirliği yapmakta tereddüt göstermeyen, son derece zeki ve pratik bir tüccar sayılırdı. İş girişimlerinin birçoğu özel Portekiz tüccarlarının iş birliğine dayanıyordu ve gemileri düzenli olarak Portekizlilere *cartaz*²⁴ ödüyordu.²⁵ Ticaretle uğraşan ve gemileri olan bir diğer isim de Şah Cihan ve Mümtaz Mahal'in kızları olan Cihanârâ Begüm'dü.²⁶ Sahibî ve Gencevâr adlı gemileri ile Cidde'ye hacılar götürülüyordu. Bunun yanında değerleri 5000 ila 10 bin rupi arasında değişen malların da taşıyıcılığını yapıyordu.²⁷

Nurcihan Begüm'ün Ekonomik Faaliyetleri

From Contemporary Records By William Foster, B.A, Volume I-II, London 1899, s. 436,444.

²³ William Foster, *The English Factories in India 1642-45*, A Calendar Of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1913, s. 148, "Francis Breton, William Fremlen, Thomas Merry, Thomas Adler, William Thurston, and Richard Fitch at Swally Marine to the Company, January 27, 1644 (O.C. 1858).".

²⁴ Cartaz; Portekizliler tarafından on altıncı yüzyılda (yaklaşık 1502-1750) Hint okyanusunda verilen bir deniz ticaret lisansı veya geçiş belgesidir. Adı, evrak/belge anlamına gelen Portekizce 'cartas' teriminden türemiştir. Bkz. Charles Ralph Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825*, The History of Human Society, General Editör: J. H. Plumb, Hutchinson of London 1969, s. 48.

²⁵ William Foster, *The English Factories in India 1618-1669*, A Calendar of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1906, s. xv.

²⁶ Enver Konukçu, "Cihanârâ Begüm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 536.

²⁷ Karuna Sharma, "A Visit to the Mughal Harem: Lives of Royal Women", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 10 Jul 2009, s. 164.

Bâbürlü saray kadınları arasında özellikle Nurcihan Begüm, bir dönem devletin idare mekanizmasını yönetecek konuma erişmişti ki onun döneminde Avrupalılar arasında en fazla değer gören İngilizler olmuşlardı. Portekizlilerin aksine kendi dinlerini tebliğ etmek amacı gütmeyen İngilizler, Bâbürlülerle en yüksek seviyelerde ticari antlaşmalar imzalamak niyetindeydiler.²⁸ Özellikle Bâbürlü sarayına giden ve diplomatik temaslarda bulunan İngiliz Büyükelçi Thomas Roe, Nurcihan Begüm'ün saraydaki etkinliği ile ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır.²⁹ Nitekim İngilizlerle ticaret yapılması hususunda Cihangir'in 1624'te vermiş olduğu ferman üzerinde Nurcihan Begüm'ün etkisinin olduğu düşünüldüğünde, O'nun bu bağlamda rolünü daha iyi görmekteyiz.³⁰ Roe, Nurcihan Begüm'ün sarayda yapılan görüşmelerde ve ayrıca yabancı mal ve lüks eşyaların talebini belirlemede önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.³¹ Roe, Nurcihan Begüm için "Nurmahal benim arabulucum onun erkek kardeşi benim simsarım" demektedir.³² Bu ifadeler, Roe'nin bir bakıma kendisini Nurcihan Begüm ile samimi bir ilişki kurduğu izlenimini uyandırma gayretinden kaynaklanmış olabilir. Ancak her hâlükârda bu ifade bizlere Nurcihan Begüm'ün ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

İngilizlerin 17. yüzyılın başlarında Hindistan coğrafyasına gelişlerinin ardından daha fazla hareketlenen ticaret, kısa sürede her alanda etkisini göstermeye başladı. Nitekim saray erkânından birçok insan ticarete atılarak bölgede gelişen ekonomik faaliyetler içerisinde kendilerine yer kazanmaya başladılar. Bu saray erkânı arasında

²⁸ Ellison Banks Findly, *Nur Jahan Empress of Mughal India*, Oxford University Press, Oxford-New York 1993, s. 131.

²⁹ Roe, *The Embassy of...*, Vol. I-II, s. 436,444.

³⁰ Phanindranath Chakrabarty, *Anglo-Mughal Commercial Relations 1583-1717*, O. P. S. Publishers Private Ltd., Calcutta, 1983, s. 593.

³¹ Roe, *The Embassy of...*, s. 436.

³² William Foster (ed), *LREIC*, Vol. VI. 1617 (July to December), London 1902, s. 145, "Sir Thomas Roe to the Factors at Surat. Leskar, six course from Mandoa, 8th November, 1617."

kadınlar azımsanacak sayıda değillerdi. Hâlihazırda kadınların etkisinin bir hayli fazla olduğu Bâbürlü sarayında ise bu yeni girişim çağı Bâbürlü kadınlarının da kendi ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmelerinin önünü açmış oldu. Ticaret ile ilgilenen veya ticaret yapan kadınların çoğunluğu yönetici ailelere mensup olanlar ve soylu kadınlardı. Hanedan mensubu kadınlar işte bu noktada ellerindeki fırsatı değerlendirerek aktif olarak ticari faaliyetlerde bulundular.³³ Hanedan kadınlarının görünüşe göre ayrıcalıklı bir konumda oldukları ve içerisinde buldukları durumdan dolayı iyi eğitim alabildiklerini, onların bir iş kurma fırsatını yakaladıklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan Bâbürlü kadınlarının sahip oldukları bu ayrıcalıkları kendilerini edebî şahsiyetlere ve iş kadınlarına dönüştürecek şekilde olumlu yönde kullandıklarını görmekteyiz.

İngilizlerin ilk resmi temasını gerçekleştirmek üzere Bâbürlü sarayına gelen Thomas Roe, Nurcihan Begüm'ün saray yönetimi üzerindeki etkisini en yakından tanıyan kişilerden olmuştu. Onun görmüş olduğu bu tablo o dönem için alışıl gelmiş bir şey değildi. Asya'nın güneyinde Hindistan gibi kozmopolit bir coğrafyayı elinde tutmayı başarmış olan bu devasa imparatorluk üzerinde bir kadının bu denli aktif politikalar yürütmesi çok sık görülebilir bir durum değildi.

Nurcihan Begüm ve Bâbürlü sarayı açısından bakıldığında ise bu durum, örneklerine sık rastlanılan bir şeydi. Bâbürlü kadınları birçok saray kadının sahip olduğu iki önemli unsura sahipti. Bunlardan biri hiç şüphesiz varlıklı olmaları diğeri ise istediklerini gerçekleştirebilecek zamanlarının olmasıydı. Bu kadınları farklı kılan yönleri ise onların zenginliklerini ve zamanlarını yalnızca buldukları konumun keyfini

³³ Ambika Singh, "Professions of Women during the Mughal period: Contrasting Aspects", *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (National Conf. On 21st Century: Changing Trends in the Role of Women-Impact on Various Fields)*, Vol. 6, Sp. Issue: 3, March: 2018 (IJRSML), s. 222.

sürmek ve *zenana*³⁴ içerisinde dışarıdan bağımsız bir şekilde yaşamlarını geçirmek yerine gerçekçi, ekonomik ve politik faaliyetlerle değerlendirmeleriydi.³⁵

Bâbürlü saray kadınlarının tek geliri kişisel ticari teşebbüslerine dayanmıyordu. Bâbürlü haremdeki kadınlara, kişisel ihtiyaçlarını karşılamaları için düzenli olarak ödenek ve bakım için hibeler veriliyordu. Hediye olarak da sunulabilen hanedan kadınlarının aldıkları ödenekler, büyük ölçekte para şeklinde oluyordu. Genellikle ödeneğin yarısı kadarı saray hazinesinden nakit olarak ödenirken diğer yarısı, geliri genellikle gerekli miktardan daha fazla getiri sağlayan arazi tahsisi veya kira ödeneği şeklinde veriliyordu.³⁶ Bu topraklar *câgîr*³⁷ ya da bir başka şekliyle *pargana*³⁸ olarak adlandırılıyordu.

Nurcihan Begüm ticari teşebbüslerinin yanında birçok *câgîre* de sahipti. Ecmîr'in yaklaşık 20 mil doğusunda bulunan Ramsar'daki *câgîr* bunlardan yalnızca bir tanesiydi. 1617 yılında Cihangir, Şehzade Cihangir komutası altındaki İmparatorluk kuvvetlerinin Dekken'deki zaferinin mutlu haberini aldığı anda bu uğurlu vesileyle Nurcihan Begüm'e, yıllık geliri 200–bin rupi olan Toda *parganasını*, *câgîr* olarak

³⁴ Bâbürlü İmparatorluğu'nda harem dairesi bu isimle adlandırılmaktadır. Haremin içerisinde ayrıca odalar bulunmaktadır. Bkz. Mazhar-ul-Haq Khan, *Purdah and Polygamy: A Study in the Social Pathology of the Muslim Society*, Nashiran-e-İlm-o-Taraqiyet, 1972, s. 68,103,112.

³⁵ Findly, *Nur Jahan Empress...*, 1993, s. 132.

³⁶ Niccolao Manucci, *Storia Do Mogor or Mogul India 1653-1708*, Indian Text Series Vol. III, Translated By William Irvine, London 1907, s. 375.

³⁷ Feodal arsa ödenekleri veya arazi tahsisi olarak verilen toprak parçasıdır. Bkz. H. H. Davies and W. Blyth (ed), *Report on the Revised Settlement of the Pergunnahs of Umritsur, Sowrian, & Turun Tarun, of the Umritsur District, in the Umritsur Division*, Lahore: Government Civil Secretariay Press, 1873, s. 29.

³⁸ Birkaç köyden meydana gelen toprak parçası veya bir eyaletin bir bölümüdür. Bkz. Ramsay Muir, *The Making of British India 1756-1858*, Historical Series No. XXVIII, Publications of the University of Manchester, London-New York-Bombay 1917, s. 289.

sunmuştu.³⁹ Nüfus ve arazi yardımlarına ek olarak Nurcihan Begüm, ayrıcalıklı konumu nedeniyle bazı istisnai hediyeler ve hibelerden de yararlanıyordu. 1622'de babası Mirza Gıyas Bey (Cihangir Şah tarafından vezirliğe getirildikten sonra kendisine İ'timâdüdevle unvanı verilmiştir) öldüğünde, mirası kendisine devredilmişti.⁴⁰ Nurcihan Begüm'ün ayrıcalıkları yalnızca bunlarla da sınır kalmıyordu. Aynı zamanda Bengal ve Butan'dan gelen mallar için Sikenderâ'da *octro*⁴¹ toplama hakkına da sahipti. Üstelik bu görev için Nurcihan Begüm'ün şahsi memurları dahi vardı.⁴² İmparator Şah Cihan da bağış yapma ve soylu kadınlara ödenek verme uygulamalarına devam etmiş, tahta çıkışının ardından Nurcihan Begüm'e yılda iki *lakh*⁴³/ikiyüzbin rupi bakım yardımı vermişti.

Bu ölçekteki bir ekonomik organizasyonun elbette tek bir kişi tarafından idare edilmesi mümkün değildi zira Nurcihan Begüm'ün sahip olduğu topraklar, ticari gemiler ve vergilerinin toplanması işi meşakkatli ve disiplinli bir süreç gerektiriyordu. Esasında bu noktada yalnızca Nurcihan Begüm özelinde olmamakla birlikte haremdeki kadınların da bu tür ihtiyaçları söz konusuydu ki bu noktada kadınlar,

³⁹ Jahangir, *Tuzuk-ı-Jahagiri*, Memoirs of Jahangir from the First to the Twelfth Year of His Reign, Vol. I, Translated By Alexander Rogers, Edited By Henry Beveridge, London 1909, s. 380.

⁴⁰ Jahangir, *The Tuzuk-ı-Jahangiri*, Memoirs of Jahangir from the Thirteenth to the Beginning of the Nineteenth Year of His Reign, Translated By Alexander Rogers, Edited By Henry Beveridge, Vol. II, London 1914, s. 228.

⁴¹ "Octrio" Bazı ülkelerde bir şehre veya şehre giren çeşitli mallara uygulanan vergidir. Bkz. *The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary*, "Octrio", In Three Volumes, Volume III., Secon Edition, The Reader's Digest Association, 1964, s. 1213.

⁴² Francisco Pelsaert, *Jahangir's India*, Translated from the Dutch By W. H. Moreland, Cambridge, 1925, s. 4.

⁴³ "Lakh" 1 lakh birim değeri olarak 100.000'e (yüzbin) denk düşmektedir. Genellikle rupi para birimi için kullanılmaktadır. Bkz. *The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary*, "Lakh", In Three Volumes, Volume, Vol. I., The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962, s. 490.

çeşitli *câgîr*lerin ve hibelerin yönetimiyle ilgilenmesi için memur ve görevlilerin atamalarını, kendileri yapıyorlardı. İmparatorluk kadınları, begüm ve diğer soylu kadınların sahip oldukları mülkler, topraklar ve gelirlere göz kulak olan bir *nazır*⁴⁴ bulunuyordu.⁴⁵ Örneğin Nurcihan Begüm'ün *câgîr*leri ile ilgilenen *vekilleri* vardı. Bu görevliler diğer yandan büyük bir ev ya da büyük bir saray bahçesi inşa etmek gibi işlerle de ilgileniyorlardı.⁴⁶

Nurcihan Begüm'ün İç ve Dış Politikadaki Etkinliği

Ekonomik güce sahip olan bir kadının yönetimde de etkinliğe sahip olabileceğini düşünmek açıkçası normaldir. Nitekim Nurcihan Begüm birçok ekonomik faaliyet yürüten ve etkinlik sahasını genişleten diğer saray kadınları arasında farklı bir noktadaydı. Onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliği devlet yönetiminde doğrudan etkin bir konumda olmasıydı. Cihangir'in devlet yönetimindeki ilgisizliği Nurcihan Begüm'e geniş yetkiler sunmasına neden olmuştu. Ferman yazma hakkı sadece Sultan'a (Padişah'a) ait iken, bu durumun tek istisnası Nurcihan Begüm'dü.⁴⁷

Cihangir, "Begüm" unvanıyla birlikte adeta Nurcihan Begüm'e kendi haklarının ve yetkilerinin tamamını vermişti.⁴⁸ Nurcihan Begüm bir bakıma imparatorluğun fiilen yöneticisi konumundaydı. Cihangir'in

⁴⁴ Bâbürlü sarayında, haremde çeşitli görevler kapsamında denetmenlik ve güvenlik gibi konulardan sorumlu olan hadımlara verilen genel addır. Bkz. Niccolao Manucci, *Storia do Mogor or Mogul India 1653-1708*, Indian Texts Series Vol. II, Translated By William Irvine, London 1907, s. 350-351.

⁴⁵ Manucci, *Storia Do Mogor...*, Vol. II, s. 351.

⁴⁶ Jahangir, *The Tuzuk...*, 1914, Vol. II., s. 192.

⁴⁷ Nagendra Kr. Singh (ed.), "Nurjahan", *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh*, Vol. IV, New Delhi 2001, s. 369.

⁴⁸ Henry Miers Elliot & John Dowson, *The History of India as Told by its Own Historians, the Muhammadan Period*, The Posthumous Papers Of The Late, Edited And Continued By Professor John Dowson, Vol. VI, London 1875, s. 405.

tüm yetkilerini kullanabiliyordu.⁴⁹ Esasında Cihangir'in Nurcihan Begüm'e tanıdığı bu imtiyazın bir altyapısı vardı. Cihangir Şah estetik anlayışa (resim, müzik, mimari vb.) sahip olan bir hükümdardı. Bu noktada Nurcihan Begüm hem estetik anlayış konusunda hem de yöneticilik vizyonu açısından Cihangir'e birçok yönden katkıda bulunuyordu. 1611 yılında Cihangir'le evliliğinin birkaç yıl sonrasında Nurcihan Begüm, kendi mührü olan, Cihangir Şah ve kendisinin isimlerinin olduğu paralar basılan, ticaretle uğraşan ve imparatorluğun birçok noktasında adına muhteşem binalar inşa ettirmiş olan bir kadın haline gelmişti.⁵⁰ Nurcihan Begüm, Cihangir için birçok şey demektir. Kocasının üzerinde sınırsız bir etkiye sahipti.⁵¹ Onunla ava dahi katılıyordu. Cihangir, onun avlanma yeteneğinden hayranlıkla bahsetmektedir.⁵² Nurcihan Begüm'ün hükümdarlık konusunda sergiledikleri bunlarla sınırlı değildi.

1626 yılında Kâbil Valisi Mehâbet Han'ın isyan etmesi üzerine Cihangir harekete geçmiş ve başarısızlıkla sonuçlanan bu hareket sonucunda Cihangir, Mehâbet Han'a esir düşmüştü. Bir savaş filinin tepesinde savaşa giren Nurcihan Begüm, kocasının serbest bırakılması için müdahale etti ve bir savaş filinin üzerinde verdiği komutlarla Cihangir'i esir olmaktan kurtardı.⁵³ Nurcihan Begüm'ün politikadaki

⁴⁹ Sharma, "A Visit to the...", s. 161.

⁵⁰ Ira Mukhoty, *Daughters of the Sun*, Aleph Book Company, Mumbai-India, 2018, s. 137-138.

⁵¹ A. V. Williams Jackson (ed.), *History of India (In 9 Volumes), Vol-IV Medieval India from the Mohammedan Conquest to the Reign of Akbar the Great*, Asian Educational Service, New Delhi, 1987, s. 81.

⁵² Jahangir, *Jahangirnama*, s. 219; Cihangir Şah, Nurcihan Begüm'ün aslanları avlamasından bahsetmiş ve onun okçuluğu için övgüler yağdırmıştır. Bkz. Canan Kuş Büyüktaş, Sevilay Karataş Yozgat, "İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Olan Aşkının Tüzük-i Cihângîrî'deki Yansımaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, s. 1599.

⁵³ Nurcihan Begüm savaş meydanındaki askerleri bir filin üzerinden verdiği komutlarla idare etmiştir. Bkz. Renuka Nath, *Notable Mughal and Hindu*

etkinliği onun doğal yetenekleriyle beslenen bir durumdu. Kendisine karşı gerçekleştirilen aleyhinde olan her hareketi lehine çevirmeyi başarabiliyordu. Cihangir'i esaretten kurtarmasının ardından bu durumu, Mehâbet Han'dan intikam alınması konusunda taraftarlarını kışkırtarak lehine çevirmişti.⁵⁴

Fermanlara ek olarak, vezirler tarafından verilen *Hasb-ül-Hüküm* (emir/hüküm), hanedan kanından prensler tarafından yayımlanan *nişanlar* ve sarayın diğer yetkilileri tarafından sunulan *sened* ve *pervâne* de diğer önemli resmî belgeler arasındadır.⁵⁵ Çok istisnai durumlarda, hüküm, sened, nişan⁵⁶ ve pervâne gibi resmî belgeler de bir begüm ya da hanedan hanımları ve kızları tarafından verilebiliyordu. Bu istisnai ayrıcalığa yalnızca Hamide Banu Begüm⁵⁷, Meryem ez-Zamânî, Nurcihan Begüm ve Cihanârâ gibi saray haremünde en yüksek rütbeye sahip olan kadınlar erişebilmişlerdi.⁵⁸ Fermanları mühürlemek hanedan kadınlarının imtiyazları arasındaydı. Bu nedenle, *İmparatorluk Mührü* veya *Mühür Yüzüğü* aynı zamanda saray haremünde de tutuluyordu ki burada imzalanan evraklar gizli

Women in the 16th and 17th Centuries A.D., Inter-India Publications, 1990, s. 83; Nawwab Samsam-ud-Daula Shah Nawaz Khan, *The Maathir-ul-Umara*, Being Biographies of the Muhammadan and Hindu Officers of the Timurid Sovereigns of India from 1500 to about 1780 A.D., Vol. II, Part I, Translated by H. Beveridge, Janaki Prakashan, New Delhi 1979, s. 18.

⁵⁴ Francis Gladwin, *The History of Jahangir*, Edited by Rao Bahadur, B. G. Paul & Co. Madras, 1930, s. 146.

⁵⁵ Misra, *Women in Mughal*, s. 67.

⁵⁶ *A Descriptive List of Farmans, Manshurs and Nishans Addressed by Imperial Mughals to the Princes of Rajasthan*, Published by Directorate of Archives, Government of Rajasthan, Bikaner, New Delhi The 21st June, 1962, s. 32-35.

⁵⁷ Krishnalal Mohanlal Jhaveri, *Imperial Farmans (A. D. 1577 to A. D. 1805) Granted to the Ancestors Of His Holiness The Tikayat Maharaj*, Translated Into English, Hindi and Gujarati, with Notes, the News Printing Press, Bombay, "Farman No. 3".

⁵⁸ Indian Historical Records Commission (IHRC), *Proceedings of Meetings*, Vol. VIII, November 1925, Calcutta 1926, s. 167-169.

danışmanlar ve padişah tarafından inceleniyordu.⁵⁹ Hindistan'da kurulan diğer Müslüman sultanlıkların aksine Bâbürlülerde fermanlar farklı bir özellik taşıyordu. Daha güçlü bir etki ve yetkiye sahip olan bu fermanlar Hamide Banu Begüm, Meryem ez-Zamânî, Nurcihan Begüm, Cihanârâ Begüm gibi şahsiyetlerin yetki sınırları içerisindeydi. Özellikle Nurcihan Begüm döneminde bu daha otoriter bir mahiyette arz edilmiştir. Nurcihan Begüm'e ait olan fermanların çoğunluğu onun yükselişte olduğu ve yönetimde doğrudan etkin olduğu 1622 ile 1627 arasında çıkarılmıştır.⁶⁰

İngiliz, Hollandalı ve Portekizlilerle dış ticaret ağı oluşturmuş ve aynı zamanda padişah mührünü elinde bulunduran Nurcihan Begüm dış dünya ile iletişim içerisindeydi. Nitekim Nurcihan Begüm'ün sahip olduğu etkinlik düşünüldüğünde açıkçası bu tür dış ilişkilerin kurulması onun açısından çok da zor değildir. Genel olarak, yabancı ülkeler ve yabancı kişiler/elçilerle yapılan tüm yazışma ve görüşmeler Bâbürlü padişahları ve saray yetkililerinin önemsedikleri durumlardır. Onlarla tanışmak ve aracılıklarıyla yurt dışından gelen ürünleri tanımak ayrıcalığı hâlihazırda önemli bir meseleydi. Bu gibi durumlarda sarayın soylu kadınları, yüksek rütbeli kişilerden mektup ve kişisel hediyeler alma ayrıcalığını yaşayabiliyorlardı. Bu sebeple özellikle ticaretin kalbinin attığı yerlerden biri olan Hint kıtası bu noktada birçok farklı ülkeden yeni misafirlere kapılarını açıyordu.

Nurcihan Begüm bu noktada dış ilişkiler konusunda da aktif bir kadındı. Diğer taraftan Cihangir'in ona olan sevgi ve saygısı herkesçe bilindiğinden, saraya gelen yüksek rütbeli kişilerin aynı zamanda Nurcihan Begüm'e da ayrı bir ehemmiyet vermesi gerekliliğini doğruyordu.⁶¹ Nurcihan Begüm, *darşan*⁶² merasiminde Cihangir'in

⁵⁹ Father Monserrate, *The Commentary of Father Monsserate on His Journey to the Court of Akbar*, Translated from the Original Latin by J. S. Hoyland, Annotated by S. N. Banerjee, Oxford University Press, London 1922, s. 209.

⁶⁰ S. A. I. Tirmizi, *Edicts from the Mughal Harem*, Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1979, s. xxiii.

⁶¹ Jahangir, *The Tuzuk...*, 1914, Vol. II., s. 213-214.

yanında oturuyor ve onunla birlikte halkın isteklerini dinliyordu. Dolayısıyla bu durum onu diğer saray kadınlarından farklı bir konuma getiriyordu.⁶³

Dış ilişkilere örnek olması bakımından Nurcihan Begüm ile Turan hâkimi İmam Kulu Han'ın annesi arasında geçen mektuplaşma ve hediyeleşmeyi örnek gösterebiliriz. Nurcihan Begüm, İmam Kulu Han'ın annesinden iyi niyet ifadeleri içeren bir mektup almıştı.⁶⁴ Üstelik bu mektubun yanında güzel hediyeler de verilmişti. Buna cevaben Nurcihan Begüm, elçi Hâce Nasır liderliğinde Semerkand'a bir heyet tertipleyerek Tûrânî yöneticisinin annesi için Hindistan'dan en seçkin hediyeleri göndermişti.⁶⁵ Bu durum Bâbürlü saray kadınları arasında sıkça rastlanılan bir şeydi. Celeddin Muhammed Ekber (1542-1605) zamanında Mir Muhammed Maşum Bhakkari, İran Şah'ı Şah Abbas'a

⁶² Bâbürlü İmparatorluğu'nda hükümdarın sabah namazından sonra kendisini bir pencereden göstermesi merasimi Darşan olarak adlandırılmaktadır. Bu uygulama Ekber döneminde başlamış, Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde egemenlik anlayışını sergileyen bir saray ritüeline dönüşmüştür. Bâbürlüler'de hükümdar kendisini halkın üzerine doğan bir güneş gibi görmekteydi. Bundan ötürü sabah namazı sonrası, bir Hint hükümdarı ya da Hindu tanrısı gibi güneş doğarken ortaya çıkar ve kulları önünde belirirdi. Dolayısıyla Bâbürlülerde güneş, bir meşruiyet simgesidir. Bkz. Harbans Mukhia, *The Mughal of India*, Blackwell Publishing, 2004, s. 173; Bonnie C. Wade, *Imaging Sound: an Ethnomusicological Study Of Music, Art, and Culture in Mughal India*, University of Chicago Press, 20 July 1998, s. 12; Ebba, Koch, "The Intellectual and Artistic Climate at Akbar's Court", *The Adventure of Hamza: Painting and Storytelling in Mughal India, Exhibition Catalogue*, ed. John Seyller, London and Washington 2002, s. 21.

⁶³ Soma Mukherjee, *Royal Mughal Ladies and Their Contributions*, Gyan Books, New Delhi 2001, s. 140.

⁶⁴ Büyüктаş, Yozgat, "İktidar ve Aşk...", s. 1603-1604.

⁶⁵ Jahangir, *The Tuzuk...*, 1914, Vol. II., s. 205; Jahangir, *The Jahangirnama*, s. 363.

elçi olarak gönderilmiş ve döndüğünde Şah'ın teyzesinden Meryem Makani'ye bir mektup getirmişti.⁶⁶

Sonuç

Nurcihan Begüm, sahip oldukları ve elde ettikleriyle tarihsel süreç içerisinde kadın figürler arasında ön plana çıkmış önemli bir şahsiyettir. Onun, bulunduğu konumun ona sağladığı refah içerisindeki yaşam şartlarını kabullenmenin ötesine geçerek yapmış oldukları kendinden sonraki çağlarda kadınların toplumsal yaşam içerisinde konumlanması hususunun doğrudan konusu olmuştur.

Kadının toplum içerisinde sahip olduğu konum, her çağın konusu olarak ayrı bir başlık altında değerlendirildiğinde toplumun yapısının bir aynası niteliğinde olduğu görülür. Bu sebeple makalenin amacı da 17. yüzyılın başlarında bir kadının şahsi başarıları ve ilerlemelerinin aktarılmasının yanında Bâbürlülerin kadınlara bakış açısını da ortaya koymaktır. Birçok çağdaşının aksine Bâbürlülerde kadınlar toplumsal yaşamın içerisinde ve hatta devlet kademelerinde etkinliklere sahip bulunmaktaydılar. Bu çalışmada Nurcihan Begüm'e verilen ve onun kendi elde ettiği kazanımlar sırasıyla anlatılmıştır.

İngilizlerle Bâbürlüler arasında gelişen ticaretin destekleyicilerinden olan Nurcihan Begüm, bir bakıma bu bağın inşasında rol oynamıştır. 1624'te Cihangir tarafından İngilizlere verilen ticari imtiyazın arka planında O'nun da etkisi olduğu görülmektedir. Sahip olduğu mülk, ticarethaneler, gemiler ve bunun yanında işlerini yerine getirmek üzere emrinde olan memurlar, ferman ve mühür yetkileri düşünüldüğünde Nurcihan Begüm'ün, devasa bir organizasyonun liderliğini yürüttüğünü görmekteyiz.

Nurcihan Begüm'ün devlet yönetiminde bu denli etkin bir konuma gelmesini doğrudan Cihangir'in ona olan sevgi ve saygısına bağlamak,

⁶⁶ Abu-l-Fazl, *The Akbar Nama*, History of the Reign of Akbar Including an Account of His Predecessors, Vol. III, Translated from the Persian by Henry Beveridge, Rare Books, Delhi-7, s. 1251; Enver Konukçu, "Ekber Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 542-544.

onun diğer faaliyetlerini görmezden gelmek olacaktır. Elbette birçok noktada Cihangir belirleyici bir rol oynamış hatta devlet yönetimindeki etkinliğini göz önünde bulunduracak olursak bu noktada doğrudan etki yapmıştır diyebiliriz. Ancak diğer hususlara gelindiğinde Nurcihan Begüm'ün, sahip oldukları ile birlikte pasif bir yaşam sürdürmenin aksine sahip olduğu imkânları değerlendirerek aktif bir politika izlediğini görmekteyiz. Nitekim Cihangir'in Mehâbet Han'a esir düşmesinin ardından bir savaş filinin üzerinde askerlerine emirler savurarak kocasını esirlikten kurtarmış ve adeta bir komutan gibi hareket etmiştir.

Komşu devletlerde yine aynı şekilde önemli bir konumda bulunan kadınlarla mektuplaşmaları, onlarla hediyeleşmeleri ve dahası *darşan* merasimlerinde bulunması Nurcihan Begüm'ün farklı bir vizyon ortaya koyduğunu göstermektedir. Kurmuş olduğu ticaret ağı, sahip olduğu topraklar ve emrinde bu tür finansal işlerle uğraşmak üzere emrinde bulunan görevliler düşünüldüğünde Nurcihan Begüm'ün gerçekleştirdiği şeylerin azımsanmayacak ölçüde olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal, siyasi ve iktisadi alanda birçok faaliyet gösteren Bâbürlü kadınları ortaya koydukları eserler, ticari ilişkileri, etkinlikleri ile birçok çağdaşlarının aksine dünya tarihinde adlarından söz ettirmişlerdir.

Sonuç olarak Nurcihan Begüm, kendisinden önceki ve sonraki birçok Bâbürlü prensesi gibi saygı duyulan ve geri planda bırakılmamış bir kadın olarak yaşamını sürdürmüştür. Kendi kazanımları da buna eklendiğinde büyük ölçekli ekonomik ve politik bir gücü yöneten, dominant bir kadın şahsiyet olarak tarihte yerini almıştır. Onun bu karakteri, tarihte kadının konumunun incelenmesi hususunda ayrı bir öneme sahiptir. Nurcihan Begüm, arkasında politik bir güç bırakarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları ve Kaynak Eserler

A Descriptive List of Farmans, Manshurs and Nishans Addressed by Imperial Mughals to the Princes of Rajasthan, Published by Directorate of Archives, Government of Rajasthan, Bikaner, New Delhi The 21th June, 1962.

ABU-L-FAZL, *The Akbar Nama*, History of the Reign of Akbar Including an Account of His Predecessors, Vol. III, Translated from the Persian by Henry Beveridge, Rare Books, Delhi-7.

FOSTER, William, (ed), *Letters Received by the East India Company* (LREIC), Vol. I. (1602-1613), With an Introduction Frederick Charles Danvers, London 1896.

_____, (ed), *LREIC*, Vol. II (1613-15), 1897.

_____, (ed), *LREIC*, Vol. VI. 1617 (July to December), London, 1902.

_____, (ed), *The English Factories in India 1618-1669*, A Calendar Of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1906.

_____, (ed), *The English Factories in India 1624-29*, A Calendar Of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1909.

_____, (ed), *The English Factories in India 1642-45*, A Calendar Of Documents in the India Office, Westminster, Oxford at the Clarendon Press, 1913.

INDIAN HISTORICAL RECORDS COMMISSION (IHRC), *Proceedings of Meetings*, Vol. VIII, November 1925, Calcutta 1926.

GUL-BADAN BEGAM, *Humâyûn-nâma*, Translated by Annette S. Beveridge, London 1902.

GÜLBEDEN, *Hümayunnâme*, Farsçadan çeviren: Abdürrab Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

JAHANGIR, *The Jahangirnama, Memoirs of Jahangir, Emperor of India*, Translated, Edited, and Annotated by Wheeler M. Thackston, Oxford University Press, 1999.

_____, *Tuzuk-ı-Jahagiri*, Memoirs of Jahangir from the First to the Twelfth Year of His Reign, Vol. I, Translated By Alexander Rogers, Edited By Henry Beveridge, London 1909.

_____, *The Tuzuk-ı-Jahangiri*, Memoirs of Jahangir from the Thirteenth to the Beginning of the Nineteenth Year of His Reign, Translated By Alexander Rogers, Edited By Henry Beveridge, Vol. II, London 1914.

JHAVERI, Krishnalal Mohanlal, *Imperial Farmans (A. D. 1577 to A. D. 1805) Granted to the Ancestors Of His Holiness The Tikayat Maharaj*, Translated Into English, Hindi and Gujarati, with Notes, the News Printing Press, Bombay.

JOURDAIN, John, *Journal of John Jourdain 1608-1617*, Edited By William Foster, Cambridge, 1905.

MANUCCI, Niccolao, *Storia do Mogor or Mogul India 1653-1708*, Indian Texts Series Vol. II, Translated By William Irvine, London 1907.

_____, *Storia Do Mogor or Mogul India 1653-1708*, Indian Text Series Vol. III, Translated By William Irvine, London 1907.

MONSERRATE, Father, *The Commentary of Father Monsserate on His Journey to the Court of Akbar*, Translated from the Original Latin by J. S. Hoyland, Annotated by S. N. Banerjee, Oxford University Press, London 1922.

ROE, Sir Thomas, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul 1615-1619 As Narrated in His Journal and Correspondence*, Edited From Contemporary Records By William Foster, B.A, Volume I-II, London 1899.

_____, *The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul 1615-1619 As Narrated in His Journal and Correspondence*, Edited From Contemporary Records By William Foster, B.A, Volume II, London 1899.

TERRY, Edward, *A Voyage to East India*, London 1777.

Kitap ve Makaleler

BOXER, Charles Ralph, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825*, The History of Human Society, General Editör: J. H. Plumb, Hutchinson of London 1969.

BÜYÜKTAŞ, Canan Kuş, YOZGAT, Sevilay Karataş, "İktidar ve Aşk: Cihangir Şah'ın Nur Cihan Begüm'e Olan Aşkının Tüzük-i Cihângîrî'deki Yansımaları",

143 Nurcihan'ın Ekonomik ve Politik Faaliyetleri (1607-1627)

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 4, Yıl: 2020, s. 1591-1615.

CHANDRA, Satish, "Commercial Activities of the Mughal Emperor During the Seventeenth Century", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 22, s. 264-269.

CHAKRABARTY, Phanindranath, *Anglo-Mughal Commercial Relations 1583-1717*, O. P. S. Publishers Private Ltd., Calcutta 1983.

DAVIES, H. H. & BLYTH, W. (ed), *Report on the Revised Settlement of the Pergunnahs of Umritsur, Sowrian, & Turun Tarun, of the Umritsur District, in the Umritsur Division*, Lahore: Government Civil Secretariat Press, 1873.

ELLIOT, Henry Miers & DOWSON, John, *The History of India as Told by its Own Historians, the Muhammadan Period*, The Posthumous Papers Of The Late, Edited And Continued By Professor John Dowson, Vol. VI, London 1875.

FINDLY, Ellison B., "The Capture of Maryam-uz-Zamānī's Ship: Mughal Women and European Traders", *Journal of the American Oriental Society*, Apr. - Jun., 1988, Vol. 108, No. 2, (Apr. - Jun., 1988), s. 227-238.

_____, *Nur Jahan Empress of Mughal India*, Oxford University Press, Oxford-New York 1993.

GANIE, Zahied Rehman, "Contribution of Royal Mughal Ladies in the Field of Art and Architecture from 1526-1707 A.D: A Brief Survey", *International Journal of Research - Granthaalayah*, Vol.6 (Iss.12): December 2018, s. 34-37.

GLADWIN, Francis, *The History of Jahangir*, Edited by Rao Bahadur, B. G. Paul & Co. Madras, 1930.

JACKSON, A. V. Williams, (ed.), *History of India (In 9 Volumes), Vol-IV Medieval India from the Mohammedan Conquest to the Reign of Akbar the Great*, Asian Educational Service, New Delhi 1987.

JAFFAR, S. M., *Education in Muslim India*, IAD Oriental Series: 16, Idarah-i Adabiyat-i Delli, India, 2009.

KHAN, Nawwab Samsam-ud-Daula Shah Nawaz, *The Maathir-ul-Umara*, Being Biographies of the Muhammadan and Hindu Officers of the Timurid Sovereigns of India from 1500 to about 1780 A.D., Vol. II, Part I, Translated by H. Beveridge, Janaki Prakashan, New Delhi 1979.

KOCH, Ebba, "The Intellectual and Artistic Climate at Akbar's Court", *The Adventure of Hamza: Painting and Storytelling in Mughal India*, Exhibition Catalogue, ed. John Seyller, London and Washington 2002.

KONUĞU, Enver, "Cihangir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 538-539.

_____, "Cihanârâ Begüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 536-537.

_____, "Ekber Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 542-544.

MAZHAR-UL-HAQ KHAN, *Purdah and Polygamy: A Study in the Social Pathology of the Muslim Society*, Nashiran-e-Ilm-o-Taraqiyet, 1972.

MISRA, Rekha, *Women in Mughal India (1526-1748)*, Munshiram Manoharlal Oriental Publishers and Booksellers, Allahabad 1967.

MORELAND, W. H., *From Akbar to Aurangzeb by Moreland, A Study in Indian Economic History*, London.

MUIR, Ramsay, *The Making of British India 1756-1858*, Historical Series No. XXVIII, Publications of the University of Manchester, London-New York-Bombay 1917.

MUKERJEE, Radhakamal, *The Economic History of India: 1600-1800*, Memoir of the United Provinces Historical Society, India, 1967.

MUKHERJEE, Soma, *Royal Mughal Ladies and Their Contributions*, Gyan Books, New Delhi 2001.

MUKHIA, Harbans, *The Mughal of India*, Blackwell Publishing, 2004.

MUKHOTY, Ira, *Daughters of the Sun*, Aleph Book Company, Mumbai-India 2018.

NATH, Renuka, *Notable Mughal and Hindu Women in the 16th and 17th Centuries A.D.*, Inter-India Publications, 1990.

OBUZ, Esra, ŞAHİN, H. Hilal, "Bâbürlüer Döneminde Kadın ve Çocuk", *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları*, Ed. Dr. H. Hilal Şahin, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 112-119.

145 Nurcihan'ın Ekonomik ve Politik Faaliyetleri (1607-1627)

PANT, D., *The Commercial Policy of the Moguls*, Foreword by Hon. Lord Meston, Bombay.

PELSAERT, Francisco, *Jahangir's India*, Translated from the Dutch By W. H. Moreland, Cambridge, 1925.

PRASAD, Beni, *History of Jahangir*, Third Edition, The Indian Press (Publications) Private Ltd., Allahabad 1940.

ROUFFAER, Gerret Pieter, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders Naar Oost-Indië Onder Cornelis de Houtman 1595-1597*, Vol. I. Den Haag: 'S-Gravenhage M. Nijhoff, 1915.

SHARMA, Karuna, "A Visit to the Mughal Harem: Lives of Royal Women", *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 10 Jul 2009, s. 155-169.

SIDDIQUI, İqtidar Husain, "Nurcihan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 251-252.

SINGH, Ambika, "Professions of Women during the Mughal period: Contrasting Aspects", *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages (National Conf. On 21st Century: Changing Trends in the Role of Women-Impact on Various Fields)*, Vol. 6, Sp. Issue: 3, March: 2018 (IJRSML), s. 220-223.

SINGH, Nagendra Kr., (ed.), "Nurjahan", *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh*, Vol. IV, New Delhi 2001, s. 369-370.

ŞAHİN, Hilal, "Babürlü Sultanı "Gülbeden Begüm"", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, İlkbahar – 2016.

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, In Three Volumes, Volume, Vol. I., The Reader's Digest Association Limited, Oxford University Press, 1962.

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary, In Three Volumes, Volume III., Second Edition, The Reader's Digest Association, 1964.

TİRMİZİ, S. A. I., *Edicts from the Mughal Harem*, İdarah-i Adabiyat-i Delli, 1979.

WADE, Bonnie C., *Imaging Sound: an Ethnomusicological Study Of Music, Art, and Culture in Mughal India*, University of Chicago Press, 20 July 1998.

Ermeni ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Kudüs Ermenileri*

Fathi Sâlim HAMÎDÎ**
Çev. Oğuzhan ÇAKIR***

Öz

Ermeniler, Hristiyanlık dinini benimsemedeki öncelikleri ve kültür tarihi bakımından köklü halklar arasında sayılmaktadırlar. Kudüs şehri, Hristiyanlık dinini benimsemeleri neticesinde onların ilgi odağı ve kutsal din merkezi haline dönüşmüş, ilk grup M. 325 yılı civarında Doğu Kilisesi'nde (كنيسة المهد) hac yapmak ve ziyaret etmek amacıyla bu şehre gitmiştir. Bu şehrin kutsal yerlerine ve krallarına saygı duymalarının yanı sıra, mevcut tarihî rivayetler işaret etmektedir ki Ermeniler Hristiyanlığı kabullerinden önce ve sonra Ermenistan'dan ve civar bölgelerden düzenli bir şekilde Kudüs'e göç etmişlerdir. Bunun sonucunda, kendilerine özel olarak kiliseler ve manastırlar kurarak buraya yerleşmişlerdir.

Ermenilerin bu bölgedeki rolü yalnızca dinî alanla sınırlı kalmamış, birçok okulun kurulmasını sağlayarak ilmi hayata da katkı sunmuşlardır. Ayrıca ticari alanda yaptıkları yatırımlarla ekonominin kalkınmasında ve güçlenmesinde pay sahibi olmuşlar, farklı sektörlerde

* Temel Eğitim Fakültesi Araştırmaları Dergisi, C. (12), Adet (1), Yıl 2012.

ارمن القدس من خلال الكتابات التاريخية الإسلامية و الأرمنية. فتحي سالم حميدي. قسم الحضارة الإسلامية كلية العلوم الإسلامية جامعة الموصل مجلة أبحاث كلية التربية الأساسية، المجلد (١٢)، العدد (١)، لسنة ٢٠١٢.

** Asst. Prof. Dr., Musul Üniversitesi/İslami Bilimler Fakültesi/İslam Medeniyetleri Bölümü.

*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kùltürü Anabilim Dalı, oguzhancakir@outlook.com, ORCID: 0000-0002-3817-6824.

(Makale gönderim tarihi: 20.01.2021; Makale kabul tarihi: 29.05.2021)

etkinlik göstermişlerdir. Böylece günümüzde de yaşamakta oldukları Kudüs şehrinde kendilerine ait mahalleye sahip olmuşlardır. Ermeniler, köklü tarihini ve mukaddesatını koruyan diğer taifeler gibi Kudüs'te yan yana kardeşçe yaşamalarına rağmen, Siyonist saldırılara da maruz kalmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, İslam Tarihi, Kudüs, Memlûkler, Roma.*

Armenians of Jerusalem According to Armenian and Islamic Historical Sources

Abstract

Armenians are considered among the deep-rooted peoples in terms of their priorities in adopting the Christianity and cultural history. The city of Jerusalem has become the center of attention and a sacred religious center for them as a result of their adoption of the Christianity, and the first group went to this city to pilgrimage and visit the Church of the Nativity (كنيسة المهد) around 325 AD. In addition to respecting the holy places and kings of this city, current historical rumors indicate that Armenians regularly migrated to Jerusalem from Armenia and the surrounding regions before and after their conversion to Christianity. As a result, they settled here by establishing churches and monasteries specifically for themselves.

The role of the Armenians in this region was not only limited in the religious field, but also they contributed to the scientific life by establishing many schools. In addition, they have a share in the development and strengthening of the economy with the investments they have made in business and have been active in different sectors. Hence, they have their own quarter in the city of Jerusalem where they live today. Although Armenians live side by side and brotherly in Jerusalem, like other groups that preserve their deep-rooted history and sacredness, they also become subject to Zionist attacks.

Key Words: *Armenians, Islamic History, Jerusalem, Mamelukes, Rome.*

Giriş

Ermeniler, köklü ve görkemli tarihe sahip halklar arasında sayılmaktadırlar. Büyük Ermenistan'da¹ ve Ermeni tarihî sınır kuşağının dışındaki arazilerde keşfedilen tarihi eserlerden de açık olarak anlaşılmaktadır ki, binlerce yıl öncesine uzanan eski ve köklü bir maziye sahiptirler. Ayrıca, Aziz Grigor eliyle Hristiyanlığı benimseyen ilk halk

¹ Büyük Ermenistan: Kuzeyinde Gürcistan ve Azerbaycan, doğusunda İran, güneyinde Irak, batısında ise Kapadokya (Günümüz Ankara ve Kayseri) ile sınırlandırılmış kara parçasını ifade etmektedir. K. L. Starciyan, *Tarihü'l-Ummetü'l-Ermeniyye*, Musul 1902, s. 44; **Mütercimnin notu:** *Çevirisini gerçekleştirmiş olduğumuz makalede yer yer "Büyük Ermenistan" ve "Küçük Ermenistan" ifadeleri yer almaktadır. Son yüzyılda karşımıza çıkan ve kullanılan bu ibareler, birçok ilim adamı tarafından çeşitli araştırmalarda her ne kadar çürütülmüş olsa da kullanılmaya devam etmekte bu yolla da Büyük Ermenistan projesine rant sağlanmaya çalışılmaktadır. Bilimsel etik gereği makalenin orijinal halinde hiçbir değişikliğe veya tahribata gidilmemiş tam manasını karşılayacak şekilde tüm araştırma eksiksiz ve ilavesiz şekilde Türkçeye tercüme edilmiştir. Lakin mezkûr ifadenin, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti için oldukça hassas bir konu olması hasebiyle bu kısma ilave bir açıklama dipnotu koyulması gerekli görülmüştür. Dünya genelinde yapılan Ermeni çalışmaları ne yazık ki tam olarak doğruları yansıtmamakta ve Ermeni milliyetçiliği söylemlerine yer verilmektedir. Söz konusu makalede olduğu gibi farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda da bu tarz ifadeler ve açıklamalara tesadüf etmekteyiz. Fakat bu durum, dünya genelinde yapılan tüm çalışmaları göz ardı edeceğimiz anlamına gelmemektedir. Ayrıca; Arap tarihçilerin araştırma usullerine, metotlarına ve kaynaklarına aşına olmamız gelecekteki çalışmalarımızda bizler için fayda sağlayacağı kanaatini taşımaktayız. Malumdur ki Arap ülkelerinde yapılan modern çalışmalar gerek dil yetersizliği gerekse ilgisizlik sebebiyle ülkemizde yeteri kadar bilinmemektedir. Araştırmadaki her ifadenin ve açıklamanın doğruluğunu kabul etmemekle birlikte, çevirisini gerçekleştirdiğimiz makalenin alan uzmanları için yararlı olacağını düşünerek yayımlatmak istedik. Umuyoruz ki Türk tarihi araştırmalarında katkısı olsun.*

olmaları hasebiyle diğer Hristiyan halklara nazaran kendilerini daha köklü olarak kabul etmektedirler.² III. Tridat'ın hükümdarlığı dönemine rastlayan (M.S. 298-330) M.S 310 yılında Ermeni Devleti'nin resmi dini Hristiyanlık olarak kabul edilmiştir. Bu kabul tarihiyle de Roma (M.S. 312), Fransa (M.S. 396), İngiltere (M.S. 605) ve Almanya (M.S. 805)³ gibi medeniyetlerin önüne geçmişlerdir.⁴ Ayrıca bu kabulün neticesinde Kudüs şehri ve Doğu Kilisesi Ermenilerin ilgi odağı ve kutsal din merkezi haline dönüşmüş, hac ve ziyaret amacıyla buraya gitmeye başlamışlardır.⁵ Eski Kudüs şehrine giden ilk grup, M.S. 325 senesinde Hristiyanlığa girişlerini ilan etmiştir.⁶ Kadim tarihî kayıtlara ve Ermeni kilisesi yıllıklarına göre, Bizans İmparatoru Konstantin (M.S. 306-337), Konstantin'in annesi İmparatoriçe Helana ve Büyük Ermenistan kralı III. Tridat ortaklığı ile Kudüs şehrinde Kutsal Kabir Kilisesi (Kıyamet Kilisesi) inşa ettirilmiştir.⁷ İddialara göre; şehrin yerleşimcilerinden Yahuza isimli Yahudi bir adam tarafından Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine inanılan kutsal hac burada bulunmuş, bulunan

² Aktankigus, *Tarih-i Aktankigus en İntişâr el-Mesîhiyye fi Erminiyye*, İ'tina ve T'eliğ: Aram Tir Gifundıyan, Yerifan 1967; Antuvan Hancı, *Muhtasar Tevarihü'l Ermen*, Orşelim 1886, s. 103; Ara Aşçıyan, *Diyanetü'l Ermen*, Behese Menşur Ala Şebeketü'l İnternet Ala el-Mevki: www.azad-hye.org.

³ Starciyan, *Tarihü'l Ummetü'l Ermeniyye*, s. 116.

⁴ Mervan el-Medur, *el-Ermen Abrü-l Tarih*, Beyrut 1982, s. 277; Saleh Zehrüddin, *el-Ermen Şaab ve Gadiyye*, Beyrut d.t, s. 28; Vefad Arslan, *Erminiyya el-Umme ve ed-Devle*, Kahire 1998, s. 34-36; Karlton Kon, *el-Gafile Gisseü'l Şarkü'l Evsat*, Tercüme Berhan Dicani, Beyrut 1909, s. 131.

⁵ Hevari Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, Lazkiye 2004, s. 107; "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Meyu 2002, s.1/53-54.

⁶ *Ermen el-Guds*, Behese Menşur Ala Şebeke'ül İnternet Alâ Elmevki: www.azad-hye.org.

⁷ Hevari Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 107.

kutsal hac ise beş parça altın karşılığında Kudüs Patriğine verilmiştir. Böylelikle söz konusu kilisenin inşa kararı alınmıştır.⁸

Ermeni Hükümdarları; Kutsal Kabir Kilisesinin M.S. 330 yılında açılmasından sonra, Kudüs şehrindeki manastır ve kilise gibi kutsal mekânların inşasına desteklerini devam ettirmişlerdir. Bunlardan birisi de M.S. 428 yılında Zeytin Dağı üzerinde yapımı tamamlanan kilise (القدیس قرة بیت او قرا بیت)⁹ olmuştur.¹⁰ Ayrıca; diğer tarihi kayıtların işaret ettiğine göre, Kudüs şehrinde Ermenilerin varlık tarihi Hristiyanlık dininin ortaya çıkışından yüzyıllar öncesine Babil ve Asur krallıkları devrine dayanmaktadır.¹¹

Tarihî kayıtların tetkik edilmesi ve araştırılmasıyla ortaya çıkmıştır ki ilk kayıtlar ikinci kayıtlara nazaran daha sağlıklı ve olasıdır. Çünkü Kudüs şehrinde 19. yüzyılda keşfedilen tarihi eserlerin tümü Ermenilerin Hristiyanlık dinini kabul etmelerinden sonra kullanılan mimari tarzı ve manastır inşası tarzını yansıtmaktadır.¹² 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilen bu kurumların keşfi sırasında elde edilen mozaikler ve zemin kalıntıları bu kaydın gerçekliğine onay vermekte, delil sayılmaktadır. Kudüs şehrindeki Ermenilerin mevcudiyeti, araştırmamızın başında da belirtildiği gibi Büyük Ermenistan krallığının Hristiyanlığı kabul etmesine eşzamanlı olarak 1600 yıllık bir zaman dilimine işaret etmektedir.

Öyle ki pek çok Ermeni, komşu ülkelerden ve Büyük Ermenistan'dan düzenli ve büyük gruplar halinde Kudüs şehrine göç ederek kalıcı

⁸ Movses Khorenatsi, *Tarihü'l Ermen min el-Bidâye Hattâ el-Garnü'l Hâmis el-Mîlâdî*, Neglehu İlâ el-Arabiyye: Nezar Halili, Dımaşk 1999, s. 196.

⁹ Ürdün'de veya Filistin'de olduğunu düşünmekteyiz fakat Türkçe ismine ulaşma imkânı bulamadık. Ermeniler Ermenistan'dan buraya hac vazifesi amacıyla gitmişlerdir. Sakr Ebu Fehr, *el-Ermen fî Filistin*, Behese Menşur Âlâ Şebeketü'l İnternet Âlâ el-Mevki: www.azad-hye.org.

¹⁰ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 108.

¹¹ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Yulye 2001, s. 1/7.

¹² Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 108. "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Yulye 2001, s. 1/7.

olarak yerleşmişlerdir.¹³ Onlardan bazıları keşiş olmuş ve 5. yüzyıldan beri dini faaliyetlerine devam eden bağımsız Ermeni manastırının kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Böylece Hristiyanlık dininin takipçilerinin, diğer mezheplere nazaran saygınlığı artmıştır. Beytullahim’de Doğu kilisesine hizmet eden Ermeni rahip önderlerinin de burada özel bir binası bulunmaktaydı. Onlar; dualarını eda etmek, meditasyon yapmak ve ruhi eğitimlerini icra etmek amacıyla buraya giderlerdi.¹⁴ Sonrasında, özellikle Kudüs şehirdeki Ermeni makamının gerçek kurucusu sayılan bu rahipler sınıfı genişledi ve içlerinden birisi Aziz Yakup Manastırının baş patriği oldu.¹⁵

M.S 7. yüzyılda inşa edilen Saint James Katedrali, Kudüs Ermeni mahallesindeki en büyük Ermeni kiliselerinden biri idi. 12. yüzyılda yaşanan haçlı saldırıları sonrasında yeniden inşası ve restorasyonu gerçekleştirildi. Ermeni cemaatinin hizmeti ve rolü, sekiz asırdan bu yana burada devam etmektedir.¹⁶

Ermenilerin rolü yalnızca dinî alanla sınırlı kalmamış, ilmi hayatın desteklenmesi gibi birçok alanda önemli rol oynamışlardır. Kudüs’te rahipler medresesi kurmuşlar ve bu medresede dinî kitaplar başta olmak üzere el yazması kitapların kopya edilmesi işiyle meşgul olmuşlardır. Ayrıca; diğer kültürler hakkında gelecek nesillerin bilgi edinmesi için Gürcüce, Arapça, Latince gibi dillerden Ermeniceye tercümeler gerçekleştirmişlerdir.¹⁷ Kudüs şehrinde Hristiyanlık dinine mensup olan mezheplerin hepsinden rahipler bulunmakta ve

¹³ Azaryan, *el-Câliyâtü’l Ermeniyye fî Bilâdü’l Arabiyye*, s. 106.

¹⁴ “el-Mulhakü’l Arabî li Ceride Erifü’l Ermeniyye”, August 2002, s. 1/52.

¹⁵ “el-Mulhakü’l Arabî li Ceride Erifü’l Ermeniyye”, Meyu 2002, s. 2/53.

¹⁶ Joshua Praver, *Âlemü’l Salibîn*, Tercüme: Kasım Abdulkasım, Kahire: 1999, s. 84.

¹⁷ Miladi 5. yüzyılın başında (takriben M.S. 405), Ermeni rahip Maştots eliyle Ermeni dili icat edilmiştir. Detaylı bilgi için: Movses Khorenatsi, *Târihü’l Ermen*, s. 264-265. Saleh Zehrüliddin, *Târihü’l Kenîsetü’l Ermeniyye*, Antelias 2008.

çalışmaktaydılar. Bu durum da Ermeni kültürünün tanınmasına zemin hazırlamış ve etkili olmuştur.

Kudüs şehrinde farklı milletlerin; kültürlerini, adetlerini, geleneklerini, sanatlarını ve dillerini öğrenme imkânı da bulunmuştur. Bunun en güzel örneklerden biri, Kudüs'te bulunan meşhur Yunan manastırında (Mar Saba Manastırı) tercüme işleri ile ilgilenen birçok Ermeni rahibin varlığıdır.¹⁸

6. ve 7. yüzyılda Kudüs'teki Ermeni nüfusunun belirginleşmesi ve artması sebebiyle yavaş yavaş Ermenilerin dönemi başladı. Şam ile Ermenistan arasında ticari hareketlilik faaliyetleri sebebiyle iktisadi hayat canlandı. Ayrıca Kudüs şehri ana ticaret yolları üzerinde bulunması ve stratejik bir coğrafi mevkie sahip olması nedeniyle Büyük Ermenistan başta olmak üzere muhtelif komşu ülkelerden tüccarların buraya gelmesine sebep oldu. Onların ilk hedefi; dini ritüellerini yerine getirmek, kutsal şehri ziyaret etmek ve hac vazifelerini yerine getirmektir. İkincil hedefleri maddi kazanç elde etmek olan bu kişilerin birçoğu buraya yerleşti ve Ermeni Sokağı olarak bilinen kendilerine ait bir bölge kurdular.¹⁹ Sayılarının artması sonucunda burada genişlediler ve eski Kudüs'ün güneybatı kesimindeki surların içerisinde yer alan ve Ermeni Mahallesi olarak bilinen bir yerleşim bölgesi haline geldiler.²⁰ Günümüzde Kudüs'ün 6/1 yüzölçümünü oluşturan bu bölgenin yaklaşık olarak genişliği 300 dönüm civarındadır ve Kudüs'ün en eski mahallesi sayılmaktadır.²¹

M.S. 7. yüzyılda Ermeni taifesine ait manastır ve kilise gibi kutsal Hristiyan yapılarının sayısı oldukça artmıştır. Öyle ki Filistin de dâhil olmak üzere Kudüs'te seksenden fazla kilise ve manastır inşa edilmiştir. Kudüs şehrindeki kutsal Ermeni mekânlarının en meşhurları olan; Aziz Yakup

¹⁸ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 108-109.

¹⁹ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Mayu 2002, s. 2/53.

²⁰ Mustafa el-Heyari, *el-Guds fî Zemânü'l Fâtimiîn ve el-Firence*, Umman 1994, s. 54.

²¹ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Mayu 2002, s. 1/7. ; *Ermen el-Guds*, Behese Menşur Ala Şebekeü'l İnternet Alâ el-Mevki: www.azad-hye.org.

Manastırı (دير مار يعقوب), Zeytin Manastırı (دير الزيتون), İsa'nın Hapis Manastırı (دير حبس السيد), Aziz Helana Kilisesi (كنيسة القديسة هيلانة), Diriliş Meydanı alanı içerisinde bulunan Aziz John Kilisesi (كنيسة مار يوحنا), Kutsal Meryem Kilisesi (كنيسة المريمات) ve Kutsal Mezarın önündeki Kıyamet Kilisesi (كنيسة الجلجلة) gibi mukaddes mekânlar Ermeni prensleri ve kralları tarafından maddi ve manevi olarak destekleniyor ve ilgi görüyordu.²² Ayrıca, ekonomik ve dinî bakımdan zengin Ermeni aileleri tarafından da bu yapılara önem gösteriliyordu.²³ Bu politika, III. Tridat'ın hükümdarlığından itibaren Büyük Ermenistan'ın içindeki ve dışındaki Ermeni Kralları tarafından devam ettirilmiştir.²⁴ Bunun yanı sıra; geniş, arkeolojik ve verimli zirai araziler satın alınarak Kudüs şehrindeki Ermeni patrikliğine hediye olarak verilmiştir. Bu sayede Ermeni patrikhanesi diğer patrikanelere nazaran çok daha geniş topraklara sahip olmuştur. 143 dönümlük bir sahaya hâkim olan patrikhanenin arazisinin içerisinde antik mezarlar ve mağaralardan oluşan arkeolojik alanlar da mevcuttur. Bu alanların içerisinde yüzyıllar öncesine dayanan 1600 zeytin ağacı bulunmaktadır. Ayrıca Ermeniler, Kudüs şehrindeki başlıca ticari alanların büyük kısmına sahip olmuşlardır.²⁵

Kudüs şehrinde ve kutsal topraklarda Ermeni nüfusu artmaya devam etmiş, özellikle Kudüs'te nüfusları bin aileye yaklaşmıştı. Bunun yanı sıra Ermenilerden beş yüz rahip de din görevlisi olarak faaliyet gösteriyordu. Bizans İmparatorluğunun kutsal topraklar üzerindeki egemenliği döneminde bu kişiler tam olarak hukuksal haklara sahip değillerdi. Öyle ki dinî ve sosyal konumları bakımında Bizans İmparatorluğu'ndaki Latinlerden ve Rum Ortodokslardan sonra gelmekteydiler. Şehirde sahip

²² Kudüste bulunan Ermenilere özel kutsal mekânlara hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mucireddin el-Hanbeli el-Âlimi, *el-İnsü'l Celili bi-Târihü'l Guds ve el-Halili*, Tehgig: Ednan Yunus Abdülmecid Nebate, Umman 1999, C.2, s. 301. Aref Başa el-Âref, *Târihü'l Guds*, Kahire: 1919, s. 201-202.

²³ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 110. "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", August 2002, s. 1-56.

²⁴ Starciyan, *Tarihü'l Ummetü'l Ermeniyye*, s. 117.

²⁵ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", August 2002, s. 1/56.

oldukları dinî kurumların sayısı da buna işaret etmektedir.²⁶ Ancak bu durum M.S. 7. yüzyılda İslam'ın zuhuruyla ve İslam Arap Devleti'nin Ömer bin Hattap döneminde (M.S. 634-644) Şam ve Kudüs coğrafyasında genişlemesiyle değişime uğradı. Ermeni tarihî kaynaklarının işaret ettiğine göre Ermeni patriği I. Abraham bizzat Medine'ye giderek burada Hz. Muhammed'e biat etmiş, ondan Ermeni rahiplerinin ve kutsal yerleşkelerinin korunmasını ve güvenliğini talep etmiştir. Hz. Muhammed buna cevaben ona içerisinde, “*Ben Abdullah'ın oğlu Allah'ın Resulü Muhammed; bu anlaşmayı Patrik Abraham'a, Ermeni halkının rahip ve metropolitlerine verdim. Kudüs'te yaşayan Ermenilere; kiliselerini, evlerini, vakıflarını ve arazilerini bağışladım.*” yazılı olan belgeyi vermiştir. Bu rivayetler anlaşma metninin bir suretinin Kudüs'teki Aziz Yakup Kilisesi'nde bulunduğunu ve Hz. Muhammed'in Arapça mührüyle damgalandığını vurgulamaktadır.²⁷

İslam tarihinin eski kaynaklarına müracaat ettiğimizde ve rivayetleri ayrıntılı olarak incelediğimizde bu rivayete dair herhangi bir kayıt bulamamaktayız.²⁸ Aziz Yakup Kilisesi'nde bulunan ve Hz. Muhammed tarafından verildiği söylenen bağış belgesinde özel dinî mekânlardaki haklarının tespiti dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed döneminde İslam Arap Devleti'nin sınırları Bilad'ül Şam'a ulaşmamıştı ve Kudüs'ün fethi Hz. Ömer'in halifeliği döneminde gerçekleştirilmişti (634). Bahşedilen bu hakların Hz. Muhammed tarafından mı yoksa Hz. Ömer tarafından mı verildiği kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Sanıyoruz ki en başarılı görüş, Hz. Ömer'in bahşettiği

²⁶ Ali el-Seyd Ali, *el-Guds fi el-Âsrû'l Memlûkî*, Kahire 1986, s. 88: *Ermen el-Guds*, Behese Menşur Ala Şebeke'ül İnternet Alâ el-Mevki: www.azad-hye.org.

²⁷ Âli Lîsân Niyafetü'l Mutran Şîvâş: Vecihü'l Hime, *el-Ermen fi Suriye*, Negelen en el-Medur, *el-Ermen Abrü'l Tarih*, s.477.

²⁸ Ebu Muhammed Abdülmelik bin Hişam bin Eyübü'l Hemiri el'Mâferi, Tehgig: Abdulraif Said, Beyrut H.1411; Muhammed bin Hariri et-Taberi, *Târihü'l Resul ve el-Mulûk*, Tehgig: Muhammed Ebulfadl İbrahim Beyrut: d.t; Ahmed bin Yahyâ bin Belâzurî, *Fütûhu'l Buldân*, Tehgig, Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut H.1403.

hakların Ermeniler tarafından Hz. Muhammed'e atfediliyor olması düşüncesidir.

Hız. Ömer döneminde Kudüs şehrinin İslam fethi çerçevesinde ele geçirilmesi sonrasında, Ermenilerin Bizans dönemine nazaran genel yaşantıları daha iyi bir vaziyete kavuştu.²⁹ İslam Arap Devleti'nin himayesinde özellikle Hız. Ömer döneminde tam korumadan yararlanmaya devam ettiler. Tek tanrılı dine inanan ve ondan kısımlara ayrılan tüm mezhepler, İslam ilkelerinden kaynaklanan eşitlik ve adalete davet eden dinî hoşgörü ile yönetildiler.³⁰

Görülmektedir ki, Hız. Ömer'in halifeliği döneminde Hristiyanlık inancına mensup diğer taifelere nazaran Ermeniler güzel bir konum elde etmişlerdir. Öyle ki, İslam Arap Devleti'nin zuhuruyla İslam düşmanlığı imparatorluğu durdurulmuş ve iki taraf arasında yaşanan kritik savaşlar sebebiyle Bizans Hristiyanlarına olan inanç yitirilmiştir. Bunun yanı sıra Ermenilerin; İslam Arap Devleti'ne olan sadakatlerine güvenebileceği anlaşılmış ve Bizans Hristiyanlarından ayrı tutulmuşlardır. Bizans kontrolünde oldukları dönemin aksine hukuksal hakları koruma altına alınmış, törenlerini ve ayinlerini özgürce uygulama izni verilmiştir.

İslam halifesinin onayından önce Kudüs Ermeni Patriği seçimi için Ermeni yetkilileri ve makamları toplandı.³¹ İslam halifesi Hız. Ömer'in de onayıyla Kudüs şehrindeki Ermeni patriklik makamına Piskopos I. Abraham getirildi.³² Ayrıca, Halife Hız. Ömer tarafından Kudüs'te yaşayan Ermenilere ve Hristiyanlara özel olarak birtakım ayrıcalıklar ve hukuksal haklar bahşedilmiş, Arap İslam Devleti'ne karşı görev ve yükümlülükleri

²⁹ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Yulye, 2001, s. 2/43.

³⁰ Mervan el-Medur, *el-Ermen Abrü-l Târih*, s. 477.

³¹ Dekran Safalanyantes, *Târihü'l Guds* (Billugatü'l Ermeniyye), Negelen en: Hevari Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 110.

³² Mervan el-Medur, *el-Ermen Abrü-l Târih*, s. 287.

belirlenmiştir. Bu yazı el-Umeriyye Taahhüdü (عهدة العمرية) olarak bilinir.³³ Hz. Ömer bununla yetinmeyerek fethedilen ülkelere; mallarının, haçlarının ve kiliselerinin varlığının teminatının sözünü vermiş, dinî ayinlerini kısıtlamaya bağlı olmaksızın uygulama izni tanımıştır. Ayrıca; kiliselerin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesini ve tahrip edilmesini, Hristiyanların dinlerinden dönmeleri için zorlanmasını ve dinî ibadetlerinin baskıya maruz bırakılmasını, evlerinden sürgün edilmesini ve saygısızlık yapılmasını yasaklamıştır. Hristiyanların yıllık cizyelerini ödemeleri karşılığında da tüm özgürlük haklarını bahşetmiştir. Bu anlaşma M.S. 636 yılında gerçekleştirilmiştir. Yapılan sözleşmeye; Muaviye bin Ebu Süfyan, Amr bin As, Halid bin Velid ve Abdurrahman bin Avf gibi dönemin meşhur şahsiyetleri şahit olmuştur.³⁴ Ayrıca bu sözleşmenin nüshası Kudüs'teki Roma Patriği, Patrik Sofronyus'a da teslim edilmiştir.³⁵

Müslüman Arapların, kaos içinde hüküm süren diğer milletlerin tam tersi olduğunun belirtilmesinde fayda vardır. Onlar; adil, eşitlikçi ve ırkçılıktan uzak duruşları ile diğer medeniyetlerden ayrılmaktadırlar. Hatta fethettikleri ülkelerde dinî ve etnik farklılıklara rağmen, hiçbir zaman muhalif bir dinî veya Arap olmayan bir milleti ortadan kaldırmaya değil halkları bir araya getirmeye ve kaynaştırmaya çalışmışlardır.³⁶ “Her fetihle çağrılarını açtı ve üç şeyi temsil ediyordu; İslam’a girmek, cizye ödemek veya savaşmak”. Cizye; Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi dinlere inanan kişilerden mallarını, canlarını ve ülkelerini muhafaza etmek amacıyla vatandaşlık vergisi olarak alınan parayı temsil etmekteydi. Bazı araştırmacılar bu çağrıyı ve içerdiği yüceliği yanlış anlamışlardır. Çünkü İslam, putperestliğe veya semavi dinlere inananları savaştan önce İslam’a davet etmeyi farz kılmaktadır. Eğer İslam dinine katılmayı reddederlerse

³³ el-Uhdetü'l Ümriyye, li-Ettelâ Âlâ Nasü'l Muâhede Yenzur: el-Batri; *Târihü'l Resûl ve Mûlûk*: C.2, s. 449; İsmail bin Ömer bin Kesirü'l Kureyşi el-Ebü'l-Fidâ', *el-Bidâye ve el-Nihâye*, Beyrut d.t, C.7, s. 475; el-Âlimi, *el-İnsü'l Celili*: C.1, s. 204.

³⁴ el-Batri; *Târihü'l Resûl ve Mûlûk*: C.2, s. 449; İbnü'l-Kesir, C. 7, s. 470; el-Âlimi, *el-İnsü'l Celili*: C.1, s. 204.

³⁵ “el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye”, Yulyeh, 2001: s. 2/43.

³⁶ Arslan, *Erminiyya el-Umme ve ed-Devle*, s.37.

de Kuran-ı Kerim'de de emir olduğu gibi dinde bir zorlama yoktur. Ancak, bu takdirde cizyeyi ödemek zorunda kalırlar ve bu gayrimüslimler üzerine farz olur. Cizyeyi ödedikleri takdirde ordu hizmetinden muaf tutulan bu reayanın devlet tarafından himayesi ve korunması sağlanırdı. O dönem mevcut olan uluslararası ilişkilerin hâkim olan özelliğine göre; İslam'ı kendi özgür iradesi ile kabul etmeyen bireylerin, inanmadığı bir dinî inancı yaymak için savaşması düşünülemezdi ve doğal karşılanamazdı. Cizye ise sahibini; zorunlu hizmetten, savaş masraflarından ve iç hizmetlerden muaf tutan bir tür kan vergisiydi.³⁷

İslam Arap Hilafeti Devleti'ndeki tüm vatandaşlar hukuksal haklarından yararlanabilmekteydi. Yalnızca silah taşıyabilen kişilerden vergi tahsili yapılmakta; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, din adamları ve engelliler bu konudan istisnai tutulmaktaydı.³⁸

Yukarıda bahsi geçen anlaşma metnine istinaden, Hz. Ömer'in halifelüğinden sonra gelen tüm İslam Arap hükümetleri, Kuran-ı Kerim'e binaen bu hakları tanıdı ve teyit etti.³⁹ 10. yüzyılda meydana gelen Bizans-İslam çatışmasında Kudüs şehrindeki Ermenilerin etkisine rağmen, Abbasi ve Emevi hilâfeti yönetimi boyunca bu düşünce devam etti. Ermeniler, özellikle Müslüman padişahların rızasını tekrar kazanabilmek için eski faaliyetlerine çabucak geri döndüler. Fâtımî Devleti ile Selçuklu İmparatorluğu arasında Kudüs şehrini ele geçirmek amacıyla çatışmalar meydana gelmiştir.⁴⁰ Şehrin üzerine Fâtımî Devleti tarafından uygulanan

³⁷ Arslan, *Erminiyya el-Umme ve ed-Devle*, s. 38-39.

³⁸ Ebû Muhammed Abdullah bin Kudâmetü'l Makdisî, *el'Kafi fi Fıkh ibnü'l Hanbel*, Beyrut d.t, C.4, s. 301; Abdüselam bin Abdullah bin Ebulkasım bin Teymiyetü'l Harânî, *el-Muharrer fi el-Fıkh*, Riyad H.1404, C.2, s. 148; Ebû'l Hüseyin Ali bin Süleyman Merdavi, *el-İnsaf*, Tehgig: Muhammed Hamid Tagî, Beyrut d.t, C.4, s. 222.

³⁹ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Yulyeh, 2001: s. 2.

⁴⁰ Cemaleddin Ali, *Âhbarü'l Dûvelü'l Mûnketiâ*, tehgig: Andre Ferye (Metabetü'l Ahdû'l İlmî el-Ferensi, Kahire 1972, s. 82. Şemseddin Ahmed bin Muhammed bin Hallikan, *Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâ'l Zaman*, Tehgig: İhsan

şiddetli kuşatma sebebiyle Ermeniler ağır maddi kayba uğramışlardır.⁴¹ Bu kuşatma harekâtı 1097 yılında gerçekleşmiştir.⁴²

Bilad'ül Şam M.S. 11. yüzyılda; Almanya, Fransa ve İngiltere önderliğinde Avrupa'da bir araya getirilen ve Kudüs şehrini elde etmek isteyen haçlı kuvvetlerinin istilasına maruz kaldı.⁴³ Haçlı istilacıları, şehre girmelerini ve işgal etmelerini kolaylaştırmak için Kudüs Ermenileri başta olmak üzere Bilad'ül Şam'daki tüm Hristiyanların desteğini kazanmaya çalıştılar. Ancak, Kudüs şehrindeki Ermeni kiliseleri ve manastırları Ermeni vatandaşlarının bilinçlendirilmesi hususunda etkin ve büyük bir rol oynayarak İslamî yönetimden Mescid-i Aksa'yı geri almak amacıyla geldiklerinin iddia eden haçlı yalanlarına karşı halkı uyardılar. Böylece, kutsal hacin koruyucusu olan Ermeniler iki tarafa karşı tarafsız kalmaları gerektiğini anladılar.⁴⁴

Ermeniler, Haçlıların Kudüs şehrini ele geçirmeyi başarması ve seksen sekiz yıl süren Haçlı Kudüs Krallığını (1099-1187) kurmasından sonra da geçmiş dönemde sahip oldukları hak ve ayrıcalıkları korudular.⁴⁵ Hatta ekonomik ve sosyal koşulları bile gelişti. Öyle ki haçlılar ve Müslümanlar arasında devam eden çatışmalarda, haçlılar

Abbas, Dârü'l Seggâfe, Beyrut d.t, C.2, s. 401: Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 110.

⁴¹ Cemaleddin Ali, *Âhbarü'l Dûvelü'l Mûnketiâ*, s. 82. İbnü'l Hallikan, *Vefâyâtü'l Âyân*, C.2, s.401.

⁴² Kudüs şehrine askeri saldırı için Fatımi Devleti veziri (M.S. 1094-1121) Afdal bin Bedir el-Cemali gönderilmiştir. Vezir, şehrin komutanından şehrin teslim edilmesini talep etmiş fakat talebi kabul edilmemiştir. Buna karşılık vezir şehri kuşatma altına aldırılmış, şehirden çıkmaları için Kudüs'ü mancınıklarla dövdürmüş ve Dimaşk'a gitmiştir (M.S. 1098). Yenzur: İmadeddin Halil, *İmârâtü'l Artûgiyye*, Beyrut 1980, s. 77.

⁴³ Detaylı bilgi için: Said Abdulfetah Aşûr, *el-Hareketü'l Salîbiyye*, Kahire 1963, C.1, s. 25.

⁴⁴ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Meyu 2002, s. 2/53.

⁴⁵ Yoşua Braver (Joshua Prawer), *Âlemü'l Salibîn*, Tercüme: Kasım Abdulkasım, Kahire 1999, s. 89-92; Kasım Abdulkâsım, *Mâhiyetü'l Hûrûb*, Kuveyt 1990, s. 130.

Ermenileri kendi tarafına çekebilmek amacıyla Müslümanların bahşettiği haklarını korumaya devam ettirerek yeni imtiyazlar da sağladılar. “*Bu da onların dinsel hoşgörü bakımından Müslümanlardan aşağı olmadıklarının ispatıdır*”. Ermeniler, yapılan ekonomik desteklerden faydalanarak Kudüs şehrinde arazilere ve büyük mallara sahip olmuşlardır. Bu durum, haçlı ordusunda görev alan çok sayıda Ermeni askerinin Kudüs’e ve Filistin’e yerleşmesine neden olmuştur.⁴⁶

Bu Dönemde Ermenilerin Kudüs Şehrinde Gücünün Canlanmasına Katkı Yapan Sebepler

1. Kendilerine tanınan hakların ve imtiyazların aynı şekilde kalması.
2. Cenova, Pisa ve Venedik gibi İtalyan şehirlerine başta olmak üzere, Avrupa ülkeleri ile Haçlı Kudüs Krallığı arasındaki ticari faaliyetler.⁴⁷
3. Kudüs Haçlı Krallarından birkaçının Kudüs Ermeni Katolikliğini kabul eden Eride (M.S. 1100-1118), Morfiya (M.S. 1118-1131), Milisent (M.S. 1131-1143) gibi Ermeni prensesleri ile evlenmeleri.⁴⁸ Bu durum yalnızca krallar ve yöneticiler ile sınırlı kalmamış, hatta haçlı askerlerinin birçoğu da iki taraf arasındaki ortak yaşam alanı sonucunda Ermeni kadınları ile evlenmişlerdir.⁴⁹

⁴⁶ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 111.

⁴⁷ Afaf Seyyid Sabra, *el-Âlâgât Beynü'l Şark ve el-Garb*, Kahire 1984, s. 20; Muhammed Munis Avd, *Târihü'l Hûrûbû'l Selîbiyye fî Memleke Beytü'l Guds el-Latîniyye*, Umman 2004, s. 30-31; Abdulkadir Ahmed el-Yusuf, *el-Âlâlagât Beynü'l Şark ve el-Garb*, Beyrut 1969, s. 131.

⁴⁸ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 112. Marşal Beldvîn, *Târihü'l Hûrûbû'l Salîbiyye*, Tehrir: Said Abdullah Elbişavi ve Muhammed Munis, Ramallah 2004, C.1, s. 191.

⁴⁹ Joshua Praver, *Âlemü'l Salîbîn*, s. 108.

M.S. 1187 senesinde Salahâddin Eyyûbî (1174-1193) tarafından Kudüs şehrinin Arap-İslam yönetimine geçmesinden sonra Kudüs Ermenileri için yeni bir dönem başladı.⁵⁰

Açıkça görülebilecek önemli husus şudur ki, Müslümanların Kudüs'e birinci ve ikinci seferki girişleri esnasında Ermeniler ve Hristiyanlar malları da dâhil olmak üzere hiçbir zarar görmemişlerdir.

Ermeni, Doğu Hristiyanlığı ve Avrupalı tarihçilerin birçoğunda geçen tarihî kayıtlarda vurgulanmaktadır ki Haçlı işgalinden Kudüs şehrinin kurtarılması esnasında Salahâddîn'in karşısında duran Hristiyanlara hoşgörölü bir şekilde davranılmıştır. Bu saygılı muamele Salahâddîn'in yönetiminde ve kendisinden sonra iktidarı ele geçiren sultanlar döneminde bir gelenek haline gelmiştir.⁵¹ İbn'ül İbri işaret etmektedir ki Kudüs şehrinden ayrılmak isteyenlerden şehri terk etmeleri karşılığında; küçük yaştakilerden iki, kadınlardan beş, erkeklerden on dinar fidye ödemeleri istenmiştir. Ermenilerden ve Süryanilerden bin kişi bu ödemeyi gerçekleştirememiş ve muaf tutulmuştur.⁵²

Ayrıca Salahâddîn, Ermeni Bire (راشيا - بيرة) prensinin isteği üzerine fetih esnasında Kudüs'te olan ve hac vazifesi amacıyla geldiğini iddia eden beş yüz Ermeni'yi serbest bırakmıştır. Emir Muzafferîddîn bin Ali Koçak, Salahâddîn'in Bire prensine karşı göstermiş olduğu cömertliği görünce Urfa'nın sakinleri olduğu bahanesiyle yaklaşık bin Ermeni'nin

⁵⁰ Muhammed bin Muhammed ibn İmâdeddîn el-Kâtib el-İsfehânî, *el-Fethû'l Gudsî fî el-Fethû'l Gudsî*, Mısır d.t, s. 17-23; Behâeddîn Yusuf bin Râfi ibn Şeddâd, *el-Nevadir el-Sultâniyye ve el-Muhâsin el-Yusufiyye el-Mesmâ Siyre Salâhâddin Eyyûbîyye*, Tehgig: Cemâleddin el-Şeyyâl, Kahire 1964, s. 75-79; "el-Mulhakû'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Yulye 2001, s.2-43.

⁵¹ Stanli Lin Bul (Stanley Lane-Poole), *Salâhâddin ve Sûkût Memleketü'l Guds*, Tercüme: Faruk Said Ebû Câber, Kahire 1995, s.203; Prawer, *Âlemü'l Salîbîn*, s. 92; A. K. Sanjjian, *The Arminian Communities in Syria Under Ottoman Dominion*, Cambridge 1965, s. 12.

⁵² Yenzur Âbûl Farac İbnü'l İbri el-Mârûf bi-Garigoryus el-Malati, *Târîhü'l Zamân*, Benegelehe İlä el-Arabiyye, el-Ebu İshak Ermele, Beyrut 1986, s. 211.

161 Ermeni ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Kudüs Ermenileri

de serbest bırakılmasını talep etmiş ve bu talep yerine getirilmiştir.⁵³ Ermeni piskoposlarından bir grupla birlikte Salahâddîn'in huzuruna çıkan III. Abraham, Halife Hz. Ömer döneminde kendilerine bahşedilen sözleşmeyi işaret etmiş ve yenilenmesini talep ederek tam teslimiyetlerini ve emirlerine itaatlerini açıklamıştır. Bu talebe karşılık Salahâddîn Eyyûbî, Kudüs Ermeni patriği III. Abraham'a (1187-1224) güvenlik belgelerini bahşetmiştir.⁵⁴

Salahâddîn Eyyûbî tüm Ermenileri himaye ederek; kutsal mekânlarını, mallarını ve canlarını güvenlik belgesi ile teminat altına almıştır. Ayrıca onların dinî özgürlüklerini bahşederek özel ritüellerini ve ayinlerini uygulama izni vermiştir.⁵⁵

Eyyûbî ve Memlûk dönemi boyunca Ermenilerle iyi ilişkiler devam etmiştir. Öyle ki Ermeni veya İslamî dönem tarihî kayıtlarında onların hiçbirinin zarar gördüğüne dair bir ibare geçmemektedir. Yardım, koruma sağlama ve kiliseyi destekleme amacıyla Filistin ve Kudüs şehrine yerleşmeleri teşvik edilen Ermeniler bu iyi ilişkilerin bir sonucu olarak kendilerine özel mahallede oturmaya devam etmişler, böylece sürgün veya tacize maruz kalmamışlardır.⁵⁶

Bu hoşgörülü politikanın sonucu olarak istikrar ve güvenlik rahatlamış, ekonomik ve sosyal vaziyet canlanmıştır. Bu durum, Kudüs şehrindeki manastırların ve kiliselerin üzerindeki uygar bir kültürün uygulamaları ve başarıları ile kanıtlanmaktadır. M.S. 1227 senesinde Beytullahim'de bulunan Doğu Kilisesinin girişi Ermeni rahipler tarafından muhteşem bir sanatla restore edilmiştir. Bu restorasyon, tarihî kapının üzerine nakşedilmiş bir kitabe ile de teyit edilmektedir ve günümüzde hala

⁵³ İmâdeddîn el-Kâtib el-İsfehânî, *el-Fethû'l Gudsî fî el-Fethû'l Gudsî*, s. 22-23.

⁵⁴ Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, s. 113.

⁵⁵ Vecihü'l Hime, *el-Ermen fî Suriye*, Negelen en Mervan el-Medûr, *el-Ermen Abrü-l Tarih*, s. 477.

⁵⁶ "el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Yulye 2001, s. 2-43.

mevcuttur. Metinde “*Bu kapı H.624 yılında Allah’ın yardımıyla efendimiz yüce melik sultan devrinde tamamlanmıştır*” yazmaktadır.⁵⁷

Kudüs şehrindeki Ermeniler, birinci ve ikinci Memlûk devrinde; himaye, refah ve istikrarlarını geçmiş devirlerde olduğu gibi sürdürmüşlerdir. Ayrıca, Kudüs şehrine aralarında kralların ve emirlerin de bulunduğu Ermeni göçmen ve hacı seli özgür ve engel olmaksızın devam etmiştir. Hatta Memlûk Sultanı Berke Han’ın (M.S. 1277-1279) Roma (Rum) kalesi fethinde (M.S. 1279) olduğu gibi, bazı zamanlar Memlûk sultanları tarafından da teşvik edilmişlerdir.⁵⁸ Öyle ki kumandan Hûsâmüddîn el-Âyıntabi biri Ermeni diğeri Arap olmak üzere iki elçiyi Ermeni metropolitine şu metinle göndermiştir. “*Sultan kaleyi güvenli bir şekilde teslim etmenizi ve rahiplerinizi birlikte Kudüs’e gitmenizi emrediyor. Orada ihtiyacınıza yetecek kadar köy kurularak size verilecek. Eğer bunu reddederseniz ve Kilikya’ya gitmek isterseniz o size ikramda bulunarak katır ve at gönderecek. Eğer bunu da yanaşmayarak reddederseniz tüm Hristiyan kanlarının vebali sizin boynunuzadır*”. Ancak onlar Roma (Rum) kalesinin Memlûklere teslimini reddederek saldırıya neden olmuşlardır.⁵⁹

Onların dinine mensup olan Garigoryus el-Malati’nin (Âbûl Farac) aktardığı bu bilgi sayesinde iki önemli konuyu anlayabiliriz. Birincisi, Memlûklar dönemi boyunca Ermeni din adamları İslam dininin hoşgörüsüne ve saygısına nail olmuşlardır. İkincisi, diplomasi ve idare mekanizmasının önemli konumlarında birçok Ermeni Memlûklar tarafından istihdam edilmiştir. Ermeni metropolitine gönderilen elçi de bu durumun iyi örneklerinden biridir.

⁵⁷ Safalanyantes, *Târihü’l Guds* (Billugatü’l Ermeniyye), Negelen en: Hevari Azaryan, *el-Câliyâtü’l Ermeniyye fî Bilâdü’l Arabiyye*, s. 118.

⁵⁸ Kutbeddin Ebul-Feth Mûsa bin Muhammed bin Ahmed, *Zeyl Mirâtü’z Zamân*, Hindistan, 1904, C.3, s. 97. Şemseddin el-Zehebi, *Dûvelü’l İslâm*, Doha 1988, C.2, s. 178. İstefanos el-Duveyyhi (İstifan al-Duwayhi), *Târihü’l Ezmene*, Beyrut 1901, s. 141.

⁵⁹ Garigoryus el-Malati, *Târihü’l Zaman*, s. 329.

Memlûklar Roma (Rum) kalesine M.S. 1292'de girerek Ermeni metropolitini ve tüm din adamlarını tutuklamışlardır. Mezkûr senenin 28 Haziran'ında tümünü incitmeksizin Kudüs'e göndermişlerdir.⁶⁰ Ayrıca, Mescîd-î Aksa'da yapılan hac ziyaretleri Memlûk sultanların tarafından takdir ve konukseverlik ile karşılanmış, Küçük Ermenistan Kralı (Kilikya Ermeni Baronluğu) III. Levon (M.S.1270-1289) M.S. 1267 senesinde Mescid-i Aksa'da saygılı bir şekilde ağırlandıdır.⁶¹ Memlûklar eliyle Küçük Ermenistan'ın (Kilikya Ermeni Baronluğu) 1382 senesinde yıkılmasından sonra Kudüs şehrine ailesiyle birlikte hac yapmak amacıyla Kral VI. Levon (1373-1374) da gelmiş ve konuksever bir şekilde ağırlandıdır. Kudüs'te yaklaşık bir sene kalan VI. Levon, Ermeni kaynaklarının ve araştırmalarının aktardığına göre karısının ve kızının talebi üzerine onları Kudüs'te bırakmış ve Avrupa'ya gitmiştir.⁶² Ermeniler günümüze değin kendilerini kucaklayan topraklara sadık, Filistinli vatandaşlar olarak Kudüs'te kalmışlardır. Onlar, Filistinli kardeşleri gibi Kudüs'teki mallarına ve arazilerine el koyan zalim Siyonist işgalinin zorbalığına ve baskılarına maruz kalmaktadırlar.

Kaynakça

Abdulkadir Ahmed el-Yusuf, *el-Âlâlagât Beynü'l Şark ve el-Garb*, Beyrut 1969.

Abdüselam bin Abdullah bin Ebulkasım bin Teymiyetü'l Harânî, *el-Muharrer fi el-Fıkh*, Riyad H.1404.

Âbûl Farac İbnü'l İbri el-Mârûf bi-Garigoryus el-Malati, *Târîhü'l Zamân*, Benegelehe ilâ el-Arabiyye: el-Ebu İshak Ermele, Beyrut 1986.

Afaf Seyyid Sabra, *el-Âlâgât Beynü'l Şark ve el-Garb*, Kahire 1984.

⁶⁰ Elmasdâr Nefsha, s. 366.

⁶¹ Mûhyiddin bin Abdulzâhir, *el-Ravd el-Zahir fi Sîretü'l Melikü'l Zâhir*, Tehgig: Abdulaziz el-Haviytar, Riyad 1976, s. 329. Takûyiddîn Ebulabbas Ahmed bin Ali el-Makrîzî, *el-Sûlûk fi Mârife Duvelû'l Mûlûk*, Tehgig: Muhammed Mustafa Ziyâde, Kâhire 1970, C.1, s. 57.

⁶² Antuvan Hanci, *Muhtasâr Tevârîhü'l Ermen*, s. 261. Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fi Bilâdü'l Arabiyye*, s. 118.

Ahmed bin Yahyâ bin Belâzurî, *Fütûhu'l Buldân*, Tehgig, Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut H.1403.

Aktankigus, *Tarih-i Aktankigus en İntişâr el-Mesîhiyye fi Erminiyye*, İ'tina ve T'eliğ: Aram Tir Gifundiyan, Yerifan 1967.

Ali el-Seyd Ali, *el-Guds fi el-Âsrû'l Memlûkî*, Kahire 1986.

Âli Lîsân Niyafetü'l Mutran Şîvâş: Vecihü'l Hime, el-Ermen fi Suriye, Negelen en el-Medur, el-Ermen Abrü-l Tarih.

Antuvan Hancî, *Muhtasar Tevarihü'l Ermen*, Orşelim 1886.

Ara Aşciyan, *Diyanetü'l Ermen*, Behese Menşur Ala Şebeketü'l İnternet Ala el-Mevki: www.azad-hye.org.

Aref Başa el-Âref, *Târihü'l Guds*, Kahire 1919.

Arslan, Arslan, *Erminiyya el-Umme ve ed-Devle*, Kahire 1998.

Azaryan, Hevari *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*, Lazkiye 2004.

Behâeddîn Yusuf bin Râfi ibn Şeddâd, *el-Nevadir el-Sultâniyye ve el-Muhâsin el-Yusufiyye el-Mesmâ Siyre Salâhâddin Eyyûbiyye*, Tehgig: Cemâleddin el-Seyyâl, Kahire 1964.

Cemaleddin Ali, *Âhbarü'l Dûvelü'l Mûnketiâ*, tehgig: Andre Ferye (Metabetü'l Ahdü'l İلمي el-Ferensi, Kahire 1972.

Ebû Muhammed Abdullah bin Kudâmetü'l Makdisî, *el'Kafi fi Fıkh*, ibnü'l Hanbel, Beyrut d.t.

Ebu Muhammed Abdülmelik bin Hişam bin Eyübü'l Hemiri el'Mâferi, Tehgig: Abdulraif Said, Beyrut H.1411.

Ebû'l Hüseyin Ali bin Süleyman Merdavi, *el-İnsaf*, Tehgig: Muhammed Hamid Tagî, Beyrut: d.t.

Ermen el-Guds, Behese Menşur Ala Şebeke'ül İnternet Alâ Elmevki: www.azad-hye.org.

"el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire August 2002.

"el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Meyu 2002.

"el-Mulhakü'l Arabî li Ceride Erifü'l Ermeniyye", Kahire Yulye 2001.

165 Ermeni ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Kudüs Ermenileri

“el-Uhdetü’l Ümriyye”, li-Ettelâ Âlâ Nasü’l Muâhede Yenzur, el-Batri; *Târihü’l Resûl ve Mûlûk*.

İmadeddin Halil, *İmârâtü’l Artûgiyye*, Beyrut 1980.

İsmail bin Ömer bin Kesirü’l Kureyşi el-Ebü’l-Fidâ’, *el-Bidâye ve el-Nihâye*, Beyrut: d.t.

İstefanos el-Duveyyi (İstifan al-Duwayhi), *Târihü’l Ezmene*, Beyrut 1901.

Joshua Praver, *Âlemü’l Salibîn*, Tercüme: Kasım Abdulkasım, Kahire 1999.

Karlton Kon, *el-Gafîle Gisseü’l Şarkü’l Evsat*, Tercüme Berhan Dicani, Beyrut 1909.

Kasım Abdulkâsım, *Mâhiyetü’l Hûrûb*, Kuveyt 1990.

Kutbeddin Ebul-Feth Mûsa bin Muhammed bin Ahmed, *Zeyl Mirâtü’z Zamân*, Hindistan, 1904.

Marşal Beldvîn, *Târihü’l Hûrûbû’l Salîbiyye*, Tahrir: Said Abdullah Elbişavi ve Muhammed Munis, Ramallah 2004.

Mervan el-Medur, *el-Ermen Abrü’l Tarih*, Beyrut 1982.

Movses Khorenatsi, *Târihü’l Ermen min el-Bidâye Hattâ el-Garnü’l Hâmis el-Mîlâdî*, Neglehu İlâ el-Arabiyye: Nezar Halili Dimaşk 1999.

Mucireddin el-Hanbeli el-Âlimi, *el-İnsü’l Celili bi-Târihü’l Guds ve el-Halili*, Tehgig: Ednan Yunus Abdülmeccid Nebate, Umman 1999.

Muhammed bin Hariri et-Taberi, *Târihü’l Resul ve el-Mulûk*, Tehgig: Muhammed Ebulfadl İbrahim, Beyrut: d.t.

Muhammed bin Muhammed ibn İmâdeddin el-Kâtib el-İsfehânî, *el-Fethü’l Gudsî fî el-Fethü’l Gudsî*, Mısır: d.t.

Muhammed Munis Avd, *Târihü’l Hûrûbû’l Selîbiyye fi Memleke Beytü’l Guds el-Latîniyye*, Umman: 2004.

Mûhyiddin bin Abdulzâhir, *el-Ravd el-Zahir fî Sîretü’l Melikü’l Zâhir*, Tehgig: Abdulaziz el-Haviytar, Riyad 1976.

Mustafa el-Heyari, *el-Guds fî Zemânü’l Fâtimîn ve el-Firence*, Umman 1994.

Praver, Joshua (Yoşua Braver), *Âlemü'l Salibîn*, Tercüme: Kasım Abdulkasım, Kahire 1999.

Safalanyantes, Dekran *Târihü'l Guds* (Billugatü'l Ermeniyye), Negelen en: Hevari Azaryan, *el-Câliyâtü'l Ermeniyye fî Bilâdü'l Arabiyye*.

Said Abdulfetah Aşûr, *el-Hareketü'l Salîbîyye*, Kahire 1963.

Sakr Ebu Fehr, *el-Ermen fî Filistin*, Behese Menşur Âlâ Şebeketü'l İnternet Âlâ el-Mevki: www.azad-hye.org.

Saleh Zehrüddin, *el-Ermen Şaab ve Gadiyye*, Beyrut, d.t.

Saleh Zehrüliddin, *Târihü'l Kenîsetü'l Ermeniyye*, Antelias 2008.

Sanjjian, A. K. *The Arminian Communities in Syria Under Ottoman Dominion*, Cambridge 1965.

Stanli Lin Bul (Stanley Lane-Poole), *Salâhâddin ve Sûkût Memleketü'l Guds*, Tercüme: Faruk Said Ebû Câber, Kahire 1995.

Starciyan, K.L, *Tarihü'l-Ummetü'l-Ermeniyye*, Musul 1902.

Şemseddin Ahmed bin Muhammed bin Hallikan, *Vefâyâtü'l Âyân ve Enbâ'l Zaman*, Tehgig: İhsan Abbas, Dârü'l Seggâfe Beyrut d.t.

Şemseddin el-Zehebi, *Dûvelü'l İslâm*, Doha 1988.

Takûyiddîn Ebulabbas Ahmed bin Ali el-Makrîzî, *el-Sûlûk fî Mâriife Duvelü'l Mûlûk*, Tehgig: Muhammed Mustafa Ziyâde, Kâhire 1970.

Kitap İncelemesi/Book Review

**Emine Sonnur Özcan, *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*,
Selenge Yayınları, İstanbul 2016, 183 s., ISBN: 978-605-4944-10-1**

Samet Can DEMİR*

M.Ö. 7. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren İskitler, çok sayıda araştırmaya konu olmakla birlikte kökenleri halen tartışma konusu oluşturmaya devam etmektedir. Yakın zamanlarda bilhassa Avrupa merkezli gelişen tarih anlayışında İskitlerin Hint-Avrupa kökenli İranî bir topluluk olduğu iddia edilmiştir. Emine Sonnur Özcan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, samet.06.38@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1667-905X.

(Makale gönderim tarihi: 12.02.2021; Makale kabul tarihi: 29.05.2021)

tarafından kaleme alınan eserin temel amacı ise Türkler ile İskitlerin aynı topluluğa mensup halklar olduğunu ortaya koymaktır.

Bir Giriş bölümü ile başlayan eser, üç ana bölümden oluşmakta, her bölüm sonunda verilmek suretiyle üç ayrı kaynakçayı ve bir de Dizin bölümünü ihtiva etmektedir.

Giriş bölümünde çalışmanın genel amacını; İskitler ile Türklerin, yaşam tarzları ve dil yapılarından hareketle aynı topluluğa mensup halklar olduğunun ortaya konulması olarak belirten yazar, amacının tahlil ve tespit yapmak olduğu, dolayısıyla alışıl gelmiş çerçeveden uzak kalınacağı vurgusunu yapmaktadır.

Kitabın ilk ana bölümü (s. 11-31) “Erken Mezopotamya Döneminde İskit-Türk Yaşam Tarzı İzleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Sümerler merkeze alınmak suretiyle, onlardan öğrenildiği kadarıyla; Sümer ülkesinin çevresindeki eklemeli diller konuşan konar-göçer halklar ele alınarak bunların “Türk-İskit”ler ile olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Yazar, çeşitli araştırmacıların görüşlerinden faydalanarak Sümercenin eklemeli dil olması sebebiyle Türkçe ile olan benzerliğine dikkat çekmekte, ardından Elam, Babil, Asur gibi diğer Mezopotamya topluluklarının dillerine değinmekte, ayrıca bölgenin Semitik kavimlerinin başlıca kültür unsurlarını Turanî kökenden aldıklarını belirtmektedir. Ardından Sümer kaynaklarından hareketle Martu, Subir, Elam, Turukku ve Terka Mari Krallığı topluluklarının İskitler ile olan benzerliklerine dikkat çekilmekte, bunların “Türk-İskit”lerin öncüsü veya akrabaları olabileceği yönündeki sonuca varılmaktadır.

İkinci bölüm ise (s. 33-120) kitabın en geniş bölümü olup, “Eski Fars, Eski Yunan, Roma ve Arap Kaynaklarında Türk-İskit Yaşam Tarzının İzleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar ilk olarak “Eski Dünyada Coğrafik ve Siyasî Taksimat” alt başlığı ile “Türk-İskit” halklarının nerelerde algılandıklarına dair kayıtları incelemiştir. Bu çerçevede el-Bîrûnî'nin *Kitâbu't-Tefhîm* eserinden hareketle; Yedi

İklim, Feridûn, Nuh Peygamber, Yunan, Hermes ve Hint taksimlerine yer verilmiştir.

Taksimlerin ardından Fars, Asur, Eski Yunan, Roma, Çin ve Arap kaynaklarında İskitlerin izini süren Özcan, ardından sırasıyla; mitolojik verilere, Barbar veya Yunanca konuşmayanlar olarak verilen bilgilere ve son olarak mitolojik olmayan tarih verilerine göre Türk-İskit ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Mitolojik olmayan veriler ışığında ise konuya savaşıklık, yaşam tarzının nitelikleri, giyim-kuşam, keçe üretimi ve kullanımı, araba kullanımı, beslenme tarzları, ölü gömme ve yas gelenekleri, kadınların konumu gibi açılardan yaklaşmıştır.

Fars kaynaklarında *Avesta*'dan ve soy ağaçlarından yola çıkarak Afrasyâb'ın kökenine ilişkin incelemelerde bulunan yazar, daha sonra *Şehristân-i İranşehr*'den hareketle Afrasyâb tarafından kurulan şehirlerin bilgisini vermekte, *Şâhnâme*'den hareketle ise Afrasyâb'ın Tûranlılar ile olan ilişkisine değinmektedir. I. Daryus dönemine ait buluntulardan hareketle İskitlerin izi sürülmekte, bu yazıtlarda İskitçe yazının da kullanıldığı belirtilmekte, İskitlerin yaşadıkları bölgeler üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber Kaşgarlı Mahmud ve Memlük tarihçisi el-Ömerî'den hareketle de İskitlere dair çıkarımlarda bulunmaktadır. Ardından Asur yazıtlarından da çıkarılan sonuçlarla İskit-Sakaların konar-göçer, savaşçı halklar olduğu fikrine varılmaktadır.

Mitolojik kaynaklardan hareketle İskit ve Türklerin izini süren yazar, kaynaklardaki Taurilerin Türk ve İskitlerle olan benzerliklerine dikkat çekmektedir. Ardından Yunan kaynakları ışığında “barbar” ve “yunan olmayan” halklar olarak tanımlanan İskitlerin üzerinde durulmuş, son olarak mitolojik olmayan veriler ışığında İskitlerin yaşam tarzlarını incelenerek Türkler ile olan benzerliklerine dikkat çekilmiştir. Burada savaşıklık özellikleri kapsamında düşmanı yorarak geri çekilmek, savaş sırasında bile olsa avcılık faaliyetlerine önem verilmesi, at üzerinde tersten ok atma, kement kullanımı gibi konuların hem Türk hem de İskitlerde ortak olduğu vurgulanmıştır. Başka bir ortak nokta olarak her iki kavmin de sade bir yaşam tarzına sahip olmaları, cesur ve dürüst

yaşamları verilmiştir. Giyim konusunda ise pantolon, çizme, başlık olarak kullanılan külahlar gibi kıyafetlerin her iki toplulukta ortak olduğu, iki kavmin de gündelik yaşantısında keçenin önemli bir konumda bulunduğu belirtilmiştir. Araba ve arabalı ev kullanımı, beslenmede darının önemi, kıymız ve et tüketimi, ölü gömerken ölünün yanına yakınlarının da gömülmesi, cenaze merasimlerinde insanların kendilerine zarar vermeleri, mezarlara kubbemsi bir şekil verilmesi, kadınların toplumda erkekler ile eşit statüde bulunması gibi konular da Türkler ile İskitler arasında ortak özellikler olarak verilmektedir.

Eserin nc bölümü (s.121-183) "Eski-Yeni Ahit Yazını, Ortaçağlar ve Modern Dönemde Türk-İskit Yaşam Tarzı İzleri" başlığını taşımakta olup bu bölümde kutsal kitaplar ve dinlerdeki "Türk-İskit"lere ilişkin izler incelenmiştir. Bölümde bilhassa Gog-Magog (Ye'cc-Me'cc) ile İskitler arasındaki olası bir ilişkinin irdelendiği söylenebilir.

Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarında kendine yer bulan Gog-Magog'un izini sürmek üzere ilk olarak Tevrat ele alınmıştır. Musevî inanışına göre Gog'un atlı savaşçı bir topluluk olması gibi Türklerle ortak olan özelliklerine yer verilmiştir. Ardından İncil ele alınmış, burada ise Gog ve Magog'un, İskitlerden ayrı bir topluluk olduğu belirtilirken tefsirlere göre ise onların İskitler veya Hunlar olduğu vurgusuna da yer verilmiştir. Ancak genel itibarıyla Hıristiyanlık'ta Gog ve Magog, tüm kavimlerden farklı olarak gösterilmiştir. Kur'an'da ise Ye'cc-Me'cc olarak geçen topluluğun, âlimler arasındaki görüşlerden de hareketle Türkler ile örtüşmediği sonucuna varılmaktadır. Yazar, bunların ardından Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından hareketle Gog/Magoglar ile ilişkilendirilen diğer topluluklar olan Part, Hun, Massaget, Got, Alan kavimlerinin bunlarla olan bağlantısına yer vermektedir.

Bölümde bir diğer kısım ise Geç Ortaçağ ve Modern ağlarda Türkler ile İskitlerin ortaklığına işaret eden kaynaklara ayrılmıştır. Son olarak İskitler konusunda yapılan çalışmalara ve bunların görüşlerine göre İskitlerin kökenine yer veren yazar, yapılan ilk çalışmalarda

bunların Türk olduğu belirtilse de daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan İranî dil konuşan halklar olduğu söyleminin ardında; Hint Avrupalıların sınırlarını genişletmek istemelerinin yattığını belirtilmektedir. Ancak bu görüşe yöneltilen reddiyeler ile İranî kökenli kelimelerin sayısının azınlıkta olduğunu nakleden yazar, İskitlerin sahip oldukları bozkır kültürünün unsurlarını, yerleşik İranlılara ve Hintlilere yormanın “mantıksız ve anakronik” olduğunu belirtmekte, aynı şekilde kurgan kültürünün de Avrupalılarla anılmasını tuhaf bulduğunu ifade etmektedir.

Kitabın içeriğinde dikkat çeken ilk nokta İskitlerin kökeninin incelendiği bu çalışmada İskitlerin her zaman “Türk-İskit” olarak adlandırılmasıdır. Bu adlandırma peşin bir kabul izlenimi verdiği gibi, kaynaklara yapılan atıflar söz konusu olduğunda kaynaktan yer alan ifadelerde İskitlerden mi yoksa Türklerden mi bahsedildiği konusu belirsizleşmektedir.

Çalışma, bazı özellikleri ile bu alana dair yapılan çalışmalardan kendisini ayırmaktadır. Kitabın ilk konusunu oluşturan Mezopotamya’daki konar-göçer, savaşçı nitelikteki Martu, Subir, Elam, Turukku, Mari Krallığı gibi topluluklar genelde Türk tarihi içerisinde değerlendirilmeyerek belki de fazla önem gösterilmeyen konulardandır. Bu açıdan eserin giriş bölümünde bunların Türkler ile olası bağlantıları üzerinde durulması dikkat çekici olmanın yanında önemli bir çaba olarak göze çarpmaktadır.

“Eski Fars, Eski Yunan, Roma ve Arap Kaynaklarında Türk-İskit Yaşam Tarzının İzleri” başlıklı ikinci bölüme gelindiğinde ilk olarak Türk topluluklarının yerlerinin anlaşılması için yapılmış olan coğrafi dünya taksimatlarına yer verilmesi, yine çoğu araştırmadan bu eserin ayrılmasını sağlayan bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu ikinci bölümde konu ile ilgili kaynaklara da yer verilmesi, İskitler konusunda yapılacak çalışmalarda kaynak bilgisi açısından kitaba bir rehber niteliği kazandırmaktadır. Ayrıca bölümde adı geçen kaynaklardan çeşitli haritalara da yer verilmesi önemli bir husus olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bölüm boyunca Theophylact Simocatta, el-İdrisî, *Avesta*, *Şehristâni-i İrânşehr*, *Şâhnâme*, I. Daryus dönemi yazıtları, Taberî, Kaşgarlı Mahmud, el-Ömerî, Herodot, Ephorus, Pompeyli Trogus, Justinus, Yaşlı Plinius, Ptolemaios, İbnu'l-Fakîh, İbn Hurdazbih gibi çok sayıda önde gelen kaynaklara yer verilmesi, verilen bilgilerin güvenilirliğini artırmaktadır.

İskitler ile Türklerin yaşam tarzlarındaki ortaklıklar konusunda geniş bir incelemeye yer verilmesine karşın; İskitlerin mütevazı yaşam tarzlarının Attila'nın yaşam tarzı ile ilişkilendirilerek ortak bir noktaya varılması¹, İskitlerin başlarına taktıkları uzun ve sivri külahların; Osmanlı yeniçerilerinin taktıkları keçe külahlar ile ilişkilendirilerek bunun bir kültür devamlılığı olabileceğinin belirtilmesi² veya İskitlerin araba-evli yaşam tarzlarının Tuğrul Bey'in, arabaların da yer aldığı ordusu ile ilişkilendirilmesi³ gibi eleştirilebilecek noktalar da bulunmaktadır.

Eser, konusu itibarıyla anti-tezini oluşturan Hint-Avrupalı iddialarına ise çok az bir değerlendirme ile değinmiştir denilebilir. Ayrıca bu

¹ Özcan, *İskit-Türk Aynılığı*, s. 81. çoğaltabileceğimiz örneklerden birisini verecek olursak 6. Yüzyılda İstemi Yabgu tarafından kabul edilen Bizans elçisi Zemarkhos; İstemi'nin otağında ipek kumaşlar, altın divan, heykeller, altın süslü yatak gibi değerli eşyalar ile karşılaştığını bildirmektedir. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 301. Dolayısıyla Türk hükümdarların mütevazılığı üzerine yapılacak bir genelleme hatalı olacaktır.

² Özcan, *İskit-Türk Aynılığı*, s. 85. İskitlerden Osmanlılara kadar olan yaklaşık iki bin yıllık süreç içerisindeki Türk topluluklarında genel olarak bu tarzda bir başlık geleneğinin bulunduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla bunun bir kültür devamlılığı olduğunu ileri sürmek için yetersiz gözükmemektedir.

³ Özcan, *İskit-Türk Aynılığı*, s. 90. Savaş arabalarının ortaya çıkışından kısa bir süre sonra Mısır'dan Mezopotamya'ya kadar yayıldığı ve bu teknolojiyi kullanan çok sayıda Türk olmayan topluluğun var olduğu bilinmektedir: Bkz: John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 244-245,259. Dolayısıyla arabalar veya savaş arabaları bu tarih aralığında Türklere özgü kalmamıştır.

değerlendirmede; İskitlerin İrani bir dil konuştukları yönündeki görüşün Avrupa'da taraftar bulmasının sebebi olarak Hint-Avrupalıların yurtlarının sınırlarının genişletilmesi arzusu gösterilmiştir ki yetersiz bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşe yöneltelen reddiyelere de değinen yazar, İskitlerin sahip oldukları özelliklerin Hint-Avrupalılara atfedilmesini “mantıksız”, “ironik” ve “anakronik” bulunduğunu belirtmektedir ki bu görüşünü Hint-Avrupalıların yerleşikliğine ve göçebelikle ilgili “kurgan” gibi kavramların Türkçe oluşuna bağlamaktadır⁴.

Eserin geniş bir yelpazede Türk-İskit ortaklığını incelemesi, her zaman tartışmalara sebep olan İskitlerin kökeni konusunda Türk tezinin temel niteliklerini ihtiva etmesi sebebiyle bir başvuru kaynağı olmasının yanında, gelecek çalışmalar açısından bünyesindeki kaynakların genişliğiyle bir rehber niteliğindedir. Çoğu konuda birincil kaynaklara başvurularak nakillere yer verilmesi ve anlatımın duru bir dil ile gerçekleşmiş olması ise çalışmanın okunmasını keyifli kılmaktadır. Eserin, İskitler ile Türkler arasındaki ortaklıklar konusunda büyük bir boşluğu doldurduğu ise aşikârdır.

Kaynakça

CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsun Doruker, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.

ÖZCAN, Emine Sonnur, *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.

⁴ Özcan, *İskit-Türk Aynılığı*, s. 167.

